

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Türkiye-Suriye İlişkilerinde Su Sorunu

Yüksek Lisans Tezi

NIYAZI EKİCİ

R
574
49
T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1325

TÜRKİYE – SURİYE İLİŞKİLERİNDE SU SORUNU

Niyazi EKİCİ

SBE Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalında

Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Özden Zeynep OKTAV

İSTANBUL, 2003

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANE VE DOKÜMANTASYON
DAİRE BAŞKANLIĞI

Yer No (DDC) : R 374/49

Kayıt No : ~~2080~~.....

Geldiği Yer : Fen Bilm. Enst.
.....

Tarih : 8/3/2004.....

Fiyat : 5.200.000.....

Fatura No :

Ayniyat No : 1/2.....

Ek :

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

114

TÜRKİYE – SURİYE İLİŞKİLERİNDE SU SORUNU

49

Niyazi EKİCİ

SBE Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalında

Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Özden Zeynep OKTAV

İSTANBUL, 2003

7

12

18

22

25

27

31

35

39

41

49

50

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

ÖZET

ABSTRACT

GİRİŞ

1. BİRİNCİ BÖLÜM

Türkiye-Suriye İlişkilerinde Su sorununun Ortaya Çıkışı, Suyun Ülke Ekonomileri Açısından Önemi ve Ülkelerin Su Politikaları

1.1. İki Ülke Arasında Su Sorununun Ortaya Çıkışı

1.2. Fırat ve Dicle Sularının Türkiye-Suriye ve Irak için Önemi

1.2.1. Türkiye ve Su

1.2.1.1. Güneydoğu Anadolu Projesi

1.2.1.2. Suriye ve Irak'ın GAP'a Tepkileri

1.2.1.2.1. Atatürk Barajına Tepkiler

1.2.1.2.2. Birecik Barajına Tepkiler ve Şam Deklarasyonu

1.2.2. Suriye ve Su

1.2.3. Irak ve Su

2. İKİNCİ BÖLÜM

Türkiye'nin Su Sorununu Çözmeye Yönelik Çabaları ve Ülkelerin Tezleri

2.1. Türkiye'nin Tezi ve Sorunun Çözümü için Önerdiği Üç Aşamalı Plan

2.1.1. Suriye'nin Tezi

2.1.2. Irak'ın Tezi

2.2. Ortak Teknik Komite ve Çalışmaları	53
2.3. Barış Suyu Projesi	56
2.3.1. Barış Suyu Projesine Arap Ülkelerinin Tepkileri	60
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Su Sorununun Hukuki Boyutu, Yapılan İkili Antlaşmalar ve Uluslar Arası Hukuk	
3.1. Türkiye-Suriye ve Irak Arasında Su Konusunda Yapılan İkili Antlaşmalar	63
3.2. Sınır Aşan Sular ile İlgili Uluslar Arası Hukukta Öne Sürülen Doktrinler	68
3.3. Uluslar Arası Hukuktaki Düzenlemeler ve Uluslar Arası Hukuk Komisyonunun Çalışmaları	71
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Su Sorununun İki Ülke Arasında Kriz Seviyesine Ulaşması ve Su-Terör Bağlantısı	
4.1. PKK Terör Örgütü ve Türkiye'nin Siyasi Çözüm Çabaları	80
4.1.1. 1987 Protokolü	82
4.1.2. 1992 Türkiye-Suriye Güvenlik Protokolü	83
4.1.3. Türkiye-İsrail İlişkilerinin İyileşmesi ve Suriye'nin Tepkisi	90
4.2. Ekim 1998 Krizi ve Adana Anlaşması	95
4.3. Beşar Esad Yönetimi ve Gelişen İkili İlişkiler	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	108

ÖNSÖZ

Türkiye-Suriye ilişkilerinde Su Sorununu araştırma fikri aslında mesleğimden kaynaklanmaktadır. Özellikle 1990'lı yılların başlarında PKK terör örgütünün Suriye'deki faaliyetleri gündemi sürekli meşgul etmiş ve ülkemizdeki bir çok bilim adamını, siyasetçiyi ve askeri yetkiliyi bu konuda çalışmalar yapmaya ve sorunun siyasi nedenlerini araştırmaya yöneltmiştir. Su Sorunu da Suriye ile olan ilişkilerde Hatay Sorunu gibi Türkiye'yi uzun zamandan beri meşgul eden bir konudur. Bu sorunun siyasal açıdan incelenmesi, bana askeri ve teknik yönleri bakımından incelenmesinden daha anlamlı geldi. Güzel bir çalışma ortaya koymak ve bu konuda bilim dünyasına yeni bir kaynak oluşturmak amacı ile 9. Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman DEMİREL ile Türkiye-Suriye ilişkilerinde Su Sorunu ve Terör konulu bir söyleşi yaptım. Bana Sayın Cumhurbaşkanımızla röportaj yapma fikrini veren ve her fırsatta destek olan çok değerli hocam Sayın Nezahat DEMİRHAN'a ve Atatürk İlkeleri bölümündeki tüm hocalarıma sonsuz saygılarımı arz etmek isterim. Ancak hiç şüphesiz bu çalışmalarımdeki en büyük pay Tez Danışmanım Sayın Yrd.Doç.Dr. Özden Zeynep Oktav'ındır. Engin bilgi ve tecrübelerini şahsımla paylaşıp değerli vakitlerini ayırarak, bu çalışmanın şekillenmesini sağladığından dolayı kendisine sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye-Suriye ilişkilerinde su sorununu incelemeye çalıştım. Konuyu daha spesifik bir çerçevede tutmak için ilişkilerde daha çok su sorunu-güvenlik bağlamını ele almaya çalıştım. Güneydoğu Anadolu Projesinin yanında uluslar arası hukuk ve iki ülke arasında yapılan antlaşmalara da yer vermeye çalıştım.

Birinci bölümde iki ülke arasında su sorununun ortaya çıkışı, suyun ülke ekonomileri açısından öneminin yanında Suriye ve Irak'ın Güneydoğu Anadolu Projesine tepkilerini ele aldım.

İkinci bölümde Türkiye-Suriye ve Irak'ın su konusundaki tezlerini ve Türkiye'nin su sorununu çözmek için bulduğu Ortak Teknik Komite ile Barış Suyu Projelerine değindim.

Konunun hukuki yönünü ele aldığım üçüncü bölümde önce yapılan ikili antlaşmaları daha sonra da uluslar arası hukukun bu konudaki doktrinleri ile hukuki düzenlemelerini ele aldım.

Son bölümde ise konunun daha çok güvenlik boyutunu ele aldım. Siyasi gelişmelerin yanında Suriye'deki yeni yönetimle gelişen ilişkileri inceledim.

ABSTRACT

In this study I tried to review the water issue at the Turkey's relations with Syria. In order to emphasize the issue in a specific aspect, I tried to present the Turkish-Syrian relations in terms of water and security linkage. I also explained the Southeastern Anatolian Project, in terms of agreements between the two countries and international law about the issue.

In the first section of my study I tried to explain the reasons and the existence of the water issue. Not only the importance of the water for these countries, but the reasons of the uneasiness of Syria and Iraq's towards the Southeastern Anatolian Project were also concern of this dissertation.

In the second section the solution offered by Turkey for the water problem, such as the Peace Pipeline and the Joint Technical Committee were discussed. In addition to the Turkey's technical solutions, the thesis of Syria and Iraq were reviewed too.

Other than international laws and doctrines, the agreements, which were made between the two countries, were reviewed in the third section.

In the last section I tried to emphasize the security dimensions of the issue and the relations after the new Syrian administration.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti-Suriye Arap Cumhuriyeti ilişkilerinin Soğuk Savaşa kadar olan dönemini Türkiye-Fransa ilişkileri olarak adlandırmak yerinde bir yaklaşımdır. Çünkü Suriye, 1946 yılında bağımsızlığını kazanana kadar Fransız Mandası altında yönetilmiştir. Bağımsız Suriye'nin kuruluşuna kadar geçen sürede her iki ülke arasındaki en büyük sorun "Sancak Sorunu" olarak da bilinen ve Hatay ilinin hangi ülkeye ait olduğu konusundaki "toprak" problemidir. Bu sorun 1921 tarihli Ankara Antlaşmasının 8. maddesinde "İtilafnamenin imzalanmasından bir ay sonra, Türkiye-Suriye sınır hattını tespit etmek üzere muhtelif bir komisyonun kurulacağı" yönündeki düzenleme ile aslında belli bir prosedüre bağlanmıştı. Fakat sonrasındaki gelişmeler konunun kesin çözümünü sağlayamadı. 1939 yılında özerk statüdeki Hatay ili, Hatay Millet Meclisinin kararı ile Türkiye Cumhuriyetine katılma kararı almıştır.¹

Fransa'nın II. Dünya Savaşından sonra Suriye üzerindeki nüfuzunu iyice kaybedip 1946 yılında bölgeden çekilmesinden sonra ortaya çıkan bağımsız Suriye Devleti ile Türkiye arasında sorunlu bir dönem başlamıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde de açıklanacağı üzere su konusunda her iki ülkenin kendi sınırları içerisinde kalan su kaynaklarından daha çok yararlanmaya başlaması ve bunun sonucunda ise aşağı kıyıdaş ülke konumunda kalan tarafa gelen su miktarının azalması zaman zaman gerginliklere neden olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki siyasi rekabetten dolayı dünyanın iki

¹ Thomas Collelo, *Syria a Country Study*, Washington DC., United States Government of the Army Federal Research Division, 1988, s. 9-25.

kutuplu bir yapıya bürünmesi, bu yapılanmada Suriye'nin Sovyet Rusya kutbunda yer almasına karşılık Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri tarafında yer alması ilişkilerde zaman zaman gerginlikler olmasına rağmen sıcak bir çatışma olma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Çünkü Türkiye ve Suriye arasında bir çatışma demek dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya arasında bir çatışma olması demektir. Bunlara ek olarak Suriye'deki iç sorunlar 1980'li yıllara kadar Türkiye-Suriye ilişkilerinde sıcak çatışmaya varacak şekilde bir gerginlik olmasına engel olmuştur. Bir Arap ülkesi olan Suriye de diğer Arap ülkeleri gibi 1970'li yıllar boyunca İsrail ile yapılan savaşlar, Arap liderliği ve İsrail işgali altındaki toprakların geri alınması gibi konularla meşgul olmuştur.

1980'lere gelindiğinde ise Suriye-Türkiye ilişkilerinde dört temel konu ön plana çıkmıştır. Bu konular, "Hatay", "Su", "Güvenlik" ve son yıllar gelişen "Türkiye-İsrail ilişkileri"dir.

Bizim bu çalışmada ele alacağımız Türkiye-Suriye ilişkilerinde su sorununun başlangıcı ise 1950'li yılların sonlarına kadar gitmektedir. Türkiye-Suriye ilişkilerinde su sorununu en kaba şekilde, Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı bölgelerde nüfusun hızla artması, şehirleşme-sanayileşme sürecinin su, gıda ve enerji ihtiyacının büyük barajlar yapılmasını gerektirecek boyutlara ulaşması ve bu ihtiyaçlar neticesinde de sınırlı olan su kaynaklarının kullanım şekli, önceliği ve bu kaynaklardan alınacak pay olarak tanımlamak mümkündür. Bu ise, 1950'li yıllarda, gerek Suriye ve gerekse Türkiye'nin, başta Fırat Nehri olmak üzere büyük çaplı projelerini uygulamaya koymalarıyla başlamaktadır.

1980'de Türkiye ve Irak arasında imzalanan Karma Ekonomik Komisyon Protokolü uyarınca bölgesel sular sorununu görüşmek amacıyla bir Ortak Teknik Komite kurulmuş, Suriye'nin de 1983 yılında katılımı ile konu üç ülke arasında resmi olarak

görülmeye başlanmıştır. Türkiye, Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) bir an önce devreye girmesini amaçladığından Fırat ve Dicle konusundaki anlaşmazlıkları, bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerinin diğer cephelerinden ayrı tutmak istediye de, söz konusu yaklaşım Şam hükümeti tarafından benimsenmedi. 1986 yılında Suriye Başbakanı'nın Ankara'ya ve daha sonra 1987 yılında Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın Suriye'ye yaptığı karşılıklı ziyaretler, su sorununun ele alındığı en üst düzey görüşmeler olmuştur. Bu ziyaret sırasında Başbakan Turgut Özal'ın imzaladığı ve Türkiye'nin Fırat Nehir sularından en az 500 metreküp/saniye (m³/sn) su bırakacağını taahhüt eden "Ekonomik İşbirliği Protokolü" Fırat Nehrine ilişkin yapılan ilk yasal düzenleme anlamı taşımaktadır. Bu düzenleme bugüne kadar geçerliliğini korumuş ve Türkiye, verdiği su miktarını aynı düzeyde tutmaya çalışmıştır. Ancak aynı gezi sırasında, PKK terör örgütünün (Partiya Karkeren-i-Kurdistan) Beka Vadisi'ndeki üslerinin ve Suriye topraklarındaki faaliyetlerinin denetim altına alınmasını amaçlayan Güvenlik Protokolü'nün de imzalanması, iki ülkenin "teröre karşı su" pazarlığına girişmiş olduklarının göstergesidir.²

Ancak yaşanan onca diplomasi trafiği ve güvenlik sorununa rağmen, bölgede acil bir su sorunu veya bunun yol açacağı söylenen "su savaşı"ndan bahsedilmesinin abartılı olduğu düşüncesi hakimdir. Nitekim 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile bu konu üzerine yaptığım söyleşide Demirel bu konuya değinerek, spekülatif bir takım açıklamaların kamu oyunda yer aldığına eski üst düzey bir yetkili olarak değinmiştir.

² John Bulloch ve Adel Darwish, *Su Savaşları*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 61; Sebahattin Şen, (Der.) *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s. 229.

Türkiye'nin verdiği yazılı taahhütler çerçevesinde, Suriye'ye akan su miktarının bu ülkenin mevcut ihtiyaçlarını fazlasıyla karşıladığı düşünüldüğünde, su krizi tartışmalarının daha çok geleceğe dönük bir takım beklentilerle bağlantılı olduğu ve her ülkenin su kaynaklarını garanti altına almaya çalıştıklarını akla getirmektedir.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin en önemli yönünü 1983 yılına kadar su oluştururken bu tarihten sonra su, yerini su-güvenlik ikilisine bırakmıştır. 1983 yılına kadar Türkiye'ye karşı mücadele veren Ermeni Asala Örgütü'nü destekleyen Suriye, 1978 yılında Türkiye'den kaçan Abdullah Öcalan'ın Şam'a yerleşmesinden sonra PKK'ya ev sahipliği yapmıştır.³ 1980'lerin ortasına kadar Suriye'de bulunan ve ciddi bir askeri gücü olmayan PKK, 1984 Ağustos ayında başlayan silahlı eylemlerine kadar Suriye istihbaratı tarafından desteklenerek, kendisine her türlü yardımı kolayca sağlamıştır.⁴

Ekim 1998 tarihine gelindiğinde 14 yıllık terör pazarlığı iki ülkeyi savaşın eşiğine getirecek büyük bir soruna dönüştü. Bir anda tüm dünyanın dikkati Türkiye ve Suriye üzerine çekildi. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın ya teslim edilmesini ya da Suriye'den sınır dışı edilmesini isteyen Türkiye, Suriye sınırına asker yığınağı yaparak ciddiyetini ortaya koydu. Önce Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in daha sonra da İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Ankara ve Şam arasında yaptıkları mekik diplomasisi ile sakinleşen ortam, Adana'da yapılan gizli güvenlik görüşmeleri ile çatışmaya dönüşmeden sona ermiştir.⁵ Görüşmelerde Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesi ve iki ülkenin

³ "Turkish-Syrian Relations," www.ozturkler.com/data_english/0008/0008/_22_14.htm, (3 Kasım 2003)

⁴ John Bulloch ve Adel Darwish, a.g.e., s. 58, Suriye'de PKK'dan başka bazı DHKP-C (Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) terör örgütü militanları da eğitiliyordu. www.kurtulus-online.com. (3 Kasım 2003)

⁵ Alan Makovsky, "Turkish-Syrian Relations: A Crisis Delayed?," www.washingtoninstitute.org: Washington Institute Policywatch, No:345, (14 Ekim 1998).

güvenlik konularında periyodik aralıklarla toplantılar yapması konusunda anlaşma sağlandı.

Türkiye- Suriye ilişkileri, Hafız Esad'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Beşar Esad yönetimi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Ülke içerisindeki demokratik uygulamalarıyla dikkatleri üzerine çeken oğul Esad, Türkiye ile ilişkileri geliştirmekten yanadır. Nitekim bu konuda bir çok somut adımın da atıldığı görülecektir.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

Türkiye-Suriye İlişkilerinde Su Sorununun Ortaya Çıkışı, Suyun Ülke Ekonomileri Açısından Önemi ve Ülkelerin Su Politikaları

1.1.İki Ülke Arasında Su Sorununun Ortaya Çıkışı

Siyasi açıdan Türkiye-Suriye ilişkilerinde suyun bir sorun olarak karşımıza çıkması Suriye'nin Asi nehri üzerinde 1956 yılında yapmayı planladığı El Ghab Vadisi projesiyle başlamıştır. Bu tarihte Türkiye, Suriye'nin planladığı bu projeye karşı çıkmış ve projenin Türk çiftçilerini önemli ölçüde zarara uğratacağını söylemiştir.⁶ Bu tarihten sonra su sorunu, 1960'lı yıllarda iki ülke arasında Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamak için Fırat Nehri üzerinde yapmayı planladığı Keban Barajıyla başlayıp devam etmiştir. Aslında sorunun kaynağı Türkiye'nin Keban Barajını yapmak için karşılaştığı finansman sıkıntısı olmakla beraber Türkiye, Keban Barajının yapımı için 1954 yılında gerekli fizibilite çalışmalarına başladı ve aşağı havza ülkeleri olan Suriye ve Irak'a, uluslar arası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirerek çalışmaları hakkında bilgi vermiş, ve onları bu konuda görüşmeye çağırmıştır.⁷ Aynı tarihlerde Suriye de Tabka Barajını yapma

⁶ Belirtilen tarihte Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de Suriye'nin Asi nehri üzerinde baraj inşa etmek için fırsat kolladığını söyleyerek Suriye Arap Cumhuriyetiyle bu konuda görüşmeyi umduğunu belirtti. Moshe Maoz ve Ayner Yaniv, **Syria Under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks**, University of Haifa, The Gustav Heinemann Institute of Middle Eastern Studies, 1984, s. 95.

⁷ Bu Türkiye'nin 1946 Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasının bir gereğiydi.

projesini ortaya atmıştır.⁸ Türkiye 1950-1959 yılları arasında sınıraşan sular konusunda birlikte tetkik yapmayı diplomatik bir girişim olarak başlatmış ancak Suriye'den gerekli yanıt alamamışlardır. Suriye'nin 1959'da Mısır ile birleşmesiyle yapılması planlanan ortak tetkiklerin fiilen kesilmesinden sonra 16 Aralık 1961'de Türkiye bir nota göndererek su konusunda bir anlaşmaya varılmasını istemiştir. Bu notada Suriye'nin su konusunda anlaşma yapılmadan yapacağı herhangi bir yatırımın atıl konuma gelebileceği veya zarara uğrayabileceğini, iyi niyetli olarak komşu ülkenin önceden önlem alması için uyarmıştır. 25 Nisan 1962'de benzer bir nota daha gönderen Türkiye yine bir yanıt alamamıştır. Suriye, 7 Ekim'de sadece Fırat Nehri konusunda Türkiye ile görüşmek üzere Türk eksperlerini davet etmiştir. Türkiye buna karşılık Suriye'ye, müşterek suların topyekün ele alınması gerektiğini belirterek, hazırlık toplantısı niteliğinde bir görüşme yapabileceğini 6 Kasım'da beyan etmiştir. 24 Kasım'da da Suriye'li yetkililer Türkiye'ye bir heyet göndereceklerini bildirerek, bu konudaki çekincelerini bildirmişlerdir. 16 Aralık'ta Ankara'ya gelen Suriye heyeti ile Keban ve Tabka barajları hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur.⁹

1964 yılına gelindiğinde Türkiye, Suriye ve Irak'a tekrar bir nota göndererek durumu bir daha görüşmeye çağırdı. 14 Mayıs'ta Suriye'ye, 17 Mayıs'ta da Irak'a teklif götürülen Türkiye, görüşme tekliflerine olumlu yanıt gelmesi üzerine 22-27 Haziran'da Suriye yetkilileri, 5-14 Eylül'de de Irak yetkilileri Ankara'ya gelmiş ve sular konusunda görüşmeler yapmışlardır. Yapılan görüşmelerde Türkiye suları bir bütün olarak ele almak istediğini beyan etmiş, Suriye ve Irak da sadece Fırat'ın ele

⁸ Bu barajın yapımı Türkiye'nin Keban barajına tepki olarak SSCB'nin 120 milyon rublelik ayni ve teknik yardımıyla yapılmıştır. M. Savaş Bilgin, **Barzani'nin Son Yılları: Kürdistan'da çok Partili Sistem 1975-1979**, İstanbul, Berfin Yayınları, 1993, s. 25.

⁹ Kamuran Gürün, **Akıntıya Kürek: Bir Büyükelçinin Anıları**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 241-242.

alınmasını istemişlerdir. Sonraki bölümlerde ele alacağımız Türkiye'nin üç aşamalı planının temelleri bu görüşmelere dayanmaktadır.¹⁰

Türkiye'nin inşasına 12 Haziran 1966'da başladığı Keban Barajı bir hidroelektrik amaçlı bir barajdır. Bu yüzden Fırat'ın sularında barajın dolumu hariç (ki bu da çok uzun bir süre değildir.) bir azalmaya neden olmamaktaydı. Tam tersine Fırat'ın düzensiz akış rejimine %70 oranında düzen getirmekteydi.¹¹ Hem Suriye hem de Irak'taki su depolama tesisleri üzerinde çok olumlu etkileri olmakla birlikte, aşağı kıyıdaş ülkelerin nehir taşkınlarından korunmasını ve yılın her mevsiminde düzenli su almalarını sağlamaktaydı.¹² Ancak tüm bu olumlu etkilerine ve sularda bir azalma olmamasına karşılık Suriye ve Irak yetkilileri su ihtiyaçlarının çok fazla olduğunu iddia ederek çok yüksek miktarlarda su taleplerinde bulunmuşlardır. Suriye ve Irak'ın ilk su talepleri bu görüşmelerde dile getirilmiştir. Aşağı kıyıdaş ülkelerin bu su talepleri görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.¹³

Türkiye, Keban Barajının inşası için yeterli finans gücü olmadığından dolayı uluslar arası kuruluşlara başvurma yoluna giderek, 1963 yılı başlarından itibaren kredi imkanlarını araştırmıştır. Fakat bu tür kredilerin verilebilmesi ancak projeden etkilenen diğer ülkelerin de uygun görüşü alınmasıyla mümkündü. Türkiye'nin kredi için başvurduğu finans kurumları Suriye ve Irak'a yeterli miktarda su bırakma önkoşulu koymuşlardır.¹⁴ Aynı yıl içerisinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile

¹⁰ Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 241-242.

¹¹ Barajın akış rejimi 390-706 m³/sn arasında olsa da bazen 2000 m³/sn olabilmektedir.

¹² İdris Bal, (Der.) *Yirmi Birinci Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 539.

¹³ 1964 Yılında yapılan bu görüşmelerde: Türkiye, su potansiyeli 47,5 milyar m³ olmasına karşılık 20 milyar m³, Suriye, su potansiyeli 5 milyar m³ olmasına karşılık 8 milyar m³, Irak ise su potansiyeli 81,5 milyar m³ olmasına karşılık 99 milyar m³, su ihtiyaçlarının olduğunu beyan etmişlerdir. Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁴ Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 247; İdris Bal, *a.g.e.*, s. 539.

yapılan görüşmelerde Suriye ve Irak tarafları ABD hükümetine, zarara uğrayacaklarını beyan ederek şikayette bulunmuşlardır. 1966 yılına gelindiğinde Türkiye bu krediyi alabilmek için görüşmelere devam etmiş ve nihayet 23-26 Mayıs'ta Türk Dışışleri Heyetinin Bağdat'a yaptığı ziyarette sadece Keban Barajının dolumu esnasında olmak üzere 350 m³/sn su bırakılması taahhüt edilmiştir.¹⁵ Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur: Haziran ayında nehrin akış miktarı önemli ölçüde azaldığından Türkiye Haziran ayı hariç diğer aylarda bu su miktarını verebileceğini belirtmiştir. Türkiye 31 Ağustos 1966'da ABD ile yaptığı kredi anlaşmasıyla konuyu taraflar arasında kalmaktan çıkarmıştır. Daha sonra yapılan müzakerelerde saniyede 450 m³ su bırakılması taahhüt edilmiş ve Türkiye-Suriye-Irak ilişkilerinde su hususunda Keban Barajı için su tutulması aşamasına kadar herhangi bir sorun yaşanmamıştır.¹⁶

Türkiye'nin Keban Barajı ve Suriye'nin Tabka Barajı aynı yıl içerisinde biterek rezervuar dolumu için su tutma aşamasına gelince Irak ve Suriye arasındaki ilişkiler gerginleşti. Irak'ın kendisine gelen suların ciddi şekilde azalması sebebiyle çok tedirgin olmasına karşılık Suriye, Irak'ın bu tedirginliğini dikkate almamış ve kendisinin Fırat Nehrinde aşağı kıyıdaşı olan Irak'a karşı sert bir tutum göstermiştir. Aaron T. Wolf'a göre normal seyrinde 920 m³/sn olarak Fırat bu tarihte 197 m³/sn'ye düşmüştür. Suriye'nin taahhütlerine uymayarak Tabka Barajından çok az

¹⁵ Bu konuda ABD yetkilileri 600 m³/sn su verilmesini istemişlerdir. Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 272; Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV Yayınları, 1996, s. 87; İdris Bal, *a.g.e.*, s. 540; Türkiye'nin 1966 yılında Suriye ve Irak'a Fırat sularında 300 m³/sn su bırakmaktaydı. Meliha Benli Altunışık, *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, s. 107; Moshe Maoz ve Ayner Yaniv, *a.g.e.*, s. 96; Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 272; Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV Yayınları, 1996, s. 87; İdris Bal, *a.g.e.*, s. 540.

¹⁶ *Resmi Gazete*, 15 Ekim 1966, sayı 12427. Türkiye sağlayacağı 40 milyon dolarlık bu kredi karşılığında ilk önce 350, daha sonra 400, 450 ve 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiştir. Meliha Benli Altunışık, *a.g.e.*, s. 107-108.

su bırakması, iki ülke arasında ciddi bir diplomatik krize neden olmuş ve savaşın eşliğinden dönülmüştür.¹⁷ Irak'ın, Suriye'den su talep etmesi 1967 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihte Irak, Suriye ile bir su paylaşım anlaşması yapmak istediğini beyan etmiş, ancak talep ettiği 16 milyar m³ su Suriye tarafından kabul edilmemiştir. Suriye sadece 9 milyar m³ su bırakabileceğini beyan ederek bu konuda bir anlaşmaya varmamıştır. Irak'ın çabaları 1972 ve 1973 yıllarında da sürmüş ancak bir sonuç elde edememiştir. Tabka Barajı için su tutulma aşamasında Suriye, Irak'a yılda 9,4 milyar metreküp su bırakmış, Irak da bu durumu "adil hakkı" olan miktarın altında olduğunu belirterek 1975 yılında Arap Birliği'ne şikayet etmiştir. Suriye ise Irak'a ihtiyacı olan 12,8 milyar m³ suyu bıraktığını, ayrıca Irak'ın su ihtiyacını gerekirse Dicle'den karşılayabileceğini belirtmiştir. Irak da cevaben Suriye'nin politik amaçlı olarak bu suyu tuttuğunu, bu durumun kendisinin kış tahıl üretimine %70 oranında zarar vereceğini belirtmiştir.¹⁸ İki ülke arasında ilişkilerin gerginleşmesinden sonra Suudi Arabistan ve SSCB'nin diplomatik girişimleri sonucunda normale dönmüş ve Suriye geri adım atarak Fırat üzerindeki Tabaka rezervuar dolumu çalışmalarını yavaşlatmış, kendisine gelen suyun %40'ını bırakmayı taahhüt etmiştir.¹⁹

Türkiye 1966 yılında yapımına başladığı Keban Barajını 1974 yılında tamamlanmıştır. Türkiye bu barajın bitimini müteakiben yeni bir baraj yapmak için

¹⁷ Konuralp Pamukçu, A.g.e, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2000, s. 236-237; Asit K. Biswas, **İnternational Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile**, London, Oxford University Presss, 1994, s. 29.

¹⁸ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 236-237.

¹⁹ İki ülke birbirlerine hava sahalarını kapatarak sınırlarına karşılıklı olarak asker yığmışlar, Irak Halep'teki Konsoloslugu ve Şam'daki Askeri Ateşeliği'ni kapatarak Suriye'yi terk etmeleri için 48 saat süre vermiştir. Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 237; İki ülke arasındaki nihai anlaşma 1990 Şubat'ında yapılacaktır. Başkan Oran, **Kuruluşundan Bugüne Türk Dış Politikası: Olgular-Belgeler-Yorumlar (1980-2001)**, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 144.

harekete geçmiştir. Öncelikle barajın finansmanı için yaptığı girişimlerde Keban Baraj inşası için yaşadığı finans sorunlarını tekrar yaşamıştır. Türkiye'nin yapmayı planladığı Karakaya Barajı da Keban Barajı gibi su tüketmeyecek olan enerji amaçlı bir barajdı. Ancak Dünya Bankası Türkiye'ye kredi vermek için aşağı ve yukarı kıyıdaş ülkelerin ortak müzakerelerde bulunarak bir mutabakata varmalarını önermiştir. Türkiye, her seferinde su talebiyle karşılaştığı için önceleri Dünya Bankasının bu önerisini kabul etmemiş, daha sonra 12 Mart 1976 tarihinde Enerji Bakanlığı, Karakaya Barajının su tutuma işlemleri aşamasında 500 m³/sn su bırakılması önerisini kabul etmiştir.²⁰ Türkiye Eylül ayında da yaptığı tek taraflı bir açıklamayla Karakaya'nın dolumu ve işletilmesi aşamasında aylık ortalama 500 m³/sn su bırakacağını bildirmiştir.²¹

Türkiye'nin karşılaştığı finansman problemini çözmek için, düzensiz bir akışa sahip olmasına karşılık düzenli olarak aşağı kıyıdaş ülkeler su bırakmayı taahhüt etmesi ve aşağı havza ülkelerin de su konusunda abartılı taleplerde bulunması sorunun başlangıcı olmuştur.²²

²⁰ Zehra Odyakmaz, "Güncel Bir Konu: Su Sorunu," *Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2, Sayı 16, Ankara, 1997, s. 5; İdris Bal, *a.g.e.*, s. 540-541.

²¹ İdris Bal, *a.g.e.*, s. 541.

²² Fırat Nehir havzası hem yıl içerisinde hem de yıllar arasında su potansiyeli olarak büyük değişiklikler gösterir. Suriye sınırına yakın bir yerdeki Birecik ölçüm istasyonunda yapılan ölçümlerde 1937-1993 yılları arasında ortalama yıllık akım 31,6 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. 1958-62 yılında 14,9 milyar m³ e düşmüş, 1973'te ise 18,8 milyar m³ kadar olmuştur. Bunun yanında 1969'da 56,4 milyar ve 1988'de 57,7 milyar m³'lük akımla tespit edilen en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Nehir Nisan ve Mayıs aylarında en yüksek seviyesine ulaşırken Ağustos ve Eylül aylarında en düşük seviyesine ulaşır. Aradaki bu fark bazen 7-8 katına kadar çıkmaktadır. Burhan Uluatam, *Damlaya Damlaya: Ortadoğu'nun Su Sorunu*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, s. 84-87.

1.2. Fırat ve Dicle Sularının Türkiye-Suriye ve Irak için Önemi

1.2.1. Türkiye ve Su

Türkiye, çok yaygın bir kanaatin aksine su zengini bir ülke değildir.²³ Her ne kadar yakın komşularının bir kısmından kişi başına düşen su miktarı bakımından zengin gözükse de yakın bir gelecekte su sıkıntısı çekecektir. Türkiye sahip olduğu 110 milyar m³ suyun ancak 25.9 milyar m³'nü kullanabilmektedir.²⁴

Ali İhsan Bağış Türkiye'de kişi başına düşen su miktarını 1833 m³ olarak hesaplamıştır. Kişi başına düşen su miktarı 1000 ila 2000 m³ arasında olan ülkeler su stresinde sayılmaktadır. Bir ülkenin tatlı su kaynakları bakımından zengin bir ülke sayılabilmesi için kişi başına 8.000 ile 10.000 m³ tatlı su düşmesi gerekmektedir.²⁵ Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Türkiye ile Suriye veya Irak arasında çok ciddi bir fark yoktur.

Irak	2110
Türkiye	1830
Suriye	1420
İsrail	500
Ürdün	250
Filistin	100

Tablo 1. Kişi başına düşen su miktarları (metreküp olarak)²⁶

²³ Frederick M. Lorenz ve Edward J. Erickson, **The Euphrates Triangle: Security Implications of the Southeastern Anatolian Project**, Washinton DC., National Defense University Presss, 1999, s. 33; Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu: Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar**, İstanbul, 1997, s. 307.

²⁴ O. Metin Öztürk, **Türkiye ve Ortadoğu**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1997, s. 135; Moshe Maoz ve Ayner Yaniv, **a.g.e.**, s. 167; Yönet Can Tezel, **The Water issue in Turkey's Relations with Syria** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997, s. 47; Bu rakamlar Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile yaptığım röportaj esnasında kendisi tarafından aynen beyan edilmiştir.

²⁵ Vefa Toklu, **Su Sorunu Uluslar arası Hukuk ve Türkiye**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999, s. 85; Konuralp Pamukçu, **a.g.e.**, s. 41; Robin Clarke, **Water: The International Crisis**, London, Earthscan Publications, 1991, s. 36.

²⁶ Yönet Can Tezel, **a.g.e.**, s. 48.

Türkiye'nin sahip olduğu sular hem bölgesel dağılım olarak hem de yararlanma oranı olarak farklılık gösterir. Bazı nehir havzalarında yıllık akım düştüğünde sulu tarım yapmakta sıkıntıya düşmekte, hatta suyu satın almaktadır.²⁷ Bazı nehirlerde aşağı kıyıdaş ülke durumundayken bazılarında ise yukarı kıyıdaş ülkedir. Mesela Meriç ve Asi Nehirlerinde aşağı kıyıdaş ülke konumundayken Fırat ve Dicle nehirlerinde yukarı kıyıdaş ülke konumundadır.²⁸

Konumuz açısından Fırat ve Dicle nehirleri ele alındığında, Türkiye Güneydoğu Anadolu Projesi ile birlikte Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bu değerli su kaynaklarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu projeyle diğer bölgelerle kıyaslandığında sosyo-ekonomik olarak oldukça geri kalmış bulunan bu bölgeyi diğerleriyle eşit seviyeye getirmeye çalışmaktadır. Türk siyasetçileri tarafından özenle takip edilen 32 milyar \$'lık bu dev projenin 1998 yılı itibariyle 13.7 milyar \$'lık kısmı tamamlanabilmiştir.²⁹

Türkiye'nin GAP çerçevesinde yararlanmayı düşündüğü Fırat ve Dicle suları, GAP tamamlandığında bu nehirlerin mevcut su potansiyellerinden aşağı kıyıdaş ülkelere ulaşan su miktarlarında Fırat'ta %50'ye, Dicle'de ise sulama alanı az olduğundan %22'lik bir azalma olacağı tahmin edilmektedir.³⁰

²⁷ 1993 yılında Tunca Akarsuyunun Bulgaristan'daki barajların işletilmesine bağlı olarak kuruma noktasına gelmiş, Türkiye Meriç Akarsuyu üzerinde 13 günlük su satın almıştır. Metreküpünü 0.12 \$'dan 15.866.000 m³ suya karşılık 1.9 milyon \$ para ödemiştir. Vefa Toklu, a.g.e., s. 91.

²⁸ Türkiye'de havzalara göre ortalama su potansiyeli, ortalama yıllık verim ve potansiyele iştirak oranı hakkındaki bilgiler için Masahiro Murakami, **Managing Water for Peace in the Middle East: Alternative Strategies**, New York, United Nations University Press, 1995, s. 34-45; Vefa Toklu, a.g.e., s. 84.

²⁹ Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 50-52; Servet Mutlu, "The Southern Anatolian Project (GAP) of Turkey: Its Context, Objections and Prospects," **Orient**, Vol. 37, 1996, s. 59-60; "Barajlar Kralı" olarak adlandırılan 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bir su mühendisi olduğundan GAP'a ilgisi hayli fazla olmuştur. Demirel GAP'ı Türkiye'nin refahı ve geleceği olarak görmektedir. Aynı şekilde merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da bu projeye katkıları büyük olmuştur; John Bulloch ve Adel Darwish, a.g.e., s. 54; Greg Shapland, **Rivers of Discord: International Water Disputes in the Middle East**, New York, St. Martin's Press, 1997, s. 111.

³⁰ Greg Shapland, a.g.e., s. 124.

Türkiye, Suriye ve Irak'ın bu nehirlerden yararlanmayı düşündükleri su miktarlarına bakıldığında ise mevcut suyun talepleri karşılamaktan çok uzak olduğu görülmektedir. Özellikle Irak'ın (nehir suyuna bir katkısı olmamasına karşı) Fırat'tan 23 milyar m³ su talebinde bulunması dikkat çekicidir. Su taleplerindeki dengesizlik Suriye için de geçerlidir. Aşağıdaki tablolar incelendiğinde konu daha iyi anlaşılacaktır. Taraflar daha 1964 yılındaki görüşmelerinde birbirlerinden su talebinde bulunmaya başlamışlardır.³¹

	Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Nehre katkısı	31.163	0.973	0.000	32.136
Su talebi	18.500	11.500	23.000	53.000

Tablo 2. Ülkelerin 2040 yılına kadar projeleri dikkate alınarak Fırat Nehrinden talep ettikleri su miktarları (Milyar m³ olarak)

	Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Nehre katkısı	20.700	0.000	27.150	47.850
Su talebi	6.500	3.000	41.800	51.300

Tablo 3. Ülkelerin 2040 yılına kadar projeleri dikkate alınarak Dicle Nehrinden talep ettikleri su miktarları (Milyar m³ olarak)³²

³¹ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 243; John Kolars'a göre Fırat'ın %98'i Türkiye'den

kaynaklanmaktadır. Dicle'nin ise %49'u Türkiye'den kaynaklanmaktadır. Asit K. Biswas, a.g.e., s. 46

³² Tablo 2 ve 3'te verilen bilgiler tarafların 1990 yılında birbirlerine ilettikleri rakamlardır. Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 46; Ayşegül Kibaroglu, International Regimes for Effective and Equitable Management and Use of Water Resources: Implication for the Euphrates-Tigris Basin (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Bilkent University, 1998, s. 191-192.

Türkiye'nin 1987 protokolü gereğince bırakmayı taahhüt ettiği 500 m³'lük su miktarının GAP'ın tamamlanmasıyla birlikte aynı oranda verilebilme olanağı oldukça zordur. Fırat ve Dicle nehirleri çoğunlukla bölgeye düşen kar ve yağmur sularından beslendikleri için yıllık yağış oranının düşük olduğu yıllarda bu taahhüdün nasıl yerine getirileceği merak konusudur. Yaygın kanaate göre şu anda bırakılan su 500 m³'lük su miktarı düşürülecektir. Safa Giray'a göre bu oran 330-360 m³/sn'ye kadar düşecektir.³³ Emekli Büyükelçi Coşkun Kırca da aynı şekilde Türkiye'nin bırakabileceği su miktarının 350 m³/sn olabileceğin ifade etmektedir.³⁴ 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise önümüzdeki 25 yıl içinde suda bir azaltma olmayacağını ifade etmektedir.³⁵

Türkiye şu ana kadar yıllık yağış miktarı ne olursa olsun yıllık ortalama 500 m³ su bırakmıştır.³⁶ Murhaf Jouejati Türkiye'nin Suriye ve Irak'ın isteklerini dikkate aldığını, bunu da su kesintisi yapacağı zamanı önceden bildirerek ve taahhüt ettiği suyun hep fazlansın bırakarak yaptığını belirtmiştir.³⁷

Türkiye yukarı havza ülkesi olarak Fırat Nehrinden bu şekilde su bırakırken, Suriye yukarı havza ülkesi olduğu Asi Nehrinin sularının neredeyse tamamına yakınının kullanarak Türkiye'nin taleplerini dikkate almadığı görülmektedir.³⁸

³³ Ali İhsan Bağış, **Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East**, İstanbul, Ayna Yayınları, 1994, s. 190.

³⁴ Coşkun Kırca, "Fırat ve Dicle'ye Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki İlişkilerde Su Faktörünün Rolü ve Türkiye'nin İzleyebileceği Politikalar," **Sınırşan Sularımız ve Ortadoğu'da Su Sorunu Sempozyumu (1 Mart 1995)**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995, s. 3-42.

³⁵ **Anadolu Ajansı** 9 Eylül 1998; **Cumhuriyet**, 21 Mart 1996.

³⁶ Özden Alantar, "Turkish-Syrian Relations at the Crossroads," **Turkish Review of the Middle East Studies**, Vol. 11, 2000/01, İstanbul, s. 153.

³⁷ Yönet Can Tezel, **a.g.e.**, s. 55-56.

³⁸ Suriye Asi'nin sularını kuruttuğu için Amik Ovasında 134 bin hektarlık tarım arazisi kullanılamaz hale geldi. Bunun yanında Türkiye ekonomisi bakımından önemli bir yere sahip olan pamuk üretiminde de verimde dönüm başına 300 kilogram (kg) 80 kg'ye kadar bir düşme oldu. Biyolojik dengesi bozulan nehirdeki balık türleri tükendi. Bu yüzden balık avlanması da yasaklandı.

1.2.1.1. Güneydoğu Anadolu Projesi

Bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle bir çok ekonomik ve siyasi sorunları bulunan Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, diğer bölgelerinden farklı olarak kişi başına milli geliri en az olan, doğu kesimleri dağlık ve insanların geçim kaynağının da genellikle tarım ve hayvancılığın oluşturduğu bir bölgedir. GAP sayesinde Türkiye bu bölgesinde yaşayan vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmek istemektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından yararlanarak elektrik enerjisi üretiminden tarıma, turizmden sağlık ve eğitime kadar çeşitli amaçları bulunan entegre bir projedir.³⁹ Aslında proje ekonomik önemi kadar siyasi açıdan da önemlidir. Bölge insanının gelir düzeyi son derece düşük ve işsizlik oranı da hayli yüksektir. Bu dezavantajlar bir takım siyasi sorunlarla da birleşince bölge insanları yirmi yılı aşkın bir süre zarfında Kürdistan İşçi Partisinin (PKK) terör eylemlerine maruz kalmış ve sonuçta binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Türk siyasetçileri PKK terör örgütünün bir propaganda aracı olarak kullandığı bölge insanına (Kürt kökenli vatandaşlarına) GAP çerçevesinde bir dizi hizmetler götürerek bir bakıma bu terör faaliyetlerini durdurmayı planlamışlardır. Dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Projesi ile birlikte Fırat ve Dicle sularının Türkiye için ne kadar önemli olduğu ortadadır.

GAP'ın tarihine baktığımızda Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde özellikle ekonomik alanda çeşitli atılımlar başlatıldığını, bu kapsamda Atatürk'ün 1936 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde fizibilite çalışmaları yapılarak buradaki su kaynaklarından faydalanmanın yollarının araştırılmasını istediği

³⁹ GAP ile ilgili teknik bilgiler için İ. H. Olcay Ünver, Rajiv K. Gupta İas ve Ayşegül Kibaroglu, **Water Development and Poverty Reduction**, London, Kluwer Academic Publishers, 2003, s. 231-259; John Kolars, "The River Advocacy and Return Flow Management on the Euphrates River," **Water International**, Vol. 22, No. 1., 1997, s. 50; Frederick M. Lorenz ve Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 3-5, 35-39.

görülmektedir.⁴⁰ Devam eden yıllarda Devlet Su İşlerinin kurulması ile birlikte bu bölgede sırasıyla Keban ve Karakaya Barajları inşa edilmiş ve 1989 yılından itibaren de entegre bir kalkınma projesi haline getirilmiştir. GAP'ın entegre bir proje haline getirilmesinin en temel nedeni ise yukarıda da değindiğimiz gibi sadece siyasiler nezdinde değil halk nezdinde de 1984 yılından itibaren eylemlerini arttırarak bölgede bir oluşum peşinde olan PKK'ya karşı en etkili ve kalıcı bir çözüm yolu olarak düşünülmesidir.⁴¹

Dokuz ili kapsıyan ve Türkiye'nin toplam nüfusu ile yüzölçümünün %10'nu kapsayan GAP, 73.000 km²'lik bir alana sahiptir ki bu alanın %42'si ekilebilir alandır. 22 baraj 19 hidroelektrik santral ve çeşitli sulama tesislerine sahip olan GAP, 1.7 milyon hektarlık alanı sulayacak ve yılda 27,3 milyar kw/s'lik (kilo watt/saat) bir elektrik üretim potansiyeline sahip olacaktır. Tüm bunların yanında bölgede yaşayan 3 milyon kişiye iş imkanı sağlayacak ve bölgenin kişi başına düşen milli gelirini iki katına çıkaracaktır. Proje tamamıyla faaliyete geçtiğinde üretimde ikinci bir Türkiye oluşturacak, çok amaçlı barajları ve sulama sistemleriyle tarım, enerji, ulaşım, telekomünikasyon, sağlık, eğitim, kırsal ve kentsel altyapı gelişimi gibi birçok alanda dünyada eşine az rastlanır bir boyut kazanacaktır. Proje büyük ölçüde ulusal kaynaklardan faydalanılarak yapılmaya çalışılmaktadır.⁴² Bunun nedeni ise yukarıda da değinildiği gibi Türkiye'nin proje kapsamında inşa etmeye çalıştığı barajlar için başvurduğu uluslar arası kuruluşların

⁴⁰ "History of Southeastern Anatolian Project", www.adiyamanli.org/gap/info.html, (3 Kasım 2003)

⁴¹ Greg Shapland, *a.g.e.*, s. 122; GAP'la ilgili teknik veriler için A. Poyraz Gürson, Su Sorunu ve GAP Çerçevesinde Türkiye Suriye İlişkilerinde Analitik Yaklaşım (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 33-70-71-99; İ.H. Olcay Ünver ve Rajiv K. Gupta ve Ayşegül Kibaroglu, *a.g.e.*, s. 239.

⁴² Gencer Özcan ve Şule Kut, *En Uzun On Yıl*, İstanbul, Büke Yayınları, 2000, s. 379; GAP kapsamındaki 9 il Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'tır; Suat Parlak, *Ortadoğu: Vaat Edilmiş Topraklar*, İstanbul, Bibiliotek Yayınları, 1997, s. 290; İdris Bal, *a.g.e.*, s. 542; Bazı kentlerin ve sanayi merkezlerinin su ihtiyaçları da yine GAP'tan sağlanacak suyla karşılanacaktır. Ünal Öziş, *Sınırşan Sular ve Türkiye*, Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları No:1, 1999, s.78; Konuralp Pamukçu, *Fırat Dicle Nehir Havzasındaki su Sorunu ve Çözüm Arayışları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. 32.

(bunların başında Dünya Bankası gelmektedir) kredi öne şartı olarak aşağı kıyıdaş ülkelerin onayını istemeleridir. Türkiye aşağı kıyıdaş ülkeler ile 1966 yılında görüşmeler yapmış ve su taahhütlerinde bulunmuştur. Ancak Suriye ve Irak yapılan taahhütleri yeterli bulmadığı için Türkiye bu kredileri alamamıştır. Bunun sonucu olarak da tamamen ulusal kaynaklardan yararlanma yoluna gitmiştir.⁴³

Türkiye'nin GAP'la birlikte kendisine koyduğu bu uzun vadeli ve kapsamlı hedefleri Suriye'yi kaygılandırmaktadır. Bunun başlıca nedeni ise GAP'ın sulama projeleri nedeniyle kendisine akmakta olan Fırat suyunun azalacağını endişesi ve Türkiye'nin politik amaçlarla bu projeyi başlattığı düşüncesidir.⁴⁴ Türkiye, giriş kısmında da ifade edildiği gibi, bu projeye başlar başlamaz başta Suriye ve Irak'ın tepkileriyle karşılaşmıştır. Suriye Türkiye'yi, GAP projesiyle kendisine gelen Fırat sularını çalmaya çalışmakla suçlamıştır.⁴⁵ Bu iki ülkenin tepkileri Dünya Bankası'nın GAP'ı desteklemesini engellemiştir. Dünya Bankası ve diğer uluslar arası kuruluşların finansman yardım için sınıraşan sularla ilgili bir anlaşmaya varılmış olunması gerektiği koşulu, Suriye ve Irak tarafından projenin gerçekleşmemesi için girişimlerini arttırmış ve bu kuruluşların Atatürk Barajının yapımına katkı sağlamasını engellemiştir. Ancak Türkiye yine de bölgeleri arasındaki mevcut ekonomik uçurumu ortadan kaldırmak için başlattığı bu projeden ödün vermeyerek dünyanın dördüncü büyük barajı olan Atatürk Barajını kendi ulusal kaynaklarını ve teknolojisini kullanarak başarıyla bitirmiştir.⁴⁶

Tarımsal güç olarak Türkiye'yi bölgede önemli bir konuma getirecek olan GAP'a Suriye ve Irak'ın tepki göstermesinin yine en büyük nedenlerinden biri de bu iki ülkenin

⁴³ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 247; İdris Bal, a.g.e., s. 539.

⁴⁴ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 32; Greg Shepland, a.g.e., s. 120.

⁴⁵ Özden Alantar, a.g.e., s. 150.

⁴⁶ Greg Shapland, a.g.e., s. 120.

güttüğü tarımda kendine yeterlik politikalarıdır.⁴⁷ Ortadoğu'da hemen hemen her ülkenin izlediği bu politikaların da nedenleri vardır. Bunların başında da mevcut siyasi güvensizlik yatmaktadır. Ülkeler bir savaş veya olağanüstü durum karşısında kendi toprakları üzerinde ve kendi nüfuslarına yetecek miktarda tarımsal ürüne sahip olmayı ulusal bir hedef olarak görmekte ve ne pahasına olursa olsun bunu gerçekleştirme amacını gütmektedir. Bu politikanın bir diğer önemli nedeni de yöneticilerin bunu bir gurur kaynağı olarak görmesi ve yöneticilerin gücünü perçinleştirici bir unsur olarak görmeleridir. Sadece bu amaçlarına ulaşmak için tarımsal sulama ve üretim için halka bol bol sübvansiyonlar verilmekte, bu da ekonominin önemli bir kaleminin zor, bir o kadar da aşırı derecede su kullanımına neden olana tarımsal sulama gibi bir alana kaydırılmasına neden olmaktadır. Ama Suriye'de hükümet yine de bu desteğinden vazgeçmemektedir. Çünkü aksini yaptığı durumda halkın geleneksel yaşamını terketmesi ve kentlere göç etmesi sonucunu doğurur ki bu da istenmeyen bir durumdur. Büyük kentlere göç Suriye'nin önemli bir iç sorunudur. Ayrıca tarıma dayalı bir ekonomisi olan Suriye, bu sübvansiyonları vererek hem çiftçilerin göçünü engellemek hem de üretimi arttırmak hedefindedir.⁴⁸

1.2.1.2 Suriye ve Irak'ın GAP'a Tepkileri

Suriye ve Irak baştan beri GAP'ı kendilerine karşı saldırgan bir proje olarak nitelemişlerdir. Yukarıda da açıklandığı gibi proje tamamlandığında Fırat ve Dicle sularının azalacağı ve bundan dolayı Türkiye'nin verdiği sözleri ve yaptığı angajmanları

⁴⁷ Özellikle Suriye bunu açı seçik beyan etmektedir: "Arap hükümetleri su kaynaklarını ve besin güvenliklerini koruma sorumluluklarının farkına varmalıdır; çünkü, Arap ulusunun bekası tehlikededir." Ali İhsan Bağış, a.g.e., s. 190; İbrahim Mazlum, a.g.e., s. 375; Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 167.

⁴⁸ Ortadoğu'da Suriye de bunlardan biri olarak tarım lobilerinin karar alıcılar üzerinde etkileri vardır. Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 190-192; Gencer Özcan ve Şule Kut, a.g.e., s. 380.

askıya alacağını düşünmektedir. Bu yüzden Suriye ve Irak GAP'ı potansiyel bir tehdit olarak algılamaktadır. Türkiye ise her seferinde Fırat ve Dicle nehirlerinde meydana gelen mevsimlik dalgalanmaları ve taşkınları önleme bakımından her iki ülke açısından büyük faydalar sağlayacağını, özellikle Suriye'ye Türk sınırındaki 30 ile 50 km'lik bir kuşağında en az yatırımla faydalanma imkanı sağlayacağını belirtmiştir.⁴⁹

1980'lerde birinci Körfez Savaşı nedeniyle Irak tüm dikkatlerini İran'a çevirdiğinden, su konusu daha çok Suriye tarafından dile getirilmiştir.⁵⁰ Suriye'nin bu konuda çok hassas olmasının bir nedeni de 1986 yılında başlattığı ekonomik açılma politikası çerçevesinde tarımsal ürün ve üretimi arttırarak bu sahada ihracat yapmayı düşünmesidir. Böylelikle dış ticaret açığını kapatmayı hedeflemektedir. Bu amacına ulaşmak için Fırat kıyılarında bulunan binlerce dönüm araziye özelleştirmiştir. Bu yüzden GAP'a tepkisi biraz daha büyük olmuştur.⁵¹

Karakaya Barajının tamamlamasına yakın Mart 1986'da Türkiye ziyaretinde bulunana Suriye Başbakanı Abdülrauf Al Kasım, Türkiye'nin GAP'la birlikte suyu azaltması durumunda Suriye'nin elindeki imkanlarla buna cevap vereceğini bildirmiştir. Bu ziyaret esnasında resmi olarak ifade edilmese de Suriye tarafı Karakaya ve Atatürk Barajlarının dolumu sırasında Türkiye'den yeterli miktarda su bırakmasını talep etmiş, Türk tarafının da saniyede 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiştir. Buna karşılık Suriye'nin de PKK'yı desteklemeyeceği ifade edilmiştir. Ancak basına yapılan açıklamalarda suya karşılık terör desteğinin kesilmesi pazarlığının olmadığı defalarca dile getirilmeye çalışılmıştır.⁵²

⁴⁹ Gencer Özcan ve Şule Kut, a.g.e., s. 380; Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 20-240.

⁵⁰ Greg Shapland, a.g.e., s. 120.

⁵¹ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 111-112.

⁵² Baskın Oran, a.g.e., s. 144.

Türkiye aşağı havza ülkelerin endişelerini gidermek amacıyla 17 Temmuz 1987'de Başbakan Turgut Özal'ın Suriye ziyareti sırasında, Atatürk Barajının dolumu ve sular konusunda nihai bir anlaşma sağlanana kadar saniyede 500 m³/sn su bırakılacağını Ekonomik İşbirliği Protokolünde resmen taahhüt etmiştir. Suriye ve Irak ise bu taahhütten sonra bunun sadece baraj dolumu sırasında verilecek bir miktar olduğu için 1990 yılında üçlü bir anlaşma yapmayı ve verilecek suyun da 700 m³/sn olması gerektiğini beyan etmişlerdir. Bu protokolda Irak'ın dışarıda bırakılması GAP'a olan tepkilerini artırmış ve yapılan protokolün siyasi ömrünün az olacağı fikrini kuvvetlendirmiştir.⁵³

GAP projesiyle şu andaki mevcut Fırat suyun üçte birinin azalacağı tahmin edilmektedir. Fırat üzerinde GAP çerçevesinde inşa edilen tesislere daha çok Suriye tepki gösterirken, Dicle üzerindeki tesislere de Irak tepki göstermektedir. Ancak şu ana kadar daha çok Fırat sorun olarak ülkeler arasında tartışıldı. GAP başlamadan önce Türkiye-Suriye ilişkileri daha çok ekonomik temellere dayanmaktaydı.⁵⁴

1.2.1.2.1 Atatürk Barajı'na Tepkiler

Türkiye'nin GAP çerçevesinde hidroelektrik ve sulama amaçlı olarak inşa ettiği Atatürk Barajı sırasında yaşanan gelişmeler, Türkiye- Suriye -Irak ilişkilerinde 1975'teki ilk ciddi krizden sonra bölgede yaşanan ikinci büyük gerginliktir.⁵⁵ Türkiye 23 Kasım 1989'da Suriye ve Irak'a 13 Ocak ve 13 Şubat 1990 tarihleri arasında Atatürk Barajının rezervuarını doldurmak amacıyla Fırat'ın suların bir aylık bir süre için tutacağını

⁵³ Baskın Oran, a.g.e., s. 144.

⁵⁴ Greg Shepland, a.g.e., s. 120-124.

⁵⁵ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 238.

bildirmiştir.⁵⁶ Bu süre esnasında da Suriye'ye barajın aşağı kısmından saniyede 120 m³/sn su bırakacağını garanti etmiş, 23 Kasım 13 Ocak tarihlerinde de ilerde yaşanacak azalmayı telefî temek için bırakılan su miktarının 750 m³/sn'ye çıkarılacağını belirtmiştir. Böylece imzalanmış olan protokole de aykırı hareket edilmemiş olunacaktı.⁵⁷ Ayrıca Türkiye su ihtiyacının minimum düzeyde olduğu kış aylarında su tutma işlemini yapacağını belirterek, bu konudaki iyi niyetini ve aşağı havza ülkelerini önemli bir zarara uğratmaktan çekindiğini ifade etmek istemiştir. Fakat Suriye bu barajla birlikte GAP'ın tamamlanmasıyla sadece sulama amaçlı değil, diğer alanlarda da su tüketimi olacağı için 1987 Protokolü gereğince Türkiye'nin Fırat'tan bıraktığı 500 m³/sn suyu ileride aşağı kıyıdaş ülkelere bırakamayacağını düşünmektedir. Bu yüzden sadece enerji amaçlı inşa edilen Keban ve Karakaya barajlarından sonra inşa edilen Atatürk barajına tepki daha büyük olmuştur. Suriye bu yüzden kesintinin ilerde olacak olan kesintiler için başlangıç olacağını, bu kesintiden önemli ölçüde zarar gördüğünü beyan ederek durumu protesto etmiş, Arap Birliği aracılığıyla suların adil bir şekilde paylaşımı ve su tutma işlemlerinin daha kısa bir süre içinde sona erdirilmesi için çağrıda bulunmuştur.⁵⁸

⁵⁶ Türkiye bunu 14. OTK toplantısında dile getirmiştir. 29 Kasım – 1 Aralık 1989 tarihinde yapılan bu toplantıda Atatürk baraj rezervuarı için su tutulması işleminin şu şekilde olacağı ifade edilmiştir: 1) 23 Kasım 1989 ile 12 Aralık 1990 tarihleri arasında Türkiye- Suriye sınırına ulaşacak toplam su miktarı 3.3 milyar m³ olacaktır. 2) 13 Ocak 1990 ile 12 Şubat 1990 tarihleri arasında Atatürk barajının dip çıkışları kapatılacaktır. 3) Kapatma süresince Türkiye- Suriye sınırındaki tahmini doğal akım 120 m³/sn olacaktır. Vefa Toklu, *a.g.e.*, s. 121-122. Bu bir aylık kesinti teknik nedenlerden dolayı yapılmak zorundaydı. Çünkü barajın dip savağının kapatılması gerekiyordu. Türkiye bunun teknik bir zorunluluk olduğunu (aksi taktirde "kavitasyon" denilen ve su tünellerinin kapaklarının alçak su seviyesinde açılması sonucunda meydana gelen bir tahribatın olacağını) önceden beyan etmiştir. Ünal Öziş, *a.g.e.*, s. 83; Vefa Toklu, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁷ Böylece bu tarihler arasında verilen toplam su miktarı 509 m³ olmuştur. Bu durum ayrıca 1987 yılında imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolüne uygundu. Meliha Benli Altunışık, *a.g.e.*, s. 112.

⁵⁸ Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV Yayınları, 1995, s. 93; Suriye'li teknikerlere göre Esad Gölü ve Türkiye sınırı arasındaki Fırat havzasında su tutma işlemi yüzünden çevresel zarar görüldü. Nehir yatağı 3 metre düştü ve kış tarımı yapılamadı. Ayrıca Halep'in su ihtiyacı da karşılanamadı. Konuralp Pamukçu, *a.g.e.*, s. 239; Suriye ve Irak'ın bu protestolarına Arap dünyası da destek vermiştir. Philip Robins, *Politics of Water: Turkey and the Middle East*, New York, Council of Foreign Relations Presss, s. 77; *Anadolu Ajansı*, 9 Ocak 1990.

Türkiye, Irak ve Suriye'nin tepkileri karşısında Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Genel Sekreterini Ocak ayında bölge ülkelerine göndererek, onlara baskı yapmak gibi bir politikasının olmadığını, bu kesintilerden sınırın 130 km'lik bölümünde kendi çiftçilerinin de etkileneceğini, önceden daha fazla su bırakarak komşularının en az etkilenmesini sağlama çalıştığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin daha önce olduğu gibi bundan sonra da komşularını sudan mahrum bırakmayacağını, su kesintine ilişkin tepkilerin de su kesintisi değil, kesinti süresinin uzun olduğu şeklinde olduğunu açıklamıştır.⁵⁹

Irak'ın Baas Partisi yetkilileri ve Irak Devrim Konseyi'nin ortak toplantıları sonucunda yaptıkları resmi açıklamalarda gerekli teknik ve politik önlemlerin alınacağını belirtmişlerdir. Suriye'nin Ankara Büyükelçisi ise Irak'ın su tutma işlemini politik bir karar olmadığını belirterek bir bakıma arabulucu rolü üstlenmeye çalışarak Suriye ile birlikte üçlü bir anlaşma isteğini yinelemiştir.⁶⁰ Bu arada 12 Şubat 1990'da Suriye ve Irak kendi aralarında ikili bir anlaşma imzalayarak, 1967 yılından beri anlaşmazlık konusu olan Fırat'ın sularını paylaşmışlardır. Buna göre Türkiye'den Suriye topraklarına giren Fırat sularının %42'si Suriye'nin, %58'i de Irak'ın olacaktı.⁶¹

Türkiye'nin GAP'la ilgili yaptığı çalışmaları dikkatle izleyen Suriye ve Irak Fırat suları konusunda kendi aralarında anlaşmazlık olmasına karşılık Türkiye'ye karşı ortak hareket etme kararı almışlardır.⁶² Hatta bazı kaynaklara Atatürk Barajı dolumu

⁵⁹ Anadolu Ajansı, 11 Ocak 1990.

⁶⁰ Görüşmeler esnasında "Paylaşım" isteklerini dile getirirken Tabaka Barajı başkanı şu sözleri sarf etmiştir: "Biz hediye istemiyoruz, tarih boyunca topraklarımızdan akan nehirde hakkımızı istiyoruz. 400 yada 500 metre küp istemiyoruz. Çünkü bugün 500 veriyorlar yarın bunu kesebilirler." Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 114; Vefa Toklu, a.g.e., s. 126.

⁶¹ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 115; Ünal Öziş, a.g.e., s. 83.

⁶² Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 240; Aron Soffer'a göre Suriye ve Irak bu konuda savaşa dahi gidebilirler. Suriye bu konuda GAP'ı sabote etmek için komando timleri kurmuştur. Arnon Soffer, **Rivers of Fire: The Conflict Over Water in the Middle East**, İngilizce'ye Çev: Murray Rosovsky ve Nina Copaken, New York, Rowman&Littlefield Publishers, 1999. s. 248-249.

esnasındaki gelişmeler sonucunda gizli askeri görüşmeler yapılmaya başladıkları öne sürülmektedir.⁶³ Suriye ve Irak'ta iktidarda olan Baas partileri, bu olaydan sonra kendi aralarında bir çok anlaşmazlık ve rekabet olmasına rağmen bütün bunlar bir yana bırakılarak Türkiye'ye karşı ortak cephe almışlardır. Bağdat ve Şam'da çıkan gazetelere bakıldığında Türkiye'nin "Su Politik" bir ülke olmakla suçlandığı görülür.⁶⁴

Baştan beri kendilerine gelecek olan Fırat sularının azalacağını düşünen Suriye ve Irak, Atatürk Barajının su tutma işlemleri sırasındaki bir aylık su kesintisi, esnasında da alışlagelmiş sert tepkilerini tekrar dile getirmiş ve bu kesintilerin gelecekte de devam edeceğini savunmuşlardır. Özellikle Suriye bu korkusunun bir sonucu olarak sık sık su konusunda Türkiye ile bir anlaşma yapma istemini dile getirmiştir.

5-7 Mayıs 1990'da Bağdat ziyaretinde bulunan Başbakan Yıldırım Akbulut'a Suriye Devlet Başkanı tarafından ilk olarak gündeme getirilen konu su olmuştur. Hafız Esad tarafından Fırat'tan saniyede 700 m³ su talep edilmiş, ancak talep Yıldırım Akbulut tarafından kabul edilmemiştir. Suriye bu isteğini 1991 Mart'ında Türkiye ziyaretinde bulunan Dışişleri Bakanı Faruk El Şara aracılığıyla tekrarlamıştır. Şara bu ziyaretinde nehirlerin "ortak ve adil" bir paylaşım ile taksim edilmesini, böylelikle gelecekte iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde katkıda bulunacağını beyan etmiştir. Türkiye, Faruk El Şara'nın bu istemine birinci ağızdan, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından, olumlu yanıt vermiş ancak daha sonra herhangi bir gelişme olmamıştır.⁶⁵

Bu arada su tutma işlemlerin bittikten sonra 25 Temmuz 1992 yapılan bir basın toplantısında konuşan başbakan Süleyman Demirel'in "*Su kaynakları Türkiye'nindir*;

⁶³ Jhon Bulluch ve Adel darwish, a.g.e., s. 61.

⁶⁴ Randa M. Slim, **Turkey, Syria, Iraq: The Euphrates**, New Delhi, SAGE Publications, 1993, s. 137;

⁶⁵ Yine aynı şekilde Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan da su sorunu çözülmedikçe güvenlik konusunda bir anlaşmanın yapılmayacağını belirtmiştir. **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1990; **Milliyet**, 7 Mayıs 1990.

petrol kaynakları da onlarındır. (Araplarındır.) Biz onların petrol kaynaklarını paylaşalım demiyoruz; onlar da bizim su kaynaklarımızı paylaşalım diyemezler.” sözü Türkiye-Suriye ve Irak basınında geniş yer bulmuştur.⁶⁶ Aynı şekilde bir Suriyeli yetkili Fırat suyunu Suriye’nin olmak ya da olmamak meselesi olduğunu, Saddam Hüseyin’in de Irak için ekonominin can damarı tabirlerini kullandıkları bilinmektedir.⁶⁷

1992’li yıllarda ilkeri bölümlerde de ele alacağımız gibi PKK terörü çok yoğun bir şekilde gündemde olduğu için su talepleri hep terörle ilişkilendirilmiş, sınır güvenliği sağlandığı sürece Fırat sularının taahhüt edildiği şekliyle bırakılacağı söylenmiştir. Ocak 1993’te de Türkiye ve Suriye su konusunda yılın sonuna kadar kalıcı bir anlaşma yapabileceklerini ifade etmelerine rağmen herhangi bir gelişme sağlanamamıştır.⁶⁸

1.2.1.2.2. Birecik Barajı’na Tepkiler ve Şam Deklarasyonu

Türkiye’nin GAP çerçevesinde Atatürk Barajından sonra Birecik Barajı’nı inşa etmesi, Türkiye’nin güney komşularıyla olan ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. 1995 Kasım’ında Türkiye’nin Atatürk Barajı ile Suriye sınırı arasında Fırat nehir üzerinde Birecik Barajının yapımı için bir finansal destek paketi imzalaması, Suriye ve Irak’ın Arap Birliğini Türkiye’nin su konusundaki tavırlarını tartışmak üzere toplantıya çağırmasına neden oldu. Birecik Barajı ile birlikte Suriye ilk defa suların azalmasıyla birlikte Türkiye’nin sulama sularının Fırat sularına karışmasından dolayı neden olduğu Kirlenme

⁶⁶ Mohamed Ali Kazem ve Khalil Osman, “Conflicting Claims to Euphrates Water Muddy Syrian-Turkish Relations,” www.muslimmedia.com, (16-31 Temmuz 1998).

⁶⁷ Randa M. Slim, a.g.e., s. 139.

⁶⁸ Greg Shapland, a.g.e., s. 122.

sorununu gündeme getirdi. Durumu bir nota ile Türkiye'ye bildiren Suriye, kirlenme nedeniyle birçok arazisinin etkilendiğini bildirdi.⁶⁹

Gerçekte Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle üzerinde almakta oldukları suların GAP çerçevesindeki sulama faaliyetlerinden su kalitesinin düşüp düşmeyeceği tahmin edilebilmesi güç bir konudur. Çünkü Türkiye'nin Fırat havzasında suladığı alanın sadece üçte birlik bir kısmının suyu Fırat'ın Suriye'ye akan ana kaynağına dahil olmaktadır. Bu alanların büyük bir kısmı Belik ve Habur üzerindedir. Bu iki nehir havzasındaki sulama bölgelerine Fırat'ın ana kaynağından ayrı olarak 2 milyar m³ su gelmektedir. Shapland'a göre kirlenme sadece bu bölgede bir etki yapabilir. Ancak Türkiye'nin sulamalarından sonra Fırat sularına (ana kaynağa) tekrar dönen su miktarı 1 milyar m³ tür. Yıllık olarak Suriye'ye akmakta olan suyun toplam 16 milyar metreküp olduğu göz önüne alındığında suyun kalitesinde önemli bir değişikliğin olmayacağını söylemek yanlış olmaz.⁷⁰

Ancak konu yine de Suriye'nin gündeme getirdiği kadar önemli boyutta değildir. Çünkü birincisi akiferlerin temizleyici etkileri vardır. İkincisi de Türkiye bunun farkındadır ve drenaj tekniklerini değiştirerek bunu önlemek niyetindedir.⁷¹

Fırat sularının kirlenmesi konusunda Irak dezavantajlı durumdayken Dicle suları konusunda Suriye dezavantajlı durumdadır. Irak'ın tuzlanma nedeniyle de önemli bir sorunu bulunması ve bunun Türkiye ve Suriye tarafından kullanılmış olan suları üçüncü ülke olarak alıyor olması ciddi olabilir. Ayrıca İran'ın da Karun sularını önemli ölçüde

⁶⁹ Greg Shapland, a.g.e., s. 132-133; "Syria and Iraq Call on Turkey to Discuss Euphrates' Waters," www.hri.org, (21 Eylül 2003).

⁷⁰ Greg Shapland, a.g.e., s. 132.

⁷¹ Greg Shapland, a.g.e., s. 133.

kullanmaya başlaması sorunu bir başka boyutudur. Bu nedenle Irak'ın Dicle'den kaliteli suların yanında yer altı sularını da iyi bir şekilde kullanıp geliştirmesi gerekmektedir.⁷²

Dicle'ye GAP çerçevesindeki sulamalardan sonra katılan su miktarı ise yılda 1.7 milyar m³'tür. Kullanılmayan sularla da karıştığından bu sular önemsenecek miktarda değildir. Ancak asıl tehlike GAP çerçevesinde kurulan sanayi yapıtlarından endüstriyel atıkların bu sulara katılmasıdır. Bu havza üzerinde de Türkiye'nin önemli bir metropol kenti olmadığından sorunun ciddi tarafı yoktur.⁷³

Her ne kadar Türkiye Fırat sularının %30'una yakınına kullansa da Suriye'nin iddia ettiği şekilde bir kirlenme mevcut değildir. Türkiye'nin kullandığı suların yukarıda da bahsedildiği gibi çok az bir kısmı Fırat sularına tekrar dahil olmaktadır. Sulama amaçlı kullanımdan sonra Fırat'a dahil olan sularda ürün verimini artırmak için çeşitli kimyevi maddelerle birlikte böcek ve ot ilaçları mevcuttur. Fakat kullanılan bu suların Fırat'a dahil olduktan sonra suyun kalitesinde önemli miktarda bir değişiklik yapmamaktadır. Türkiye, Suriye ve Irak'ın kullandığı ilkel sulama yöntemlerini (selleme yöntemi gibi) kullanmamaktadır. Türkiye'nin kullandığı yağmurlama yöntemi ve diğer modern sulama yöntemleri suların tekrar kullanımını önlemekte ve su kullanımını en aza indirmektedir. Burada bir tehlikeden bahsedilecek olsa dahi bu asıl Irak için geçerli olabilir. Çünkü Suriye gelişmiş sulama yöntemlerini kullanmadığı için tarımdaki kullanımlardan sonra Fırat

⁷² Tuzlanma tarla suyunun buharlaşması sonucu geride kalan tuz çözeltileridir. Bu çözeltiler bitkiyi öldürür. Irak'ın tarım arazisinin %20'sinde bu yüzden tarım yapılamamaktadır. %80'lik bir arazi de bundan etkilenmektedir. Konuralp Pamukçu, *a.g.e.*, s. 55; Yönet Can Tezel, *a.g.e.*, s. 31-36; John Bulloch ve Adel Darwish, *a.g.e.*, s. 55.

⁷³ Greg Shapland, *a.g.e.*, s. 132.

sularına dahil olan su miktarı artmakta ve dolayısıyla Irak'a ulaşan Fırat suları Türkiye ve Suriye'dekinden çok daha tuzlu ve kirli olmaktadır.⁷⁴

John Kolars Türkiye'nin suyu kirlettiği iddialarını yapay ve politik amaçlı bir hareket olarak değerlendirmektedir.⁷⁵ Aynı şekilde Devlet Su İşleri Müdürü Prof. Doğan Altunbilek de Suriye'nin suyun kirletildiği iddialarının gerçeği yansıtmadığını ve Türkiye'de Suriye'ye akan Fırat sularının sulama için dünya standartlarında birinci sınıf olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

Suriye suyun kirletildiği iddiasıyla 1995 Aralık ayında Türkiye'ye bir nota göndermiştir. Ancak gönderdiği notanın cevabını beklemeden Şam'daki yabancı büyükelçiliklere dağıtmıştır. Türkiye de buna tepki olarak 4 Ocak 1996'da Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne (OECD) üye ülke büyükelçiliklerine, ertesi gün de Türkiye'deki Arap büyükelçiliklerine bir brifing vererek duruma açıklık getirmiştir. Şubat ayında ise Suriye ve Irak 5 günlük bir toplantı sonucunda Türkiye'ye karşı izleyecekleri su politikalarını belirlemişlerdir.⁷⁷

Su konusunda ortak çabalara devam eden Suriye ve Irak, 28 Aralık 1995'te Arap Birliği Dışişleri Bakanları Konseyi'ne "Şam Deklarasyonu" adı altında bir karar aldirdılar.⁷⁸ Suriye, Mısır'la birlikte Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Umman, Katar ve Kuveyt ile birlikte aldığı kararla, Irak ve Suriye'nin Fırat ve Dicle konusunda haklarını korumakta, ayrıca uluslar arası hukuk kuralları çerçevesinde üçlü bir

⁷⁴ Kullanılan su miktarları ve su kullanım yöntemleri için "Restructuring Water Usage of the Tigris-Euphrates Basin: The Impact of Water Managemet Policies,"

<http://www.yale.edu/environment/publications/bulletin/103pdfs/103beaumont.pdf>, (13 Kasım 2003); "A source of conflict of coopeariton in the Middle East?," <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/aci/default.htm>, (13 Kasım 2003).

⁷⁵ John F. Kolars, a.g.e., s. 51.

⁷⁶ Anadolu Ajansı, 19 Ekim 1998; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 55.

⁷⁷ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 243-241; Cumhuriyet, 6 Ocak 1996; Turkish Daily News, 6 Ocak 1996; İbrahim Mazlum, a.g.e., s. 381.

⁷⁸ "Şam Deklarasyonu," <http://www.milliyet.com.tr/1997/06/26/index.html>, (12 Kasım 2003)

anlaşma isteklerini de haklı bulunduğunu deklare etmek istemiştir. Bunlara ek olarak da GAP'ın durdurulmasını istiyor ve konunun Arap Birliği Genel Sekreterliği aracılığıyla takip edileceğini belirtmiştir.⁷⁹

Suriye ve Irak'ın GAP'ın durdurulması için Türkiye'ye çağrıda bulunmasına cevap olarak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 20 Mart 1996'da, teknik konularda Türkiye'nin görüşmelere açık olduğunu ancak "Türkiye'nin barajlarına kimsenin karışamayacağını" söylemiştir.⁸⁰ Demirel ayıca Türkiye'nin Fırat'tan bıraktığı suyun "Suriye'yi on kez sulayabileceğini" beyan etmiştir.⁸¹

1997'nin Ekim ayına gelindiğinde Suriye ve Irak Sulama Bakanlığı Müsteşarları, Suriye-Irak su komitesinin oluşturulduğunu açıklayarak, daha önce bir gelişme sağlanamadığı ve Türkiye'nin GAP'ı tamamlamak için bir oyalama taktiği olduğunu bildirdikleri Ortak Teknik Komitenin (OTK) tekrar toplanması için resmi teklifte bulunmuşlardır.⁸²

1.2.2. Suriye ve Su

Sahip olduğu yerüstü ve yeraltı su kaynaklarının büyük bir kısmını tarımsal sulamada kullanan Suriye'nin 37 milyar m³/yıl'lık (mm³/yıl) su potansiyelinin Fırat hariç yerüstü su kaynağı 9.94 mm³/yıl'dır. 1987 protokolüyle Türkiye'den saniyede aldığı 500 m³'lük suyun Irak'la yaptığı anlaşma nedeniyle sadece %42'sini kullanmaktadır. Buna

⁷⁹ Henry J. Barkey, **Water Politics as High Politics: The Case of Turkey and Syria**, Washington DC., US Institute of Peace Press, 1996, s. 128; Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 242; **Milliyet**, 16-31 Mart 1996

⁸⁰ **Cumhuriyet**, 21 Mart 1996.

⁸¹ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 244.

⁸² Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 243; Özden Alantar, a.g.e., s. 150; Henry J. Barkey, a.g.e., s. 140.

göre Fırat'tan yılda en az 6.6 milyar m³ su kullanılabilir. ⁸³ Yer altı sularını da kullanmaya çalışan Suriye, 5.1 milyar m³'lük yenilenebilir suyu kuyular vasıtasıyla çıkarmaktadır. ⁸⁴ Coğrafi konumu itibarıyla Fırat ve Dicle'den, Türkiye kadar etkin şekilde yararlanması söz konusu değildir. Fakat yine de en önemli su kaynakları Fırat ve Dicle'dir. ⁸⁵

Topraklarının yarısına yakınında tarım yapılan Suriye'de ekonomi tarıma dayalıdır. Topraklarının % 65'inin kurak veya yarı kurak olduğu Suriye'de tüm toprakların ancak üçte birinde tarım yapılabilir. Ancak bu durum şu anda üçte birlik kısmın hepsinde tarım yapılıyor anlamına gelmemektedir. Bu bölgelerdeki tarım da daha çok yağmura bağlıdır. Tarım sektörü sürekli olarak devlet destekli olduğundan Gayri Safi Milli Hasılanın %28'ini, işgücünün %28.2'sini oluşturmaktadır. ⁸⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi gıda güvenliği ülkenin önemli hedeflerinden birisi olduğundan hükümet kamu harcamalarının önemli bir kısmını su projelerine aktarmaktadır. ⁸⁷

Fırat nehir üzerinde Rus teknolojisini kullanarak hidroelektrik ve sulama amaçlı Tabka (=devrim) Barajını yapmıştır. ⁸⁸ Tabka dışında Teşrin ve Baas Barajları da Suriye'nin Fırat üzerinde kurduğu hidroelektrik ve suyu düzenleyici barajlardır. Baas Partisi'nin 1960'lardan beri süregelen ideolojik yaklaşımları ve Hafız Esad'ın 70'lerden

⁸³ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 27; Greg Sahapland, a.g.e., s. 126; Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 111; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 56.

⁸⁴ Şam ve Halep civarında 30.000'e yakın kuyu bulunmaktadır. Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 27.

⁸⁵ Suriye Sulama Bakanlığı Müsteşarı Macit Davud, Fırat ve Dicle'nin Suriye için önemini kendisiyle yapılan bir röportajda şöyle ifade etmektedir: "İç Suriye'de su büyük derecede kullanıldı, hatta bazı yerlerde bitiyor. Gelecekte sularımız büyük oranda Fırat ve Dicle'ye dayanacak. Fırat ve Dicle suları bu yüzden çok önemlidir. Suriye için 'to be or not to be' sorunudur. Yeni sulama yapabilmek, içme suyu ve elektrik elde etmek için gereken suyun temini sadece Fırat ve Dicle ile mümkün. Biz bunun uzun zamandan beri farkındayız." *Ayna*, sayı 1 Güz, 1993, s. 13.

⁸⁶ Çok geniş bilgi için Volker Perthes, *The Political Economy of Syria under Asad*, New York, St. Martin's Press, 1997, s. 26 ve devamı.

⁸⁷ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 111; Volkan Aydos ve Meltem Duran, *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2000, s. 33; Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 27-28.

⁸⁸ Thomas Collelo, a.g.e., s. 131.

sonra 80'li yılların ortalarına kadar ekonomideki liberal politikaları, Arap toplumları arasında liderlik arayışları sular konusunda Suriye'yi daha da ihtiraslı hale getirmiştir.⁸⁹ Ölen Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad kalkınma programlarında tarımın özelleştirilmesi ve entegre programlarla tarımsal ihracatı arttırıp, ithalatı minimum seviyeye indirmeyi, böylece ekonomideki açığı kapatmayı, ayrıca özellikle de Fırat üzerinde barajlar kurarak bu suları kullanmayı rejiminin en baştaki amacı olarak görüyordu.⁹⁰ Suriye 1986'daki ekonomik açılma politikası çerçevesinde Tarım politikası konusunda bir değişiklik yaparak binlerce hektarlık devlet arazisini özelleştirdi. Bu arazilerin çoğu Fırat havzası üzerindedir. Dicle üzerinde de sulama projeleri bulunan Suriye'ye, Türkiye'den yılda 5 milyar m³ su geldiği takdirde planladığı projeleri için yeterli miktarda su temin edilmiş olacaktır. Özel girişimciliğin de artmasıyla ekonomiye dayanan tarım sektöründe suya olan ihtiyaç artmış ve yeni sınıflar oluşmuştur. Ancak burada şunu da belirtmekte yarar vardır ki bir çok uzmana göre tam bir gıda güvenliği artık ulaşılabilecek bir hedef değildir. Gıda güvenliğinde ısrarcı olmak ülke ekonomisine zarar verebilir.⁹¹ Çünkü tarımda kendi kendine yeterlik politikası takip etmek demek neredeyse ekonominin tüm gücünü bu alana kaydırmak demektir. Tüm gücünü tarıma kaydıran bir ekonomi sanyileşemez. Sanayileşme günümüz güçlü ekonomilerinin en temel özelliğidir. Kaldı ki globalleşen ve bunun doğal sonucu olarak da küçülen dünyada ülkelerin diğer ülkelerden bağımsız olarak ayakta kalmaları neredeyse imkansızdır. Bu yüzden Suriye'nin bu politikası çok akılcı olmayabilir.

Suriye'nin önemli bir su kaynağı da 1967'deki 6 gün savaşı sonucunda İsrail'e kaptırdığı Golan Tepelerindeki sulardır. Golan Tepeleri İsrail'in su kaynaklarının üçte

⁸⁹ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 112; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 56-57.

⁹⁰ Volkan Aydos ve Meltem Duran, a.g.e., s. 32-67; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 57.

birini oluşturmaktadır. Bu yüzden stratejik açıdan İsrail için önemi büyüktür. Suriye bu sulardaki yukarı havza ülkesi olma özelliğini bu savaştan sonra İsrail'e kaptırmıştır. Esad rejimi bu tepeleri almakta 1973'teki Arap-İsrail savaşlarında da başarılı olamayınca hayli prestij kaybetti.⁹² Ortadoğu'da barışın sağlanabilmesi bir bakıma İsrail-Suriye arsında stratejik ve ekonomik öneme sahip Golan Tepeleri sorununun çözümüne bağlıdır. Suriye, İsrail'le barışın ilk şartı olarak Golan Tepeleri'nin kendisine iadesini istemektedir.⁹³

Suriye, 1991 yılında özel sektöre verdiği desteği daha da arttırarak tarımsal ürünü arttırmayı hedeflemiştir. Baas rejiminin ilk defa 1980'lerde telaffuz ettiği tarımda kendi kendine yeterlik politikalarını, Amerikan emperyalizminin bir aracı olarak gördüğü Türkiye'ye karşı suları kullanmayı Suriye insanının ulusal bir görevi saymıştır. Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerinde 1980'lerden sonra sonraki anlaşmazlıkları önemli ölçüde bu hedeflere bağlayabiliriz.⁹⁴

Suriye kendisine koyduğu bu hedeflerden 1960'larda başlattığı Fırat Vadisi Projesini Türkiye'nin GAP projesi kadar başarıya ulaştıramamıştır. Kullanılan Rus teknolojisi ve su yönetimi günümüzde artık etkisiz kalmaktadır. Mesela Şam bir çok zaman susuz kalmakta, şehre su sağlayan boru hatlarının çoğu sızıntı yapan eski teknoloji ile yapılmış yapıtlardır.⁹⁵ Bunun yanında Suriye'nin Asi Nehri üzerinde de bir takım projeleri

⁹¹ Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 60; Thomas Collelo, a.g.e., s. 130; Greg Sahapland, a.g.e., s. 165

⁹² Yavuz Gökalp Yıldız, *Global Stratejide Ortadoğu 'Krizler Sorunlar ve Politikalar*, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 130-150.

⁹³ Frederic C. Hof, *The Water Dimension of Golan Heights Negotiations*, Texas, The University of Texas Presss, 2000, s. 150-152-156; J. Lewis Rasmussen ve Robert B. Oakley, *Conflict Resolution in the Middle East: Simulating a Diplomatic Negotiation Between Israel and Syria*, Washington DC., United States Institute of Peace Presss, 1992, s. 13-34; O. Metin Öztürk, a.g.e., s. 30-31-54; "Syrian FM: We're not in a Hurry to have an Unjust Pace," www.arabnews.com, (18 Ağustos 1998).

⁹⁴ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 112; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 57.

⁹⁵ Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 59.

vardır. Suriye bu nehir üzerindeki projeleri nedeniyle suyun halihazırda %60'ını kullanmaktadır.⁹⁶

1.2.3. Irak ve Su

Fırat ve Dicle havzasında kişi başına düşen su miktarı bakımından en zengin ülke olan Irak, su kıtlığı çekmemesine rağmen I. ve II. Körfez savaşları ve Fırat'ın sularını üçüncü ülke olarak almasından dolayı su kalitesi bakımından sorunlar yaşamaktadır. Tuzlanma ve su basması yüzünden bir çok tarım alanını zarar gören Irak, 84 mm³/yıl'lık yerüstü su kaynağına sahiptir. Bu su kaynaklarının tamamına yakını Fırat ve Dicle nehirleri oluşturur.⁹⁷

Tipik bir Ortadoğu ülkesi gibi Irak'ın da, hakim güç olan Saaddam Hüseyin rejiminin en temel politikası, tarımda kendi kendine yeterlik, yani besin güvenliğini sağlamaktır. 1976-80 yıllarındaki 5 yıllık kalkınma planında bu dile getirilmiştir. Saddam Hüseyin tarımın ülkede "birincil kaynak" olduğunu belirtmiştir. II. Körfez savaşı sonrası Irak'a uygulanan ambargo besin güvenliğinin sağlanmasında önemli etkiye sahip olmuştur. Irak tarımsal ambargonun etkilerini azaltmak için tarımsal ürün artışına özen göstermektedir. Bu yüzden Suriye gibi ülke kaynaklarının önemli bir bölümünü tarım ve sulama tesislerine aktarmıştır. Böylece sahip olduğu tatlı suların büyük çoğunluğunu tarım sektöründe kullanmış olmaktadır.⁹⁸

⁹⁶ Arnon Soffer, a.g.e., s. 211; "Sepecial: Syria's Economic System," www.arabicnews.com, (22 Mayıs 1999).

⁹⁷ Irak'ın su kaynaklarının 32 milyar m³'ünü Fırat, 23 milyar m³'ünü Dicle ve 29 milyar m³'ünü Dicle'nin kolları oluşturur. 1.2 milyar m³ yer altı suyu bulunan Irak, yer altı suları bakımından Suriye ve Türkiye kadar zengin değildir. Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 34; Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 54-55.

⁹⁸ Greg Shapland, a.g.e., s. 129; Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 38.

Irak, Fırat ve Dicle üzerinde tarım arazilerini sulamanın yanında sel ve nehir taşkınlıklarını kontrol etmek ve enerji üretmek için birçok baraj ve sulama tesisi kumuştur. Sulama tesislerinin büyük bir kısmı Dicle Nehri üzerindedir. Çünkü hem su kalitesi Fırat'a oranla yüksektir hem de nehir olarak Dicle, Irak yerüstü su kaynaklarının %62'si gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır.⁹⁹

Irak, su potansiyeli bakımında şanslı konumda olmasına karşın, Fırat ve Dicle nehirlerinde aşağı havza ülke konumunda olduğu için Türkiye ve Suriye'nin bu nehirler üzerinde kurduğu tesislerden rahatsızlık duymaktadır. GAP projesi ve Suriye'nin Fırat üzerindeki tesislerinin bu nehirlerden aldığı suların 2/3 oranında azalacağını öne sürmektedir. Dicle Nehrinde de 6 milyar m³'lük bir azalmanın olacağını iddia eden Irak, Türkiye ve Suriye'den aldığı suların klor, kimyevi gübreler ve atıklar sebebiyle kirleneceğini, dolayısıyla suyun kalitesinin de azalacağını düşünmektedir. Irak'ın gerek Türkiye'den gerekse Suriye'den yüksek oranda su taleplerinin sebebi aslına su kıtlığı değil verimsiz su kullanımı sebebiyle oluşan tuzlanmadır.¹⁰⁰

⁹⁹ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 36.

¹⁰⁰ Greg Sahpland, a.g.e., s. 130; Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 36.

2. İKİNCİ BÖLÜM

Türkiye'nin Su Sorununu Çözmeye Yönelik Çabaları ve Ülkelerin Tezleri

2.1. Türkiye'nin Tezi ve Sorunun Çözümü İçin Önerdiği Üç Aşamalı Plan

Türkiye, Fırat ve Dicle'nin uluslar arası su değil sınıraşan sular olduğunu, bundan dolayı da egemenlik haklarının mevcut olduğunu savunmaktadır. Herhangi bir doğal kaynağın “ortak kaynak” olarak kabul edilebilmesi için o kaynakla ilgili tüm dünyanın menfaatinin olmasına gerek duyulduğunu, bu nedenle Fırat ve Dicle sularının “ortak kaynak” olarak nitelendirilemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁰¹

Türkiye, Suriye ve Irak'ın su konusundaki iddialarında tutarsız olduklarını, bu ülkelerin böyle davranmakla uluslar arası kamuoyu oluşturup Türkiye üzerinde siyasi bir baskı kurmaya çalıştıklarını öne sürmektedir. Sorunun sadece bir paylaşım ve miktar sorunu olmadığını, uzun ve kalıcı çözümler için ülkelerin su politikalarını mutlaka gözden geçirmeleri gerektiğini düşünmektedir.¹⁰²

¹⁰¹ Ali İhsan Bağış, a.g.e., s. 195-196; Yavuz Göklalp Yıldız, a.g.e., s. 201. Ali İhsan Bağış, **Türk-Arap İlişkilerinin Geleceği: Milletler Arası Platformda Çözüm Önerileri**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1994, s. 195; Kemal Başlar, **The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law**, London, Martinus Nijhoff Publishers, 1998, s. 41-68-70; İdris Bal, a.g.e., s. 547.

¹⁰² <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgf/Chap5b.HTM>, (10 Eylül 2003); Suriye Yarmuk nehrinde yukarı havza ülke olma avantajını kullanarak bir dizi proje hazırlamış, nehir sularının İsrail ve Ürdün'e olan akışını önemli ölçüde azaltmıştır. Aynı şekilde Asi Nehri için de aynı şeyi yaparak Türkiye'yi zor durumda bırakmaktadır. Asi'yi uluslar arası nehir olarak kabul etmeyi reddederken Fırat ve Dicle'yi aynı statüde olmalarına rağmen uluslar arası su olarak kabul etmektedir. Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 115.

Suriye ve Irak hukuksal bir takım tezler öne sürerek su konusundaki taleplerinde haklı olduklarını ifade etmeye çalışmaktadırlar. Bunların en başında da kazanılmış haklar ve tarihsel kullanımlar gelmektedir. Türkiye, özellikle Irak'ın öne sürdüğü ve daha önceki kullanımlardan dolayı kazanılmış haklarının olduğu yönündeki iddialarının uluslar arası hukukta tek başına bir anlam ifade etmediğini düşünmektedir. Gerçekten de günümüzde bir çok bilim adamı kazanılmış hakların tek başına bir anlam ifade etmediği konusunda görüş birliği içerisinde.¹⁰³ Bu bilim adamlarından bir tanesi olan ve 1985 yılında UHK'da raportör olan Prof. Mc. Caffry:

“Bir akarsuyun aşağısında bulunan ülke, bu sudan faydalanırken, yukarı yatakta bulunan ülke tarafından engellenmemelidir. Ancak suyun aşağısında bulunan ülke gelişmeler paralelinde sonradan ortaya çıkan ihtiyaçlar sebebiyle aşırı su kullanarak yukarı komşusunu zarara uğratmamalıdır. İnsaflı ve adaletli tüketim esasına göre, suyun aşağısından bulunan ülke yeni ihtiyaçlarını belirlerken yukarı komşusunu düşünmeli, eski ile yeni ihtiyaç arasındaki fark konusunda anlaşmaya varılmalıdır.aşağı kıyıdaş ülke zarara uğrayacağı gerekçesiyle yukarı kıyıdaş ülkenin sudan faydalanmasına engel olmamalıdır. Sulardan faydalanmada öncelik hakkı yukarı kıyıdaş ülkenindir. Ancak yukarı kıyıdaş ülke de suları kullanırken aşağı kıyıdaş ülkenin ihtiyaçlarını göz önüne almalıdır.” görüşündedir.¹⁰⁴

Irak'ın öne sürdüğü tarihsel kullanımdan kaynaklanan bir hakkının olup olmadığı tartışmalıdır. Uluslar arası hukukun kaynakları olan antlaşmalar, teamüller, hukukun genel ilkeleri, mahkeme kararları ve doktrin'den teamüllerin (yapılagelişler) ortaklaşa ve sürekli

¹⁰³ Stephan C. McCaffery, “The Law of International Watercourses : Some Recent Developments and Unanswered Questions”, *Denver of Journal of International Law and Policy*, Güz, 1991, s. 509; Ali İhsan Bağış, a.g.e., s. 196; Özden Bilen, a.g.e., s. 86.

¹⁰⁴ Stephan C. McCaffery, a.g.e., s. 509.

bir uygulamayı ifade etmesi gerekir. Aynı durumlarda aynı davranış ve tutumların “yapma” yada “yapmama” biçiminde sürekli olarak tekrarlanması ve bu davranışların hukukun bir gereği olduğuna olan bir “inanç” gereklidir.

Irak’ın daha önceki kullanımlarını öne sürerek hak iddia etmesi uluslar arası hukukla bağdaşmamaktadır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile yaptığım söyleşide tarihsel haklar öne sürerek su taleplerinin yapıldığını hatırlatmama karşılık Demirel, bu iddiaların bir geçerliliğinin olmadığını, zaten Türkiye’nin 17 milyon dönümlük sulanabilir arazinin tamamını sulasa dahi yine nehirlerden yeteri kadar suyun bırakılacağını ifade etmiştir. Hukukun genel ilkeleri bakımından konu ele alındığında ise tarihsel kullanımları kazanılmış hak olarak öne sürmek yine de doğru bir yaklaşım olamaz. Çünkü kazanılmış bir hakkın olabilmesi için ortada birden çok devletin anlaşması ve karşılıklı irade beyanları gerekir. Halbuki böyle bir anlaşma yoktur. Tek taraflı irade beyanları ne gerçek şahısları ne de tüzel kişileri hak sahibi yapmaz. Bu uluslar arası hukukun (hukukun genel ilkeleri) ruhuna aykırıdır.

Türkiye tüm bunların yanında Suriye ve Irak’ın kendisine verdiği sulanabilir tarım arazisi rakamlarının çelişkili olduğunu düşünmektedir. Suriye ve Irak ekonomik ve teknik olara sulanamaz topraklarını tek taraflı olarak masaya getirmeye çalışmakta, bu topraklar için su paylaşımını alıp daha sonra diğer sektörlerin kullanımına ayırtmayı planlamaktadır. Ayrıca Türkiye Atatürk Barajı dolumu esnasında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiğini, taahhüt ettiği miktarın üzerinde su bıraktığını beyan ederek bu konudaki suçlamaları kabul etmemektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Özden Bilen, a.g.e., s. 87.

Türkiye'ye göre ortak kaynakların matematiksel bir formülle paylaşılması fikri, sınıraşan sularla ilgili öne sürülen adil paylaşım prensibine aykırıdır. Bu görüş uluslararası hukukta pek desteklenen bir görüş değildir. Ayrıca Birleşmiş Milletlerin 1987'deki 39. Oturumunda UHK'nın bir çok üyesi tarafından ortak kaynakların paylaşımının ilgili hükümlerinden çıkarılması tavsiye edilmiştir. Sonuçta bu raporlar komisyon tarafından kullanılmamıştır.¹⁰⁶

Adil paylaşım uluslararası hukukun da kabul ettiği bir ilkedir. Bu ilkeye göre adil bir paylaşım ancak suların tahsisıyla yapılabilir.¹⁰⁷ Ayrıca adil bir paylaşım da bazı faktörlerin göz önüne alınması gerekmektedir. Bunlar sosyo-ekonomik, hidrolojik ve coğrafik faktörlerdir. Kaynakların %90'ı Türkiye topraklarında bulunan Fırat'ın ve %50'sinin kaynağı yine Türkiye topraklarında bulunan Dicle'yi matematiksel olarak paylaşım teklifi hakça bir davranış değildir. Suriye, Asi nehir sularından kullanımında bazen %90'a varan ve hatta bazı dönemlerde tamamını kullanarak öne sürdüğü tezlerin tersine bir tutum sergilemiş olmaktadır.

Suların faydalı, hakça ve optimum bir şekilde tahsisinin yapılabilmesi için Türkiye, Irak ve Suriye'ye 5. OTK toplantısında sunduğu ve Haziran 1990'da Bakanlar düzeyindeki toplantıyla, 1993'teki ekonomik görüşmelerde tekrarladığı **"Fırat ve Dicle Sınıraşan Su Yollarının Optimum, Faydalı ve Hakça Kullanılması için Üç Aşamalı Plan"** önermiştir. Bu planın aşamaları şu şekildedir:

Birinci aşama

Su kaynakları envanter çalışmaları

¹⁰⁶ Suriye'nin verdiği sulanabilir tarım arazisi 640.000 kilometre karedir. Ali İhsan Bağış bu miktarın 350.000 kilometre kare civarında olduğunu tahmin etmektedir. **The Yearbook of the International Law Commission**, Volume II., Part II, 1987, s. 19; Ali İhsan Bağış, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁰⁷ Sabahattin Şen, **a.g.e.**, s. 450.

Bunun için;

Aşağıdaki istasyonlarda yapılacak ölçümlerle tüm su verilerinin karşılıklı olarak elde edilmesi gerekmektedir.

Ülkeler	Ölçüm istasyonları	
	Fırat	Dicle
Türkiye	Belkızköy	Cizre
Suriye	Kadahiya, Abu Kemal	Yok
Irak	Husabiya, Nasiriya	Fiskhabur, Musul, Kut

- Üç ülke uzmanlarının da üzerinde anlaştığı buharlaşma, sıcaklık, yağmur ve kar yağış oranlarının yanında Fırat ve Dicle'nin meteorolojik verileri temsilciler vasıtasıyla tespit edilip tüm veriler karşılıklı olarak paylaşılmalıdır.
- Yukarıdaki veriler kaydedilecektir.
- Eğer gerekirse yukarıdaki ölçüm istasyonlarında akan sulara farklı mevsimlerde de yapılabilecektir.
- Ölçümler değerlendirilip doğrulanacaktır.
- Su kalitesiyle ilgili veriler kaydedilecektir.
- Su kullanım tahminleri yapıldıktan sonra kaybolan su miktarları farklı alan ve istasyonlarda doğal akımlar hesaplanarak yapılacaktır.

İkinci aşama

Toprak kaynakları envanter çalışmaları

Bunun için;

- Her üç ülkenin arazi sınıflamaları ve sulama kriterleriyle ilgili bilgiler karşılıklı olarak elde edilecektir.

- b- Planlanan, yapılan ve yapımı bitmiş projeler için arazi koşulları incelenecektir.
- c- Arazi sınıflamalarıyla ilgili verilen bilgiler kabul edilmezse bu sınıflamalar iyice kontrol edilip mümkün olabildiği kadar genişletilecektir.
- d- Planlanan, yapılan ve yapımı bitmiş projeler için kullanılacak/kullanılan arazilere en uygun ürün çeşitleri tespit edilip tartışılacaktır.
- e- Daha sonra planlanan, yapılan ve yapımı bitmiş projeler için yukarıdaki tespitler yapıldıktan sonra sulama ve su ihtiyacı için su miktarı hesaplanacaktır.

Üçüncü aşama

Toprak ve su kaynaklarının değerlendirilmesi

Bunun için;

- a- Planlanan ve şu an yapılmakta olan tarımsal sulamalar için minimum su kullanımı ve su kaybını sağlayacak sulama modernizasyonlarının ve düzenlemelerinin tartışılarak kararlaştırılmalıdır.
- b- 2 (e) kapsamında her ülkenin (endüstriyel ve kentsel su kullanımlarıyla, buharlaşmadan ve sulama sistemlerinden kaynaklanan su kayıplarını da kapsayan) tüm projeleri için toplam su miktarının kararlaştırılmalıdır.
- c- Dicle'den Fırat'a su transferi de hesaba katılarak ülkelerin su isteklerinin ve suya katkılarının analizinin yapıldığı bir şematik nehir sisteminin düzenlenmelidir.
- d- Planlanan projelerin ekonomik uygulanabilirliğinin ve metotlarının tartışılması gerekmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ John Kolars, a.g.e., s. 87-88; Asit K. Biswas, a.g.e., s. 112-113; Özden Bilen, a.g.e., s. 91; A. Poyraz Gürson, a.g.e., s. 47-48.; Vefa Toklu, a.g.e., s. 119; Sabahattin Şen, a.g.e., s. 478.; <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgf/Chap5b.HTM>, (23 Eylül 2003); İbrahim Kaya, "International water law and the Euphrates-Tigris: Prospects for cooperation," <http://ag.arizona.edu/OALS/ALN/aln44/kaya.html>, (12 Eylül 2003).

Bu planın iki önemli esası vardır. Birincisi, Fırat ve Dicle bir tek su yolu havzası olarak düşünölmelidir. Çünkü hem yapay kanallarla bir birine bağlanmışlardır, hem de tabii olarak Şhat-al-Arab'da birbirlerine bağlanmışlardır. Ayrıca aşağı kıyıdaş ölkeler tüm tarımsal ihtiyaçlarını Fırat'tan karşılamak zorunda değillerdir. Dicle'den de bu ihtiyaç sağlanabilir. İkincisi de ölkelerin verilerin toplanması, yorumlaması ve değeriendirilmesinde ayrı görüşleri olduğundan su ve toprak envanter çalışmalarında birlikte hareket edilerek belirlenmelidir.¹⁰⁹

Türkiye her kıyıdaş ölkenin su ihtiyaçlarının kesin olarak belirlenmesi için bilimsel çalışmaları yapılması gerektiğine, bu yolla adil, hakça ve optimal su kullanımına ulaşılabilceğine inanmaktadır.¹¹⁰

Türkiye, çaplı bir şekilde desteklenen ve yukarı kıyıdaş ölkenin suları kullanırken aşağı kıyıdaş öлкеye önemli zarar vermemesi gerektiğini esas alan “önemli zarar (significant harm)” ilkesi doğrultusunda hareket etmiştir. Türkiye hiçbir zaman Fırat ve Dicle sularını aşağı kıyıdaşlarına karşı bir araç olarak kullanmayı düşünmemiştir. Türkiye taahhüt ettiğı miktarın üzerinde su bırakarak bu ilkeye de bağlı kalmıştır.¹¹¹

Diğer yandan Türkiye, Suriye ve Irak'ın öлке içindeki su kullanımları da incelenmelidir. Politik amaçlı kullanımların yanında suyun verimsiz kullanılması ve makul bir şekilde fiyatlandırılması ölçü alınmalıdır. Bunun yanında kullanılan sular (arıtılarak) tekrar kullanıma alınmalıdır. Bu yöntem başta İsrail olmak üzere bir çok öлке

¹⁰⁹ Türkiye'nin ortak havza görüşüyle BM mutabıktır. Hüseyin Pazarcıya göre BM tanım yaparken birbiriyle bağlantılı olan, aynı varış noktasına yönelik olan suları bir bütün olarak kabul etmiştir. Hüseyin Pazarcı, **Ortadoğı Ölkelerinde Su Sorunu**, Ankara, TESAV Yayınları, 1994, s. 44; Mehmet Tomanbay, “Turkey's Approach to Utilization of the Euphrates and Tigris Rivers,” <http://web.macam.ac.il/~arnon/Int-ME/water/TURKEY'S%20APPROACH%202.htm>, (28 Mayıs 2002).

¹¹⁰ <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgc/Chap2c.HTM>, (28 Mayıs 2002).

¹¹¹ www.acces.ch/tuerkei/GRUPF/water/chapter3/chap3.htm, (21 Temmuz 2000).

tarafından kullanılmaktadır. Fakat Ortadoğu ülkelerinin genelinde ekonomik şartlardan dolayı pek kullanılamamaktadır.

Sulamada son teknolojilerin kullanılması da önemli bir faktördür. Yarı kurak ve tam kurak alanlardaki tarımsal sulamalarda ürün karakteristikleri de göz önüne alınarak sulama metotları belirlenmelidir.¹¹²

Fırat ve Dicle nehirlerinin hukuki pozisyonu ile Asi Nehrinin hukuki pozisyonu aynıdır. Bu yüzden Asi Nehri de Fırat ve Dicle ile birlikte görüşülmelidir. İleriki bölümlerde de ele alacağımız gibi Suriye birçok uzmana göre su konusunda terörü destekleyerek Türkiye'yi daha fazla su bırakmaya zorlamaktadır.¹¹³

Suriye'nin tezlerinde öne sürdüğü sulanabilir toprak alanları uluslar arası kuruluşların belirlediği rakamlarla uyuşmamakta, hatta 4 kat fark bulunmaktadır.

Suriye "Arap kardeşliği" ideolojisini kullanarak su konusunda Türkiye'ye siyasi baskı uygulamaya çalışmaktadır. Mısır'ın Nil Nehrinde, Suriye gibi aşağı kıyıdaş ülke konumunda olması bu iki Arap ülkesini birbirlerine daha da yakınlaştırmaktadır.

¹¹² www.access.ch/tuerkei/GRUPF/water/chapter3/chap3.htm, (21 Ekim 2002); Suriye maliyeti yüksek sulama teknolojisi kullanmaktadır. Türkiye'de hektar başına 12-13 bin \$ sulama maliyeti oluşurken Suriye'de bu rakam 30 bin \$'a kadar çıkmaktadır. Yavuz Gökalp Yıldız, *a.g.e.*, s. 196.

¹¹³ Yavuz Gökalp Yıldız, *a.g.e.*, s. 200.

2.1.1. Suriye'nin Tezi

Suriye'nin suyun paylaşımı konusunda öne sürdüğü tez Irak'ın tezinden biraz daha farklı olmakla birlikte temelde aynı noktalara dayanmaktadır. Irak gibi Suriye de kendi topraklarından geçen bu nehir sularını eski çağlardan beri kullandığı için kazanılmış haklarının; bunun bir getirisi olarak da egemenlik haklarının olduğunu öne sürmektedir.¹¹⁴ Fırat ve Dicle nehirleri uluslar arası sular oldukları için paylaşılabilir, yani “ortak kaynaklardır” (shared sources). Ortak kaynak oldukları için de salt bir matematiksel formülle üçe bölünerek paylaşılmalıdır.¹¹⁵ Bu paylaşımı sağlamak için:

1. Her ülke ihtiyacı olan su miktarını, her nehir için ayrı ayrı bildirmelidir.
2. Her iki nehir kapasitesi ayrı ayrı saptanmalıdır.
3. Bildirilen su miktarları nehir debisini geçmezse yukarıdaki gibi (matematiksel olarak) bölüşülmelidir.
4. Bildirilen bu su miktarları nehir debisinden fazla olursa geri kalan miktar (yani istenen miktar ile nehir debisi arasındaki fark) oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülmelidir.¹¹⁶

Suriye'nin öne sürdüğü tezin bir diğer ögesi de ülkelerin modern ve ekonomik su kullanımı konusundaki üstünlüklerinin bu sulardan daha fazla yararlanma hakkı vermeyeceğidir. Bunun yanında paylaşım konusunda bağlayıcı kurallar Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun kararları olmalı ve paylaşım konusundaki ihtilafları Uluslararası Adalet

¹¹⁴ <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/981204/1998120407.html>, (28 Mayıs 2002); Yavuz Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 195.

¹¹⁵ Yavuz Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 193.

¹¹⁶ Baskın Oran, a.g.e., s. 146; www.mfa.gov.tr, (11 Eylül 2003).

Divanı çözmelidir. Yine paylaşımlar sırasında “uluslararası gözlemciler” bulundurulmalı ve paylaşımı engelleyen ülke veya ülkeler BM yaptırımlarıyla karşılaşmalıdır. Paylaşım konusunda ülkeler arasında bir antlaşma yapılmalıdır.¹¹⁷

Suriye ayrıca Atatürk Barajı’nın doldurulması sırasında Türkiye’nin iyi komşuluk ilkelerine aykırı davrandığını öne sürmektedir. Bu barajın inşası sırasında Türkiye, suyu önemli ölçüde azaltmış ve daha önce taahhüt ettiği 500 m³/sn’nin altına düşürmüştür. Bununla da kalmayarak sınıra 20 ve 2’şer km. lik uzaklıklarda olan Birecik ve Karkamış barajlarını inşa ederek GAP projesi çerçevesinde suyun kontrolünü ele geçirmeye çalışmakta, aynı zamanda suyu kirletmektedir. Türkiye Fırat’ın sularını böyle kullanmakla Suriye’nin tarım, enerji üretimi ve içme suyuna önemli ölçüde zarar vermiştir. Türkiye suyu siyasi bir baskı aracı olarak kullanmaktadır.¹¹⁸ Fırat’tan yeterli suyu bırakmayarak Barış Suyu ve diğer su satışı projeleriyle Ortadoğu’da liderliğe oynamaya çalışmaktadır. Ayrıca bu sorun sadece Türkiye –Suriye –Irak arasındaki bir sorun olmayıp tüm Ortadoğu’nun bir sorunudur.¹¹⁹

2.1.2. Irak’ın Tezi

Irak’ın savunduğu tezin kendisine göre belki de en önemli dayanak noktası Türkiye ve Suriye’den önce bu sulardan yararlanmış olması ve bu nehirler üzerinde tesisler inşa

¹¹⁷ Syrian Proposal for the “Draft Decision On The Work Of The International Law Commission At Its 33th Session”, *Asian-African Legal Consultative Committee*, 33th Session, Tokyo, 17-21 Ocak 1994, s. 4; Yavuz Gökalp Yıldız., a.g.e., s. 194.

¹¹⁸ Adel Darwish, “Turkey uses the water weapon against her neighbors,”

http://www.mideastnews.com/Turkey_Syria.htm, (11 Eylül 2003).

¹¹⁹ Syrian Proposal for the “Draft Decision On The Work Of The International Law Commission At Its 33th Session”, *Asian-African Legal Consultative Committee*, 33th Session, Tokyo 17-21 Ocak 1994, s. 4; Baskın Oran, a.g.e., s. 146-147; “Syria and Turkey: Many Roots to the Recent Quarrel,” <http://www.theestimate.com/public/102398.html>, (12 Eylül 2003); Yavuz Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 194.

etmiş olmasıdır.¹²⁰ Bu yüzden Irak, Fırat ve Dicle üzerinde eski sulamaları (kadim sulamaları) olduğundan müktesep haklarının olduğunu öne sürmektedir.¹²¹ Çünkü binlerce yıldan beri bu sular burada yaşayan halklara hayat vermiş, insanlar bu nehirlerden faydalanmak için çeşitli sulama tesisleri kurmuşlardır. Bu tesislerin kuruluşları Sümerlere kadar gitmektedir. Bu durum Irak'a bir hak vermektedir.¹²²

Irak tarihten gelen kullanımlardan dolayı hak iddia etmesinin yanında suların matematiksel olarak paylaşımını da istemektedir. Bu paylaşımın da şu şekilde olmalıdır:

1. Her ülke önce ihtiyaç duyduğu su miktarını tespit edecektir. Bu tespit üç ayrı alanda yapılmalıdır. Birincisi işletilen projeler için ihtiyaç duyulan su miktarı, ikincisi inşa halindeki projeler için ihtiyaç duyulan su miktarı, üçüncüsü de planlanmış projeler için ihtiyaç duyulan su miktarlarıdır.

2. Elde edilen hidrolojik veriler Fırat ve Dicle nehirleri için ayrı ayrı ortaya konacak ve bu veriler karşılıklı olarak paylaşılacaktır.

3. İhtiyaç duyulan su miktarları tespit edildikten sonra OTK her nehir için planlanmış, yapılan ve yapımı bitmiş projeler için ayrı ayrı bir su paylaşımı yapacaktır.¹²³

¹²⁰ www.mfa.gov.tr, 12 Eylül 2003; Mustafa Akçay, "The Euphrates Tigris Basin" <http://www.ce.utexas.edu/prof/mckinney/ce397/Topics/Tigris-2.htm>, (12 Eylül 2003).

¹²¹ www.mfa.gov.tr 12 Eylül 2003, ;Baskın Oran, a.g.e., s. 146; Burada öne sürülen kazanılmış hak konusu gerçek şahısların hakları kazanmaları ve kaybetmelerinde olduğu gibi Devletler Hukukuna uygulanmak istenmiştir. Fakat gerçek şahıslarda bir hakkın kazanılıp kaybedilmesi aslen kazanma ve devren kazanma şeklinde olmaktadır. Aslen kazanma için bir hakkın daha önce başka bir kimseye ait olmaması gerekmektedir. Burada ya hukuksal olarak bir kazanma olması, (örneğin medeni hakları kullanma ehliyeti gibi) ya da insanlığın ortak mirası olan deniz, göl vs. belirli bir kimsenin olmayan ancak kişilerin kendi çabalarıyla onları elde ederek kullanması yoluyla elde edilmeleri gerekmektedir. Ali Şafak, **Hukuk Başlangıcı Ders Kitabı: Sorular, Olaylar, Örnek Çözümler**, Ankara, II. Baskı, Feryal Matbaası, 1992, s. 113-116; EGM Polis Akademisi Başkanlığı, **Hukuk Başlangıcı: Ders Kitabı**, Ankara, EGM Basımevi, 2001, s. 101-102. Ancak bu konuyla ilgili yapılmış bir anlaşma olmadığı göz önüne alındığında ve daha önceki kullanımların da ortak olduğu göz önüne alındığında salt bir müktesep hak kavramının ortaya atılamayacağı görülmektedir.

¹²² Yavuz Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 198.

¹²³ www.mfa.gov.tr. (15 Eylül 2003); Baskın Oran, a.g.e., s. 146; Yavuz Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 198.

Paylaşımında asıl olan Fırat Nehridir. Dicle Nehir sularının Irak topraklarına girdikten sonra konuyla bir ilgisi bulunmamaktadır.¹²⁴

Bu temel görüşlerin yanında Irak, 1987 Protokolünün sadece Atatürk Barajının dolumu sırasında verilmek üzere Türkiye'nin 500 m³/sn'lik bir taahhütte bulunduğunu, söz konusu baraj tamamlandığı için artık bu protokolün bir geçerliliğinin olmadığını, nihai tahsisin ise daha yüksek bir miktar üzerinden (700 m³/sn) yapılması gerektiği savunmaktadır.¹²⁵ Çünkü Fırat'ın yıllık ortalama debisi 1000 m³'tür. Türkiye bu suların üçte birini kullandıktan sonra geriye kalan üçte ikilik kısmını Suriye ve Irak'a bırakmalıdır. Böylece adil ve makul bir yaklaşım sergilenmiş olunacaktır.¹²⁶ Türkiye Atatürk Barajının dolumu esnasında uluslar arası hukuku çiğnemekle beraber yeni baraj ve sulama tesisleri inşa ederek ara havza ve diğer kıyıdaş devletleri zarara uğratmaktadır.¹²⁷

Irak tarafından öne sürülen bir diğer konu ise, Türkiye'nin Atatürk Barajının doldurulma işlemleri sırasında kendisine zamanında bilgi vermediği konusudur. Irak'a göre Türkiye böyle davranmakla uluslar arası hukuku çiğnemiştir. Ayrıca taahhüt ettiği su miktarından daha az su bırakarak Irak halkını zor durumda bırakmıştır. Türkiye tüm bunlarla da yetinmeyerek bu nehirler üzerinde tesisler ve barajlar inşa ederek aşağı kıyıdaş ülkeleri zarara uğratmaya çalışmaktadır.¹²⁸

¹²⁴ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 38.

¹²⁵ Konuralp Pamukçu, a.g.e., s. 39; Baskın Oran, a.g.e., s. 146.

¹²⁶ Şahin Tekeli, "Turkey Seeks Reconciliation For The Water Issue -Introduced by The Southeastern Anatolian Project (GAP)", *Water International*, Volume 15, No:4, USA, Aralık 1990, s. 215; *El Hayat*, 31 Aralık 1993 ve 19 Şubat 1994; Yavuz Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 198-199.

¹²⁷ Yavuz Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 197.

¹²⁸ Baskın Oran, a.g.e., s. 146.

2.2. Ortak Teknik Komite ve Çalışmaları

Türkiye'nin GAP çerçevesinde Keban ve Karakaya barajlarıyla başlayan hidroelektrik amaçlı su kullanım faaliyetleri nedeniyle Fırat ve Dicle nehirlerinde aşağı kıyıdaş ülkeleri Suriye ve Irak'la çeşitli temasları olmuştur. Bunlardan Ortak Teknik Komite, Türkiye'nin teklifiyle kurulmuş ve Fırat-Dicle Nehirleri üzerinde kurulan tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi amacını güden, Türkiye'nin su sorununun çözümü için bulduğu bir karma komisyondur. 1976 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan Türkiye-Irak Ekonomik ve Teknik İş Birliği Antlaşması gereğince 1980'de Türkiye-Irak Karma Ekonomik Komisyonu kurulmuş ve bu komisyonun aynı yılda yaptığı birinci dönem toplantısında aldığı bir kararla "Ortak Teknik Komite" (OTK) kurulmuştur.¹²⁹

1982 ve 1992 yılları arasında 10 yıllık bir süre içinde yapılan OTK toplantılarını Suriye ve Irak Fırat sularının görüşüldüğü bir araç olarak görürken, Türkiye daha çok teknik veriler vermekle konuya bilimsel bir yaklaşımla ele alma çabasında olmuştur.¹³⁰

1982 ve 1992 yılları arasında toplam 16 toplantı yapan Ortak Teknik Komite üçüncü toplantısına Türkiye'nin teklifiyle, Suriye'nin de katılımı sağlanarak üçlü toplantılar halinde sürmüştür.¹³¹ OTK toplantılarında ülkelerin Fırat ve Dicle sularının kullanımıyla ilgili tezleri oluşmuştur. OTK toplantılarının gündemini ilk zamanlar Fırat ve Dicle akarsuları üzerinde inşa edilmiş tesislerin hidrolojik ve meteorolojik durumları ile ilgili bilgi alış verişi oluşturmuştur.¹³² İlk iki toplantıda Türkiye iki nehir kollarının bir havza olarak ele alınmasını istemiş, Irak tarafı da nehir havzalarının önce Fırat daha sonra

¹²⁹ Vefa Toklu, a.g.e., s. 117.

¹³⁰ Greg Shapland, a.g.e., s. 118.

¹³¹ Bu toplantıların yapılış tarihleri için Vefa Toklu, a.g.e., s. 118.

¹³² Özden Bilen, a.g.e., s. 91.

Dicle olmak üzere iki nehir sistemi olarak ele alınmasını istemiştir.¹³³ Türkiye, ekonomik etkileri ve nehir sularının çoğunlukla kar ve yağmur sularından oluştuğunu belirterek bu görüşü savunmaktadır.¹³⁴ Bunun yanında Irak'ın, Tartar Kanalıyla Fırat ve Dicle nehirlerini yapay bir kanalla bir birine bağlayarak suyun az olduğu dönemlerde aktarma yapması da havzanın tek başına ele alınmasını gerektiren argümanlarından. Ancak Irak, Dicle Nehrini görüşmelere getirmek istememektedir.¹³⁵ Türkiye ve Suriye, Irak'ın Fırat'tan Dicle'ye su transferi yapmasından dolayı meydana gelen su eksikliği sebebiyle tazminat ödeyebileceğini öne sürmektedirler. Bunun yanında Suriye, Türkiye ile Asi Nehrini tartışma konusu yapmaktan kaçınmıştır. Türkiye'nin suların kullanımı ve paylaşımı ile ilgili olarak öne sürdüğü **“üç aşamalı plan”** beşinci toplantıda dile getirilmiş, taraflar bu konuyu düşünmek için bir sonraki toplantıya kadar süre istemişlerdir.¹³⁶ Fakat daha sonra yapılan toplantılarda herhangi bir gelişme olmamıştır. Türkiye'nin üç aşamalı planına karşılık Suriye'nin de üç aşama ihtiva eden bir önerisinin olduğu göze çarpmaktadır. Suriye'nin bu teklifi 1988 yılında Türkiye'ye yapılmıştır. 13-20 Mart 1989'daki 12. OTK toplantısında ise Suriye'nin bu teklifi toplantı tutanağına eklenmiştir.¹³⁷ İlerleyen zamanlarda Suriye, Türkiye'nin OTK toplantılarını GAP'ı tamamlamak için bir zaman kazanma aracı olarak kullandığını ileri sürerek toplantılardan çekilmiştir.

¹³³ Vefa Toklu, a.g.e., s. 118-119.

¹³⁴ John Waterbury, “Dynamics of Basin-wide Cooperation in the Utilization of the Euphrates” **The Economic development of Syria: Problems, Progress and Prospects**, Damascus, (6-7 Ocak 1990), s. 1.

¹³⁵ Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 38.

¹³⁶ Türkiye'nin öne sürdüğü üç aşamalı planı daha önce Keban Barajının inşası sırasındaki teknik görüşmelerde izlenmesi gereken teknik aşamalara olarak dile getirilmişti. Türkiye bu toplantıda bunu resmen dile getirmiş oldu. Kamuran Gürün, a.g.e., s. 242.

¹³⁷ Vefa Toklu, a.g.e., s. 121.

Ülkelerin tezlerine ek olarak OTK toplantılarında gelişen bir diğer önemli konu da verilen teknik bilgiler doğrultusunda, Suriye ve Irak tarafından oldukça sık işlenen Atatürk Barajının dolumu ile ilgili su kesintisinin önceden bildirilmesi ve aşağı kıyıdaş ülkelerin bu konuyla ilgili önceden önlemler alınmaya davet edilmesidir.¹³⁸

Ana hatalarının OTK toplantılarında olduğu ülkelerin tezlerinde Türkiye, Suriye ve Irak Fırat ve Dicle nehir sularının paylaşımı konusunda üç temel noktada ayrıldıkları gözlenmektedir.¹³⁹ Bunların başında nehirlerin tanımı gelmektedir ki Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerini sınır aşan sular olarak, Irak ve Suriye ise bu nehirleri uluslar arası sular olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁰

İkinci farklılık ise siyasi olmaktan çok teknik bir anlaşmazlıktır. Türkiye bu akarsuların hakkaniyete dayalı tahsisini (allocation) öngörürken, Suriye ve Irak bu suların paylaşımı (division) ilkesini savunmaktadırlar.¹⁴¹

Diğer bir farklılık ise Türkiye bu akarsuların kendi toprakları içinde kalan bölümlerini, kendi mutlak hakimiyeti altında gördüğünden dolayı bu konuda bir anlaşmaya varmanın hukuksal bir tavır olmaktan çok siyasi bir tavır olacağını savunmakta, buna karşılık Suriye ve Irak tarafı bu suları uluslar arası su olarak gördüğü için bu suların kullanımı konusunda üçlü bir anlaşma yapılmasını istemektedirler.¹⁴²

¹³⁸ Baskın Oran, a.g.e., s. 143; DSİ Genel Müdürlüğü Doküman, 22 Ocak 1998-B 15 1 DSİ 0 10 01 00/123. Genel /290 (yayınlanmamıştır).

¹³⁹ Baskın Oran, a.g.e., s. 145; T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınırşan Sular Dairesi, **Ortadoğu'da Su Sorunu**, Ankara 1994, s.37-43; detaylı bilgi için http://www.lib.utexas.edu/Libs/PCL/Map_collection/middle_east_and_asia/Middle_East_pol97.jpg, (21 Eylül 2003).

¹⁴⁰ Baskın Oran, a.g.e., s. 145.

¹⁴¹ Baskın Oran, a.g.e., s. 145.

¹⁴² Baskın Oran, a.g.e., s. 145-146.

2.3. Barış Suyu Projesi

Barış suyu projesi 1987 yılının Şubat ayında Türkiye'nin su sorununa bulmuş olduğu bir çözüm olarak Başbakan Turgut Özal tarafından ilk defa ortaya atıldı. Başbakan Turgut Özal'ın bir Amerika Birleşik Devletleri gezisi sırasında kamu oyuna açıkladığı Barış Suyu Projesi Türkiye'nin Akdeniz'e akan Seyhan ve Ceyhan Nehir sularını Ortadoğu ülkeleriyle paylaşma planıdır. Bilindiği gibi Seyhan ve Ceyhan Nehirleri kaynak olarak tamamen Türkiye'den doğmakta ve İskenderun Körfezinden Akdeniz'e dökülmektedir. Bu iki nehrin toplam debisi yıllık ortalama 15.19 milyar metreküptür.¹⁴³ Türkiye'nin gelecekteki planları da göz önüne alındığında bu nehir sularından gerek sulama gerekse hidroelektrik amaçlı kullanabileceği toplam su miktarı 8 milyar metreküptür. Fizibilite çalışmalarını Brown & Root International firmasının üstlendiği projenin iki ana hattı bulunmaktadır. Bunlardan Batı boru hattı günde 3.5 milyon metreküp su pompalayacak ve yaklaşık olarak 2700 km uzunluğunda olacaktır. 3-4 metre çapındaki borularla taşınacak olan Batı hattının iki kolu bulunmaktadır. Bu kollardan biri Amman'a kadar gitmekte diğeri ise Suudi Arabistan'a (Mekke, Medine, Cidde vs.) gitmektedir. Bu hattın maliyeti 8.5 milyar dolar olarak tahmin edilmiş ve 8-9 milyon insana kişi başına 400 litre su düşecek şekilde hesaplanmıştır.¹⁴⁴

Körfez hattı ise günde 2.5 milyon metreküp su kapasitesi taşıyacak şekilde ve Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'a su taşıyacak şekilde ayarlanmıştır. Maliyeti 12.5 milyar dolar olan bu hattın suyundan da yaklaşık 6-7 milyon insan kişi başına 400 litre alabilecek şekilde ayarlanmıştır. Maliyetin

¹⁴³ "Su kaynakları ve Jeofizik," www.istanbul.edu.tr/yerkure/Su.html, (4 Kasım 2003)

¹⁴⁴ Joyce R. Star ve Daniel C. Stoll, (Der.) *The Politics of Scarcity: Water in the Middle East*, London Westview Press, 1988, s. 119-125; Masahiro Murakami, a.g.e., s. 43-45.

yüksek olmasının nedeni de 3900 km'lik bir menzilinın olmasındandır. Her iki hattın da 8-10 yıl içerisinde tamamlanması planlanmaktaydı.¹⁴⁵ Tablo 4. görülebileceği gibi projenin ulaştığı yerler itibariyle önemi fevkaladedir.

Tablo 4. Barış Suyu Projesi

¹⁴⁵ "Turkish-Syrian-Iraqi Dispute over Water," <http://www.arabicnews.com>, (8 Aralık 1997); Arnon Soffer, a.g.e., s. 257; Joyce R. Star ve Daniel C. Stoll, a.g.e., s. 120.

Su kalitesinin fevkalade yüksek olması ve verilecek miktarın da süreklilik arz edecek olması çok büyük bir avantajdı. Denizden su arıtma metodu ile tatlı su elde etmeyle kıyaslandığında oldukça hesaplı olan bu suyun maliyeti metreküp başına 0.84 dolar olarak hesaplanmıştır. Projeye finansal destek sağlamak amacıyla International Bank for Reconstruction and Development ve Islamic Development Bank’la temasa geçildi. Teknik olarak gerçekleştirilebilirliği oldukça mümkün görünen bu projenin tek engeli politik nedenlerdi. Projenin ulaştığı her ülkenin ikna edilmesi gerekiyordu. Turgut Özal bu projenin sağlayacağı ekonomik işbirliği ve kaynakların ortak kullanımı sayesinde bölgedeki siyasi tansiyonun düşeceğini tahmin etmiştir.¹⁴⁷ Nitekim 1991 yılı Dünya Ekonomik Formunda bir gazetecinin sorularını yanıtlarken Ortadoğu ülkeleri açısından ekonomik gelişmenin bölge ülkelerini kalkındırmakla kalmayacağını aynı zamanda Hristiyanlık ve Müslümanlık dinleri taraftarlarının ileride dini farklılıktan dolayı bir savaşa gitme olasılığını da ortadan kaldıracağını savunmuştur. Türkiye’nin bu yüzden bu bölge ülkelerine su gibi önemli bir ekonomik kaynağı transfer etmek istediğini beyan etmiştir. Özal’a göre ilerideki anlaşmazlıklar toprak anlaşmazlıklarından çok su anlaşmazlıkları olarak ortaya çıkacaktır. Bir savaş meydana gelecekse bile bu su yüzünden olacaktır.¹⁴⁸ Sadece ekonomik değil bölgedeki global toplum faktörünün harekete geçmesini sağlayacak ve gelecek yıllarda işbirliği ve kenetlenmeyi daha da arttıracaktı. Bu yüzden Türkiye bu projeye “Barış Suyu Projesi” adını vermiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Masahiro Murakami, a.g.e., s. 45.

¹⁴⁸ Turgut Özal’ın Aga Khan isimli bir gazeteciye verdiği demeç, <http://globale.net>, (12 Eylül 2003).

¹⁴⁹ Joyce R. Star ve Daniel C. Stoll, a.g.e., s. 120.

2.3.1. Barış Suyu Projesine Arap Ülkelerinin Tepkileri

Barış suyu boru hattı projesi ortaya atıldığı günlerden itibaren Arap ülkeleri tarafından olumlu ve olumsuz çeşitli politik tepkilerle karşılaşmıştır. Ürdün genelde sıcak bir yaklaşım gösterirken, Suudi-Arabistan ve Suriye olumsuz bir tavır takınmıştır. Ürdün'ün Birleşmiş Milletler Nezdindeki Büyük Elçisi Adnan Abu Adeh, böyle bir proje ile Türkiye'den su temininin önemini açıklarken, Amman'da ki Ekonomik ve Teknik Çalışmalar Merkezi Başkanı Dr.Jawad al Anani projeye desteğini belirtmiştir.

Büyük su sıkıntısı içinde olan ve ilerde bu problemleri daha da artacak Ürdün ve Filistin'in projeyi desteklemelerine karşın, Arap kamuoyunda özellikle Suriye'nin girişimleri ile konu amacından tamamen saptırılarak, Türkiye aleyhinde bir kampanya başlatılmıştır. Bu konuda John Bulloch ve Adel Darwish'in kitaplarında yazdıkları *"Türkiye şu anda kendini bölgenin gücü olarak görmekte ve etkinliğini eski Sovyetler Birliği'nin Asya Cumhuriyetlerine yaymaya çalışmaktadır. Ayrıca güneye doğrudan emelleri vardır. Araplar Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu canlandırmak istediklerine inanmaktadırlar."* sözleri Suriye'nin bu konudaki tepkisini ve düşüncesini en iyi şekilde özetlemektedir.¹⁵⁰

Barış Suyu Projesinin tüm boru hatları Arap toprakları üzerinden geçtiği için İsrail'e su verip vermemek tamamen ilgili ülkelerin tercihinin bırakılmıştır. Buna rağmen Arap kamuoyunda Türkiye aleyhine İsrail'e Arap suyu satıldığı şeklinde propagandalar yapıldı. Bunların birisi olan Mısır'ın Al Alam Al Yom Dergisi 2 Mayıs 1993 tarihli nüshasında *"Su Krizi: Türkiye İsrail'e Arap suyu satıyor; 2030 yılında Arap bölgesinde 260 milyar m³*

¹⁵⁰ Joyce R. Star ve Daniel C. Stoll, a.g.e., s. 124.

su açığı olacak" başlığı altında bir uzun bir makale yazılarak bu konudaki bakış açısını ortaya koymuştur. İletilecek suyun yukarda belirtildiği gibi İsrail'e verilip verilmemesi hususunun ilgili ülkelerin tercihinde olmasına ilaveten, suyun tamamen Türkiye sınırları içinde yer alan Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden alınması ön görülmüştür. Su açıkları ile ilgili verilen rakamlar her zaman için abartılı verilmektedir. Bunun en açık örneği de Suriye'nin uluslar arası kuruluşlara verdiği sulanabilir tarım arazileridir.¹⁵¹

Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde içme suyu geniş ölçüde deniz suyu arıtılarak yapılmaktadır. Bu nedenle bu ülkeler gerek ekipman temini gerekse tesislerin işletilmesi aşamalarında, yabancı teknolojiye bağlı bulunmaktadır. Tabii olarak da bu teknolojiye sahip uluslararası büyük şirketlerin bölgedeki etkinliği ve ticari çıkarları, arıtma teknolojisi dışında su temini yönündeki girişimlere karşı bir lobi oluşturmaktadır. Boru hattı projesi ile taşınacak suyun m³ maliyetinin 0.84 ve 1.07 Amerikan Doları olmasına karşılık, Ölüdeniz kıyısında kurulacak ve Akdeniz-Ölüdeniz iletim sisteminden elde edilecek enerji ile işletilecek arıtma tesislerinden elde edilecek suyun maliyetinin 0.64 Amerikan Doları olduğu iddia edilmektedir. Arıtma tesisleri ile elde edilecek suyun maliyetlerini düşük gösterme yönünde yoğun bir çaba göze çarpmaktadır. Halbuki bugünkü şartlar içinde genellikle kabul edilen maliyet rakamı, kullanılan teknoloji ve arıtılacak suyun tuzluluğuna bağlı olarak, 1.5 ile 3.0 \$/m³ (Amerikan Doları/metreküp) arasında değişmektedir.

Türkiye'nin bölgede güvenlik ve işbirliği amacıyla uygulamaya koymak istediği bu proje Arap ülkeleri tarafından Türkiye'nin bölgede kendilerini bağımlı hale getirme ve Türkiye'nin siyasi bir takım niyetlerini gerçekleştirme aracı olarak görüldüğünden hayata

¹⁵¹ Joyce R. Star ve Daniel C. Stoll, a.g.e., s. 125.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Su Sorununun Hukuki Boyutu, Yapılan İkili Antlaşmalar ve Uluslar Arası Hukuk

3.1. Türkiye-Suriye ve Irak Arasında Su Konusunda Yapılan İkili Antlaşmalar

Türkiye ve Suriye'yi ilgilendiren ilk uluslar arası düzenleme 20 Ekim 1921 tarihli Ankara ihtilafnamesidir. Bu ihtilafnamede sadece Halep şehir suyunun sağlanması için bir düzenleme mevcuttur. Suriye Arap Cumhuriyeti henüz kurulmadığından anlaşmanın karşı tarafını Fransa oluşturmuştur.¹⁵³ Adı geçen anlaşmanın 12. maddesine göre:

*“Kuveik suyu Halep şehiri ile şimalde Türk kalan mıntika arsında her iki tarafı hakkaniyetperverane bir surette tatmin edecek vechile tevzi olunacaktır. Halep şehri mıntikanın ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafile Türk toprağında Fırat'tan dahi su alabilecektir.”*¹⁵⁴

Dikkat edilecek olursa “hakkaniyet” ilkesi göz önüne alınmış ve sadece Halep ili için bir düzenleme yapılmıştır.¹⁵⁵

Bu konudaki ikinci anlaşma ise 1923 Lozan Antlaşması'dır. Lozan Antlaşması'nın 109. Maddesinde geçen *“Bir devletin sular sistemi (kanal açama, su taşmaları, sulama, akıtma ve benzeri hususlar) başka bir devletin toprağında yapılacak çalışmaları bağlı*

¹⁵³ Sabahattin Şen, a.g.e., s. 445-455; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 43

¹⁵⁴ Ö. İlhan Akipek, *Devletler Hukuku Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler: Devletler Hukuku Metinleri*, Ankara, Başnur Matbaası, 1966, s. 36,

¹⁵⁵ Vefa Toklu, a.g.e., s. 146.

bulunduğu, ya da bir devletin toprakları üzerinde.....öteki bir devletin topraklarından çıkan sular ya da su gücü (hidrolik enerji) kullanıldığı” durumlarda devletlerin birbirlerinin çıkarlarını gözetmeleri gerektiği ve çıkabilecek sorunları anlaşma yoluyla çözümlemelerini öngörmektedir.¹⁵⁶ Ancak bu madde ileriye dönük bir uyuşmazlık çözüm biçimi belirlememektedir. Bu nedenle Fırat ve Dicle akarsulardan faydalanma konusunda ikili görüşmelere bir esas teşkil etmez.¹⁵⁷

Lozan Antlaşmasının 2-22 maddeleri de kesin sınırlar tespit edilene kadar bir devletin sular sistemi başka bir devletin ülkesindeki faydalanma eylemlerine bağlı olursa veya kaynağı başka bir devletin ülkesindeki faydalanma eylemlerine bağlı olursa ya da kaynağı başka devletin ülkesinde olan ve savaş öncesinden beri kullanılan sular veyahut sular gücünün etkilenmesi söz konusu olursa madde uygulama alanı bulabilmektedir. Bu yüzden madde sadece kesin sınırların tespiti ölçüsünde hüküm ifade etmektedir.¹⁵⁸

30 Mayıs 1926’da imzalanan “Muhadenet ve Münasabatı Haseni Hemcivari Mukavelesi”nin 13. Maddesi de Kuveik suyuyla ilgili bir hüküm içermekte ve 1921 ihtilafnamesini teyit etmekte ve Türkiye’ye bir yardım yükümlülüğü getirmektedir. Fakat bu mukavele daha sonra Türkiye tarafından 3 Aralık 1937 tarihinde fesh edilmiştir. 29 Haziran 1929’da Fransa ile yapılan ve Hudut rejimiyle ilgili olan bir protokolde de hududun 5’er km.’lik her iki tarafındaki sakinlere daha önceki sulamaları için verilen hakların devam ettiği belirtilmiştir. 3 Mayıs 1930’da imzalanan bir başka hudutla ilgili protokolle de Dicle havzasıyla ilgili olarak sorunların çözümünde “tam eşitlik ilkesi” getirilmekte ancak suların paylaşımıyla ilgili bir düzenleme getirilmemektedir. Fakat bu

¹⁵⁶ Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 43-44.

¹⁵⁷ Vefa Toklu, a.g.e., s. 102-103.

¹⁵⁸ Sabahtin Şen, a.g.e., s. 114.

protokolde geçen hakkaniyet prensibiyle 1921 ihtilafnamesindeki düzenleme
çelişmektedir.¹⁵⁹

Türkiye ve Suriye arasında yapılan 1952 tarihli bir protokolle, Türkiye’den doğup
Suriye topraklarına giren “Çağçağ Deresi” suları ile ilgili olarak “eşitlik” ilkesinden
bahsedilmiş, bu dere üzerinde Türkiye tarafından yapılacak tesislerin Suriye’ye bir fayda
sağlaması halinde, Suriye’ye sağladığı fayda ölçüsünde bu tesislerin yapım masraflarına
katılması hükmüne bağlanmıştır.

Türkiye ve Irak arasında yapılan iki önemli antlaşmanın ilki 29 Mart 1946
“Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması”dır. Bu antlaşmanın bir numaralı eki
Dicle ve Fırat sularını düzenlemeye yöneliktir. Bu anlaşmayla Irak düzensiz akışlarından
dolayı çeşitli zararlar sebep olan bu akarsuların akış rejimleriyle ilgili Türkiye ile işbirliği
yapacaktır.¹⁶⁰ İlgili protokolün önsözünde “ *tarafların düzgün su alama ve yıllık taşkınlar
sırasında su basmalarını önlemek için akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları
üzerinde korunma araçları yapılmasının*” Irak için önemi vurgulanmıştır. Aynı
antlaşmanın bir diğer önemli tarafı ise adı geçen taşkınlar için yapılacak tesislerin
maliyetinin Irak tarafından karşılanacağı ve bu tesislerin uygun yerlerinin Türkiye’de
bulunduğu, sulama ve hidroelektrik amaçlı bu tesislerin her iki ülke menfaatlerine uygun
olarak yapılacağı belirtilmiştir.¹⁶¹

Yapılacak tesislerin yerlerinin belirlenmesi, ölçümlerin yapılması, bunların
sonucunda Türk kurumları tarafından haritaların hazırlanması için

¹⁵⁹ Vefa Toklu, a.g.e., s. 104; Mustafa Bir, a.g.e., s. 147; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye’nin Siyaset Antlaşmaları (1920-1945)*, Ankara, C.I., 1983, s. 52.

¹⁶⁰ Randa M. Slim, a.g.e., s. 140.

¹⁶¹ Sabahattin Şen, a.g.e., s. 445; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 44; Resmi Gazete, 12 Eylül 1947.

“...işlerin gerektirdiği bütün harcamaları Irak ödeyecektir.” “Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak ve işletme ve bakımlarını temin eleyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir.” “Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye’nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir anlaşmaya konu teşkil eleyecektir.” “Türkiye, iki nehirden birisi veya bunların kolları üzerindeki korunma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak’a haber vermeyi kabul eder.” ibareleri yer almaktadır.¹⁶²

Bu protokol ayrıca bilgi alışverişi, akım gözlemlerinin Irak’a bildirilmesi ve protokol hükümlerinin yerine getirilmesi için temsilci atanması hususlarını da düzenlemiştir. Protokolde birkaç çelişki olmakla birlikte Türkiye’nin sular üzerinde yapacağı tesisler için bir tek sınırlama getirilmiş, o da önceden haber verilmesi hususudur. Irak eğer bu tesislerden faydalanmak isterse Türkiye’ye müracaat edecek ve görüşlerini bildirecek, ayrıca inşa masraflarına katılacaktır. Burada Türkiye hem fedakarlık yapmakta hem de Irak’ın düzgün su alımını sağlayacak bu tesislerin inşasına katılma yükümlülüğü altına girmektedir. Yapılacak tesisler için harcamalara katılma konusu Irak’ın isteği olmaksızın Türkiye’nin isteğiyle olacaktır. Anlaşma hala yürürlüktedir.¹⁶³

Türkiye ve Irak arsında yapılan ikinci önemli anlaşma 7 Şubat 1976’da Bağdat’ta imzalanan “Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması”dır.¹⁶⁴ Bu antlaşma ile taraflar

¹⁶² Vefa Toklu, a.g.e., s. 105-106.

¹⁶³ Vefa Toklu, a.g.e., s. 107.

¹⁶⁴ Vefa Toklu, a.g.e., s. 108.

arasında sanayi, tarım, petrol, bayındırlık işleri (sulama projeleri dahil) ve konut yapımı, ulaştırma ve turizm alanlarında işbirliği öngörülmekte, bu kapsamda “Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi” kurulması kararlaştırılmaktadır. Bu antlaşma kapasamında kurulan OTK ilk toplantısını 22-25 Aralık 1980’de Ankara’da yapmıştır. Bu toplantı sonucuna imzalanan ortak protokolle *“İki taraf bölgesel sular (özellikle Fırat ve Dicle nehirleri havzaları) ile ilgili sorunları incelemek üzere iki ay içinde bir “Ortak Teknik Komite” toplanması ve bu komitenin iki yıl içerisinde üç ülkenin hükümetlerine raporunu sunması hususunda görüş birliğine varmışlardır.”*¹⁶⁵

Bu antlaşmadan sonra geride kalan yıllardaki tek taraflı su bırakma taahhütleri dışında Türkiye’nin Fırat ve Dicle sularından aşağı kıyıdaş ülkelere su bırakma taahhüdü yaptığı tek antlaşma 1987 tarihli Türkiye-Suriye Arap Cumhuriyeti arasındaki “Ekonomik İşbirliği Protokolüdür.”¹⁶⁶ Bu protokolün su başlığı altında düzenlenen kısmında:

“Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn’den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/sn’nin altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder.”

*“Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır.”*¹⁶⁷ denmektedir.

Bu protokolde Suriye, daha sonra değineceğimiz Barış Suyu Projesini ilke olarak kabul etmiştir.

¹⁶⁵ Bu komite en önemli görevlerinden birisi de ülkelerin sınır aşan sulardan ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarının tanımlanmasını sağlayacak metodu belirlemesidir. Özden Bilen, a.g.e., s. 94.

¹⁶⁶ Sabahattin Şen, a.g.e., s. 445.

¹⁶⁷ Özden Bilen, a.g.e., s. 93.; Yönet Can Tezel, a.g.e., s. 45.

Bu antlaşmadan sonra Türkiye ile aşağı kıyıdaş ülkeler arasında su tahsisi, su paylaşımı veya tek taraflı su bırakmayı içeren herhangi bir anlaşma yapmamıştır. Fakat Türkiye garı resmi olarak aşağı havza ülkelere daha önceki taahhütlere gereği yeterli miktarda su bırakacağını beyan etmiştir.

3.2. Sınıraşan Sular İle İlgili Uluslar Arası Hukukta Öne Sürülen Doktrinler

Fırat Dicle havzasında kullanımdan kaynaklanan anlaşmazlıklar incelendiğinde havza devletlerinin öne sürdükleri görüşleri daha iyi kavrayabilmek için uluslar arası hukukun kaynakları ve egemenlik kavramlarının iyi irdelenmesi gerekmektedir.

Uluslar arası anlaşmalar ilke olarak sadece taraf olan devletleri bağladığından ve Türkiye'nin de UHK'nın uluslar arası su yollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanılmasına ilişkin sözleşmeye taraf olmadığından, gerek Irak'la ve gerekse Suriye ile yaptığı ikili antlaşmalarda kalıcı bir su verme taahhüdü olmadığından uluslar arası hukuk açısından Türkiye'yi aşağı havza ülkelerine su vermek gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır.¹⁶⁸

Uluslar arası hukukun, devletleri sadece kendi rızalarıyla bağlanmayı kabul ettiği kurallara uyma zorunluluğu getirmesi egemenlik olgusunun bir gereğidir. Egemen devlet hiçbir şekilde dışsal sınırlamaları tanımak zorunda değildir. Peki birden çok devletin kullandığı akarsuların hukuki boyutuyla egemenlik olgusu nasıl çakışır ve bunun yansımaları ne şekilde olur? Bu konuda uluslar arası ilişkilerde öne sürülen belli başlı doktrinler vardır. Fırat/Dicle havzasında Türkiye Suriye ve Irak'ın bu konuda benimsedikleri doktrinler önemlidir.

¹⁶⁸ Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinde (VAKS) 34. Maddesi şöyle demektedir: "Bir antlaşma, rızası olmadan aşağı bir devlet için, ne hak ne de yükümlülük yaratır."

Bu doktrinlerden ilki **mutlak egemenlik (Harmon)** doktrini¹⁶⁹ Sınıraşan sulardan faydalanma bakımından ortaya çıkan anlaşmazlıklara karşı ortaya atılan ilk doktrindir. 1895 yılında ABD ile Meksika arasında Rio Grande akarsuyu anlaşmazlığında bir Amerikalı başsavcı tarafından öne sürülen bu doktrine göre (aşağı kıyıdaş devlet zarara uğrasa bile) yukarı kıyıdaş devlet akarsu üzerinde sınırsız faydalanma hakkına sahiptir.¹⁷⁰

Harmon doktrinine karşıt bir görüş olarak öne sürülen ve aşağı kıyıdaş devletlerin akarsulardan faydalanma imkanı veren **doğal durumun bütünlüğü ilkesi**, hiçbir devletin akarsuların doğal mecralarını değiştiremeyeceğini, diğer devletlerin akarsudaki haklarına zarar verecek şekilde değişiklik yapamayacağını, kesemeyeceğini, yapay olarak arttırıp azaltamayacağını savunmaktadır.¹⁷¹

Ön kullanımın üstünlüğü doktrini ise kıyıdaş devletler arasında nehir üzerinde önce başlatılan faydalanmalara mutlak saygı gösterilmesini gerektiren ve bunu bir kazanılmış hak olarak değerlendiren görüştür. Aşağı kıyıdaş devletlerin faydalanmalarına zarar vermemeyi ilke edinen ve daha çok aşağı kıyıdaş devletin haklarını gözetten bir doktrindir.¹⁷²

¹⁶⁹ Hüseyin Pazarcı, "Su sorununun hukuksal boyutları," *Yeni Forum*, (Eylül 1994), s. 46-51; Neşet Akamndor, *Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*, Ankara, TESAV Yayınları, No:4, 1994; A. Poyraz Gürson, *a.g.e.*, s. 57; Buhan Uluatam, *a.g.e.*, s. 168; İbrahim Kaya, "International water law and the Euphrates-Tigris: Prospects for cooperation," <http://ag.arizona.edu/OALS/ALN/aln44/kaya.html>, (24 Eylül 2003).

¹⁷⁰ ABD 1944 yılında Meksika ile yaptığı antlaşmalar sonucunda hakça paylaşım yoluna giderek bu doktrini savunmaktan vazgeçmiştir. ABD'den başka Hindistan ve Pakistan arasındaki İndüs nehir anlaşmazlığında Hindistan Harmon doktrinini savunmuştur. Aynı şekilde Nil akarsuyu anlaşmazlığında Etiyopya bu doktrini savunmuştur. Vefa Toklu, *a.g.e.*, s. 20-23; Özden Bilen, *a.g.e.*, s. 146

¹⁷¹ Bu doktrin Nil akarsuyu anlaşmazlığı nedeniyle, Mısır tarafından 1925'te ortaya atılan ve daha çok aşağı kıyıdaş devletler tarafından öne sürülen bir doktrindir. Vefa Toklu, *a.g.e.*, s. 23-16; A. Poyraz Gürson, *a.g.e.*, s. 58; İbrahim Kaya, "International water law and the Euphrates-Tigris: Prospects for cooperation," <http://ag.arizona.edu/OALS/ALN/aln44/kaya.html>, (25 Eylül 2003).

¹⁷² A. Poyraz Gürson, *a.g.e.*, s. 58; Vefa Toklu, *a.g.e.*, s. 26-28

Adil kullanma doktrini de akarsuyun makul ve yararlı biçimde kullanma hususunda her kıyıdaşa eşit hak tanıyan bir doktrindir.¹⁷³ Burada temel nokta her devletin ihtiyacı ölçüsünde yararlanmasıdır.¹⁷⁴

Türkiye'nin de kısmen savunduğu bu görüşün unsurları su yolu kullanımında eşit hak tanır ancak bu durum suların eşit taksimi anlamına gelmez. Hakça ve makul faydalanma "fayda" kavramını ifade içerir ki bu da suyun faydalanma amacıyla kullanımını ifade eder. Kullanıcılar eğer güncel ihtiyaçlarını gidermemişse gelecekteki ihtiyaçları için su tutamazlar.¹⁷⁵

Türkiye, Suriye ve Irak'ın bu konuda hangi doktrinleri savunduğu konusuna gelince Konuralp Pamukçu aşağı havza ülkesi olan Suriye'nin doğal durumun bütünlüğü ve adil kullanım doktrinlerini savunduğunu, Irak'ın da ön kullanım üstünlüğü doktrinini savunduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin mutlak ülke egemenliğiyle birlikte, üç aşamalı planıyla optimum, hakça ve akılcı kullanımı öngören adil kullanım doktrinini savunduğunu ifade etmektedir. Doğal olarak her ülke kendi perspektifinden konuya yaklaştığından daha çok olması gereken tartışılmaktadır. Böylelikle orta yolu bulmak zorlaşmaktadır. Sözgelimi Türkiye de, Suriye de, Irak da adil kullanımı istemektedirler; fakat adil kullanımdan kast ettikleri farklı şeylerdir.

Irak'ın ön kullanım üstünlüğünü öne sürdüğüne dair tatminkar ifadeler kullanılmış olsa da Türkiye'nin mutlak ülke egemenliğini savunduğu tezi doğru bir tez değildir. Her ne kadar bazı siyasetçilerin ferdi görüşleri bu yönde bir politikanın güdüldüğünü anımsatsa da

¹⁷³ Hakça faydalanma, adil kullanma, optimal faydalanma, hakça katılım, hakça paylaşım, faydacı (veya makul kullanım, hakkaniyete uygun kullanım) kullanım olarak da adlandırılmaktadır.

¹⁷⁴ Vefa Toklu, *a.g.e.*, s. 28-32; A. Poyraz Gürson, *a.g.e.*, s. 59; Neşet Akmandor, *a.g.e.*, s. 74-76.

¹⁷⁵ İlk olarak ABD tarafından ortaya atılan bu görüş zarar kavramı açısından değerlendirildiğinde aşağı kıyıdaş devleti korur niteliktedir. Ayrıca adil payın ne kadar olduğu veya olması gerektiği belirlenmesi gereken hususlardır. Bu görüş, hukukta olan ve olması gereken ayırımında daha çok olması gerekeni ifade etmektedir.

Türkiye'nin üç aşamalı planı, Barış Suyu Projesi ve OTK gibi girişimleri adil kullanımdan (ama paylaşım değil) yana olduğunu gösterir.¹⁷⁶ Fakat günümüzde bu doktrinlerin uluslar arası hukukta pek kabul görmediğini de eklememiz gerekir.

3.3. Uluslar Arası Hukuktaki Düzenlemeler ve Uluslar Arası Hukuk Komisyonunun Çabaları

Bu konuda yapılan uluslar arası düzenlemelere gelince birden fazla devleti ilgilendiren akarsulardan yararlanma koşullarının belirlenmesi için 1950'li yıllardan beri çalışmalar yapılmakta olduğu görülmektedir. Bu tarihten önce 1911'de Uluslar arası Hukuk Enstitüsü'nün yayınladığı Madrid Bildirisi 1950'ye kadar hakim görüş olan Harmon doktrinine ters bir karar almış ve adil kullanım ilkesi esas alınmıştır. Bu ilke 1961'de aynı enstitünün Slazburg kararında da teyit edilmiştir. Bu çalışmalardan başka Uluslar arası Hukuk Derneğinin 1956, 1958, 1960 ve 1966'da bildirileri olmuş, BM'nin Uluslar arası Hukuk Komisyonunun da 1978, 1989 ve 1991 yıllarındaki raporları da bu konudaki uluslar arası hukuk oluşturma çabaları olmuştur.

Uluslar arası Hukuk Derneği, 1956 Dubrovnik Toplantısında; birden fazla devlet tarafından kullanılan akarsuları uluslar arası akarsu olarak tanımlarken, "iki yada daha fazla devlet arasındaki veya iki yada daha fazla devletin içinden geçen akarsular" biçiminde değerlendirmiş ve oybirliği ile şu ilkeleri kabul etmiştir:

¹⁷⁶ Süleyman Demirel'in sular konusunda sarf ettiği "Barajlar bizimdir; kimse Türkiye'nin barajlarına karışamaz-petrol kaynakları onların, su kaynakları bizimdir. Biz onların kaynakları üzerinde hak iddia etmiyoruz onlar da bizim kaynaklarımız üzerinde hak iddia edemezler." sözleri mutlak ülke egemenliği yaklaşımını anımsatsa da gerek Turgut Özal dönemi uygulamalar gerekse önceki yıllarda yapılan tek taraflı su bırakma taahhütleri Türkiye'nin mutlak ülke egemenliğini savunmadığını gösterir.

1. Her devlet uluslar arası akarsuların kendi ülkesindeki bölümünden yararlanırken, bu kullanımın diğer devletlere etkilerini göz önünde tutacaktır.
2. Bir devlet diğer devlete zarar verdiği ölçüde kamusal ve özel eylemlerden sorumlu olacaktır.
3. Akarsulardan faydalanmada her devletin makul kullanım hakkı, her devletin o akarsuyun sularına bağımlılığı, karşılaştırmalı sosyal ve ekonomik kazançlar, ilgili devletler arasındaki mevcut antlaşmalar ve mevcut kullanımlar dikkate alınacaktır.¹⁷⁷

Alınan bu kararlar 1966'daki Helsinki kararlarına kaynaklık etmiştir. Helsinki'de alınan kararlar bağlayıcı niteliği bulunmayan tavsiye niteliğindeki kararlardır.¹⁷⁸ Bu kararlarla sudan ortak faydalanmada kıyıdaş ülkeler arasında hakça ve makul kullanım (reasonable and equitable) şartı aranmaktadır. Ancak bu durum sularından eşit miktarlarda faydalanma anlamı taşımamaktadır.¹⁷⁹

Alınan kararlar şu şekildedir:

- a- Her havza devletinin ülkesine düşen drenaj alanının oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,
- b- Her havza devletinin su katkısı da dahil olmak üzere, havzanın hidrolojik durumu,
- c- Havzayı etkileyen iklim şartları,

¹⁷⁷ Bülent Olcay, "The Euphrates-Tigris Watercourse Controversy and The 1997 Convention on The Law of Non Navigational Uses of International Watercourses," *Foreign Policy*, Vol:XXI, No:3-4:48-77, Ankara, 1997, s. 33.

¹⁷⁸ John Bulloch ve Adel Darwish, a.g.e., s. 149; İbrahim Kaya, "International water law and the Euphrates-Tigris: Prospects for cooperation," <http://ag.arizona.edu/OALS/ALN/aln44/kaya.html>, (15 Eylül 2003); <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgf/Chap5a.HTM>, (15 Eylül 2003).

¹⁷⁹ Özden Bilen, a.g.e., s. 102.

- d- Mevcut kullanımları da kapsamak üzere, havzanın sularının geçmiş kullanımı,
- e- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,
- f- Havza devletlerinin her birinde, geçimi havza sularına bağlı nüfus,
- g- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan çareleri karşılaştırma,
- h- Yararlanabilecek başka kaynakların bulunması,
- i- Havza sularının kullanılmasında, israfın önlenmesi,
- j- Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak, bir ya da daha çok havza devletine tazminat verme imkanları,
- k- Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi zarar verilmeden karşılanabilme derecesi göz önüne alınacaktır.¹⁸⁰

Bu kararlarla birlikte Birleşmiş Milletlerin Uluslar arası Hukuk Komisyonunun 1991 yılına kabul ettiği “maddeler taslağı (Draft Articles)” bizim konumuz açısından önemlidir. Hazırlanan taslak 24 Mart – 4 Nisan 1997’de hızlı bir şekilde oylamaya sunulmuş, 42 evet, 18 çekimser ve 3 red oyuyla kabul edilmiştir.¹⁸¹ Türkiye’nin red oyu kullandığı bu oylamada oluşturulan taslağın eksiklikleri tartışılmıştır.¹⁸² Türkiye bu taslağı kabul etmediği için hiçbir şekilde kendisini

¹⁸⁰ Cem Sar, **Uluslar arası Akarsulardan Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarlar Faydalanma Hakkı**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 301.

¹⁸¹ Bu oylamaya Irak ve Lübnan katılmamış, Türkiye’nin yanı sıra Çin ve Burundi de ret oyu kullanmıştır. ABD, İngiltere, Rusya, Suudi Arabistan, Bangladeş, İran, Ürdün, Sudan, Suriye ve Yemen’in olumlu oylarına karşılık Bulgaristan, Kolombiya, Mısır, Etyopya, Fransa, Hindistan, İsrail ve Pakistan gibi ülkeler çekimser oy kalmışlardır. **United Nations General Assembly**, 1997aDoc., A/51/L.72, (21 Mayıs 1997).

¹⁸² **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1997.

bağlayıcı bir yönü olmamıştır. Alınan kararlar tavsiye niteliğinde olup başlıca iki ana konuya temas edilmektedir. Bunlar Helsinki kararlarında olduğu gibi hakça ve makul kullanım ölçüsünde sulardan faydalanma ve kıyıdaş ülkelere önemli ölçüde zarar vermeme ilkeleridir.¹⁸³

Bu oylama sırasında Türk heyeti, sözleşmenin uluslar arası genel ve teamüli hukuku uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti açısından hukuki geçerliliğinin bulunmadığını ve bulunmayacağını beyan etmiş ve Genel Kurul tutanaklarına geçmesi talebiyle bazı hususlara değinmiştir. Bunların başında uluslar arası toplumun bütününün ve özellikle de halen bu konudaki sorunların henüz çözülmemiştir. Bölgelerdeki devletlerin çok büyük bir bölümünün iradelerini yansıtmaktan uzak olduğudur.¹⁸⁴

Sözleşme giriş bölümünde her ne kadar bir çerçeve antlaşma olarak takdim edilmiş olursa da planlanan projeler için bir mekanizma oluşturarak çerçeve sözleşme kavramının dışına çıkmaktadır.¹⁸⁵ Bu hususun uluslar arası genel ve teamüli hukukta yeri bulunmamaktadır. Buna ilaveten, böyle bir mekanizma, bu kategoriye (suyolu devletleri) ait bir devletin planladığı projeleri yürütebilmesi için önceden rıza alması zorunluluğunu şart koştukça, devletler arasında açık bir eşitsizlik yaratmaktadır.¹⁸⁶ Bu durum Suriye'nin

¹⁸³ Özden Bilen, a.g.e., s. 103.

¹⁸⁴ Vefa Toklu, a.g.e., s. 37.

¹⁸⁵ Ayşegül Kibaroglu, **Fırat Dicle Havzasında Su Sorununa Kapsamlı Bir Bakış**, Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi yayınları NO:1, 1999, s. 13.

¹⁸⁶ İlgili maddelerde planlanan projeler için bilgi alışverişinde bulunulmasını (Madde 10), eğer proje aşağı kıyıdaş ülkeye zarar verebilecek bir boyuttaysa bunun önceden bildirilmesi veya izin alınmasını (Madde 12) zarar görmesi olası olan devlete bu durumu değerlendirmek için e aylık bir süre tanınması, bu süre yetmezse ikinci bir altı aylı süre tanınması istenmektedir. (Madde 13) Bunlara ek olarak yamıt verme süresi içerisinde bildirimde bulunan devlete her türlü bilgiyi verme yükümlülüğü yüklemektedir. (Madde 14) Hüseyin Pazarcı'ya göre planlanan bu projeler için ön izin alınması durumu ortaya çıktığı için aşağı kıyıdaş ülke kaynak ülkenin çalışmalarını denetleyip izin verip vermemek gibi güç odağı durumuna getirmektedir. Hüseyin Pazarcı, a.g.e., s. 51.

GAP projesini sabote etmesi için yeterlidir. Türkiye, Suriye'nin bu maddeye dayanarak ilerki zamanlarda GAP'ı sekteye uğratmasından endişe etmektedir.¹⁸⁷

Sözleşmenin kendi içerisinde çelişkileri olmakla birlikte birinci bölümünde Türkiye'nin sınıraşan su politikalarına uygun ifadeler bulunmaktadır.¹⁸⁸

“Terimlerin Kullanılması” başlıklı 2.Maddesinde “uluslar arası su yolu” bölümleri farklı devletlerde bulunan bir su yolu olarak tanımlanmıştır. Türkiye uluslar arası su yolu tanımının “bir sınırı oluşturan su yolları ve iki ya da daha fazla devletin içinden geçen sınıraşan suyolları” biçiminde sınıflandırılarak belirtilmesini önermiş, ancak öneri kabul edilmemiştir. Sözleşme tasarısının görüşülmesi aşamasında, Suriye'nin sınıraşan sular ya da sınır oluşturan sular ayırımının uygun olmadığı, her iki durumda da hukuki rejimin aynı olduğu yaklaşımına cevap veren Prof.Dr.Hüseyin PAZARCI, her durumun kendi özel koşulları içerisinde değerlendirilebileceğini, sözleşmenin bu konuda bir ayırımı gitmediğini, ancak sınıraşan ve sınır oluşturan akarsular ayırımının sözleşmenin 6.Maddesinin (d) fıkrasında “*bir suyolu devletindeki kullanım veya kullanımların diğer suyolu devletleri üzerindeki etkileri*” lafzıyla bu ayırımı açıkça ortaya konduğunu belirtmiştir. “Ulaşım elverişlilik” kıstasından “etki” kıstasına geline süreçte de, bu ayırımın yapılmaması ve bu durumdaki tüm akarsuların “uluslar arası” kategorisinde değerlendirilmesi durumunda da yine birçok sorun meydana getirmektedir.

Sözleşmenin 3.Maddesi, “*Aksi yönde bir anlaşma olmadıkça, işbu sözleşmedeki hiçbir husus, bir suyolu devletinin söz konusu sözleşmeye taraf olduğu tarihte kendisi için geçerli olan anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemez*” ifadesiyle mevcut antlaşmaları korumaktadır. Bu husus, “yasaların geriye yürümeyeceği” genel hukuk

¹⁸⁷ Ayşe Karabat, “UN Accord May Give Syria Edge on GAP,” *The Turkish Probe*, (2 Mayıs 1997).

¹⁸⁸ Ayşegül Kibaroglu, a.g.e., s. 12.

ilkesinin uluslar arası hukuka yansımalarının bir sonucu ise de, netice itibariyle sözleşme uyuşmazlıklarını bu güne kadar çözmüş olan ülkeleri (bu anlaşmazlıkları nasıl çözdüklerine bakmaksızın ve hiçbir yaptırım getirmeksizin) uyuşmazlıklarını henüz çözememiş ülkelerle uluslar arası ortak iradeyi yansıtmadığı değerlendirilen bir uluslar arası hukuk kaynağı ile karşı karşıya getirmektedir.

Kullanım ile ilgili esaslar; “Hakça ve makul kullanım ve katılım” başlığı altında, 5.Maddede,

“Suyolu devletleri, ülkelerindeki uluslar arası suyunu hakça ve makul bir şekilde kullanacaklardır. Bir uluslar arası suyu, suyu devletlerince özellikle bu suyolundan optimal ve sürdürülebilir kullanım ile suyunun yeterli korunmasıyla tutarlı yararlar elde etmek görüşüyle ve ilgili suyu devletlerinin menfaatlerini göz önünde bulundurarak kullanılacak ve geliştirilecektir” biçiminde ifade edilmiştir.

Bu maddede bir sınıraşan akarsuyun paylaşılabilecek bir mal olmadığı, sadece hakça, makul, optimal ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılabileceği açıkça ifade edilmektedir.

Adil (hakça) kullanım kavramının öncülerinden Eagleton, bu görüşün yetersizliğini şöyle belirtmektedir: *“Adil Kullanım Doktrini uygulamada güçlüklerle karşılaşmaktadır. Zira, ulusal hukukta yargı yolunun zorunlu olması sayesinde, mahkemeler, her özel duruma ait belirli koşullara göre, neyin adil bir kullanım teşkil ettiğini tespit edeceklerdir. Oysa, uluslar arası hukukta durum farklıdır, adil kullanım doktrini, kısıtlı ülke egemenliği kavramı gibi henüz çok genel nitelikte bir ilkedir. Adil kullanım konusunda ise, kurallar o kadar esnek ve geneldir ki, bunların düzenleyici hükümlerinden çok, yol gösteren unsurlar olduğu ileri sürülebilir.”*¹⁸⁹

¹⁸⁹ Özden Bilen, a.g.e., s. 78-79.

“Hakça ve makul kullanım” suların eşit miktarlarda paylaşılması anlamı taşımamaktadır. Hakça kullanım ilkesinin içeriğinin belirlenmesi konusunda, bugün için halen uygulanan uluslar arası hukuka dayanan yeterli veri bulunmamaktadır.¹⁹⁰ Günümüze kadar, sınıraşan sularla ilgili uyuşmazlıkların büyük bir kısmı, ilgili devletlerin iyi niyetleri sonucu çözümlenmiştir. Bu konudaki bazı uyuşmazlıklar hala sürmektedir. Bunun nedeni muhtemelen, bu alandaki her olaya uygulanabilecek kapsamlı uluslar arası kuralların bulunmaması ve suyun geçtiği devletlerin çeşitli taleplerinin, hakkaniyete dayalı olarak, yerine getirilmesinde karşılaşılan güçlüklerdir. UHK adı geçen sözleşmeyi hazırlarken bu antlaşmalardan yararlanmıştır.¹⁹¹

Sözleşmenin 6.Maddesinde ise, hakkaniyete uygun ve makul kullanımın tespitinde hangi esasların ve şartların göz önüne alınacağı, daha önce değinilen Helsinki Kararları maddeye yansıtılarak tekrar düzenlenmiştir. Türkiye bu maddenin (a) bendine “pedoloji” (toprak kalitesi ve buna bağlı toprak sınıflandırması bilim dalı) teriminin ve Helsinki Kararlarında da belirtilmiş olan, “her havza devletinin suyoluna yaptıkları su katkısı” ifadesinin ilave edilmesini önermiş ancak; pedoloji terimine, Suriye ve Irak’ın da bulunduğu 6 ülke, su katkısına ilişkin ifadeye, ABD, Suriye, Irak, Lübnan, Sudan ve Mısır’ın da aralarında bulunduğu 12 ülke karşı çıkmıştır.

7. maddedeki “önemli zarar (significant harm)” kavramının taraflı olarak yorumlanabileceğini, yukarı kıyıdaş ülkenin de ekonomik kalkınmasının engellenmesinin önemli zarar kavramı içerisinde ele alınabileceğini, sadece maddi zararın göz önüne alınmasının yukarı kıyıdaş ülkenin yasal kalkınma amaçlarını zedeleyebileceğini belirterek bu kavramın metninden çıkarılmasını istemiştir. “Önemli zarar” kavramı 12. Maddede

¹⁹⁰ Özden Bilen, a.g.e., s. 85-86.

¹⁹¹ Ayşegül Kibaroglu, a.g.e., s. 13.

“kayda değer olumsuz etki” olarak değiştirilmiştir. Sözleşme bu haliyle hakça ve makul kullanım ilkelerine ters düşmektedir.¹⁹²

Sözleşmenin sık sık bahsettiği ikili ve çok taraflı antlaşmalar nitelik bakımından Türkiye’nin durumunu pek yansıtmamaktadır. Türkiye aşağı kıyıdaş ülkelerle böyle bir antlaşma yapmamış olmakla birlikte eğer böyle bir anlaşma yapılacak olursa öncelikle havza özelliklerini yansıtan bir çerçeve antlaşma yapmalıdır.

Üzerinde en çok ihtilaf olan konu ise nehirlerin tanımıyla ilgilidir. UHK’nın uluslar arası su yolu (uluslararası nehir) tanımını Türkiye kabul etmemektedir. Türkiye’ye göre UHK tanımında Sınıraşan su tanımını kullanmalıdır.¹⁹³ Çünkü daha önce sulardan faydalanma daha çok ulaşım amaçlı olduğundan ortak su veya uluslararası su terimi kullanılmaktaydı. Fakat daha sonra sulardan faydalanma kavramı içerisinde ulaşım dışında sınır oluşturma ve devletlerin topraklarını kesme gibi bir takım unsurlar girdi. Bu durum iki yada daha fazla devletin sınırlarını ayıran ya da kesen sular tanımıyla sınıraşan su kavramını oluşturdu. Bugün kullanılan uluslararası su kavramı kullanıma ilişkin farklılıkları vurgulamakta yetersiz kalmaktadır.¹⁹⁴ Türkiye başta olmak üzere özellikle yukarı kıyıdaş ülke konumundaki birçok devlet kıyıdaş oldukları suların sınıraşan sular olduklarını belirtmek istemektedir. Çünkü uluslararası su kavramı devletler arasında hak sahibi olma bakımında ayırım gözetmez. Hukuksal açıdan devletleri benzer ve eşit müdahil konuma getirir. Bu yüzden Türkiye UHK’dan sınıraşan tanımını yapmasını istemiştir. Bunun yanında UHK çalışmalarında bir bütün olarak ele alındığında devletlerin

¹⁹² Prof Mc Caffrey’in önemli zarar hakkındaki sözleri için Vefa Toklu, a.g.e., s.109 ;Ayşegül Kibaroglu, a.g.e., s. 14

¹⁹³ Ayşegül Kibaroglu, a.g.e., s. 13.

¹⁹⁴ Osman Metin Öztürk, *Türkiye ve Ortadoğu*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1997, s. 129; Yüksel İnan, “Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları, (Fırat Dicle),” *AÜ SBF Dergisi*, C.49, No:1-2, (Ocak –Haziran 1994), s. 246.

toprakları üzerinde ve bu topraklardaki su kaynaklarına ilişkin olarak (sınır oluşturan veya sınır aşan gibi bir tanım yapmasa da) devletlerin egemenlik ilkesine uyumlu olduğu söylenebilir.¹⁹⁵

Sözleşmenin eleştiriye en açık bölümü olan 3. Bölümde günümüz şartlarında uygulanabilirliği oldukça güç olan sınıraşan sulardan faydalanmada devletlerin yükümlülüklerinden bahsedilmektedir. İlgili madde (Madde 19) planlanan projeler için aşağı kıyıdaş ülkeye önceden haber verme yükümlülüğü getirmekte ve çeşitli süreler belirlemektedir. Sözleşme bu yönüyle gelecekteki kullanımlara verdiği önemi vurgulamakta ancak belirli zaman takvimleri vererek çerçeve antlaşma ilkesinin dışına çıkmaktadır. İlke olarak değişikliği yapan ülke, değişiklikten etkilenecek ülkeye önceden haber vermesi uluslar arası su hukukunun teamüllerinde bulunmaktadır. Türkiye bu hususta üzerine düşeni yapmıştır. Ancak Türkiye'nin bu madde üzerindeki itirazı esas üzerinde değil Fırat ve Dicle nehirlerinin hidrolojik özellikleri ve adil kullanma kriterlerine uygulanamayacağı düşüncesidir. Çünkü sözleşmeye göre aşağı kıyıdaş ülkeler Türkiye'nin uygulamak istediği projeleri maksimum 18 aya kadar geciktirebilmektedir.¹⁹⁶

Sözleşmedeki bir diğer önemli çelişki de 7. Maddedeki önemli zarar kavramının 12. Maddede "kayda değer olumsuz etki" şeklinde değiştirilmesidir. Bu gibi durumlarda çıkan uyuşmazlıklarda BM'nin çözümü için atıfta bulunması da bir başka dikkat çekici noktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Ayşegül Kibaroglu, a.g.e., s. 14.

¹⁹⁶ Ayşegül Kibaroglu, a.g.e., s. 12-14.

¹⁹⁷ Ayşegül Kibaroglu, a.g.e., s. 14.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Su Sorununun İki Ülke Arasında Kriz Seviyesine Ulaşması ve Su- Terör Bağlantısı

4.1. PKK Terör Örgütü ve Türkiye'nin Siyasi Çözüm Çabaları

Pek çok bilim adamı Güneydoğu Anadolu'da yoğun olarak faaliyet göstermiş bulunan PKK terör örgütüne Suriye desteğini su sorunu ile bağlantılı bulmaktadır. Bunlardan Robert Olson'a göre Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerinde 80'li yıllara kadar Hatay sorunu ile birlikte en az onun kadar öneme sahip su sorunu vardır.¹⁹⁸ Ancak 1980'li yıllardan sonra bu durum daha çok terör ve su konuları olarak gelişme göstermiştir. Konuyu daha iyi kavrayabilmek için PKK terör örgütü ile Suriye bağlantısını, yaşanan siyasi gelişmelerin ve bölgede yaşayan Kürt nüfusun iyi irdelenmesi gerekmektedir.

Olson'a göre tüm Ortadoğu'da yaşayan toplam Kürt nüfusu 20-25 milyon civarındadır. Türkiye bunlardan 10-12 milyonuna sahipken İran 5-6 milyonuna, Irak 3.5 milyon ve Suriye ise 1 milyon civarında Kürt nüfusa sahiptir.¹⁹⁹ Bu ülkelerdeki Kürt nüfusu gerek konuştukları dil açısından gerekse yaşayış tarzları bakımından birbirleriyle kıyaslanmayacak derecede farklılık göstermektedir. Irak Kürtleri daha çok göçebe şeklinde yaşarken İran Kürtleri daha milliyetçi bir karaktere sahiptir. Türkiye'de genellikle Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Kürt nüfusu yerleşik hayat

¹⁹⁸ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, (Der.) *The Kurdish Conflict in Turkey*, New York, St. Martin's Press, 2000, s. 120.

¹⁹⁹ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 120.

sürdürmekte ve geçim kaynağı olarak da genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır.²⁰⁰

1980’li yıllardan önce Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerde ana temalar su ve Hatay sorunları olmakla birlikte Ermeni ve bu bölgede yaşayan Kürt gerilla gruplarına destek verme şeklindeydi. Bu tarihten sonra da zaman zaman kriz noktasına varan PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’de barınması olmuştur.

PKK ideoloji olarak Marksist-Leninist bir çizgiye sahip, Kürt milliyetçiliğini hedef alan bir terör örgütüdür.²⁰¹ PKK’nın ülke dışında faaliyetlere başlamasının temelleri Türkiye’deki 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine kadar gitmektedir.²⁰² Bu tarihte Türk Ordusu ülke yönetimine el koyarak yine ülkede faaliyet gösteren terör örgütü ve örgüt mensuplarını kontrol altına almaya çalışmıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan Türkiye’deki 1980 askeri darbesi öncesinde (Mayıs 1979’da) Suriye’ye kaçmıştır.²⁰³ Suriye, Türkiye’nin İsrail ile istihbarat ve askeri işbirliği, su sorunu ve Hatay meselesinden dolayı Abdullah Öcalan’ı kendi topraklarında barındırmış ve PKK’ya destek vermiştir.²⁰⁴ İran ve Irak arasında 1980-1988 yılları arasında meydana gelen savaş, Körfez Savaşı (I. Körfez Savaşı olarak da adlandırılmaktadır.) ve Suriye’nin de bu desteği PKK terör örgütünü bu bölgede zaman içerisinde çok güçlü bir seviyeye getirmiştir. Merkezi Suriye’de olmak üzere, Lübnan’da Suriye kontrolündeki bölgelerde çeşitli kamplarda PKK militanlarına eğitim verilmiştir.²⁰⁵

²⁰⁰ Frederick M. Lorenz ve Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 19-20.

²⁰¹ Michael M. Gunter, *The Kurds and the Future of Turkey*, New York, St Martin’s Press, 1997, s. 24-25; Frederick M. Lorenz ve Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 8.

²⁰² PKK’nın yurt dışındaki siyasi oluşum çabaları için www.theestimate.com.

²⁰³ Michael M. Gunter, *a.g.e.*, s. 26.

²⁰⁴ Frederick M. Lorenz ve Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 2.

²⁰⁵ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, *a.g.e.*, s. 122.

4.1.1. 1987 Protokolü

PKK'nın bahsettiğimiz faaliyetleri İran-Irak Savaşının bitiminden önce o kadar ileri seviyeye götürmüştür ki, Türkiye'yi bu konuda Suriye ile bir Güvenlik Protokolü imzalamaya zorlamıştır.²⁰⁶ 1987 yılındaki bu antlaşma güvenlik boyutlu bir antlaşma olmasına karşın dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal tarafından Fırat sularından geçici bir süre için dahi olsa bir su taahhüdünde bulunması antlaşmanın önemli bir özelliğini oluşturmaktadır. İlk defa güvenlik ve su konuları aynı antlaşma metni içinde yer aldı.²⁰⁷ Türkiye daha önce de değinildiği gibi saniyede 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiştir. Tabi bu durum Atatürk Baraj rezervuarlarının dolumu sırasında geçerli olacaktı. Bu görüşme esnasında Suriye tarafı Barış Suyu Projesini de ilke olarak kabul etmiştir. Ayrıca taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır. Ancak sonrasındaki gelişmeler ne yazık ki soruna kalıcı bir çözüm getirmemiştir. Türkiye'nin bu konuda baraj dolumu nedeniyle önceden su kesintisi yapacağını duyurması Suriye'nin, Türkiye'nin suyu bir politik baskı aracı olarak kullandığı düşüncesinden vazgeçirmemiştir.²⁰⁸ Suriye bu görüşmelerde Öcalan'ın Suriye'de olduğunu dahi kabul etmemiştir. İsmet G. İmset'e göre Turgut Özal'ın bu protokolü imzalamasından hemen sonra Suriye, Öcalan'ın Sovyet yetkilileri ile Şam'da görüşmelerine müsaade etmiştir.²⁰⁹ 1987 Protokolü şu anda yürürlüktedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Suriye tarafı bu Türkiye'nin sürekli bir bağlayıcılığı olmamasına karşılık bu protokolde

²⁰⁶ "Euphrates Waters an Old Point of Dispute between Turkey and Syira, Iraq," www.arabicnews.com, (7 Ekim 1998); Alan Makovsky, "Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?," www.washingtoninstitute.org, (13 Eylül 2003).

²⁰⁷ Fahir Alaçam, "Turkish-Syrian Relations," *Turkish Review of Middle East Studies*, Vol. 8, 1994-1995, s. 1-18.

²⁰⁸ Frederick M. Lorenz ve Edward J. Erickson, a.g.e., s. 8; Zülal Keleş, "Türkiye'nin Sınırları Aşan Sular Sorunu Tarihçesi ve Soruna Yaklaşımı," www.stradigma.com, (18 Eylül 2003).

²⁰⁹ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 123-174.

belirtilen miktarda su bırakmasını yeterli bulmamaktadır. Suriye'ye göre bu miktar 700 m³/sn olmalıdır.

Turgut Özal'ın bu ziyaretinden sonra Ocak 1990 yılında üç ülke tarafından gerçekleştirilen OTK zirvesinde Irak'ın da saniyede 700 m³/sn su istemi bir sonuca varılmasını zorlaştırmıştır.²¹⁰ Körfez Savaşı sırasında Türkiye ve Suriye Amerika Birleşik Devletleri'ni destekleyerek geçici bir süre dahi olsa aynı safta yer almış ancak bu geçici durum yine de iki ülke arasında terör ve su konularında bir iyileşme olmasına olanak vermemiştir. Fakat yine de aşağıda değineceğimiz gibi iki ülke arasındaki en önemli Güvenlik Protokolü imzalanarak güvenlik alanında bir ilerleme olmasına olanak vermiştir.

4.1.2. 1992 Türkiye-Suriye Güvenlik Protokolü

Nisan 1992'de Türkiye heyeti adına Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ve Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in de aralarında bulunduğu Türk heyeti Şam'a giderek, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Dışişleri Bakanı Faruk El Şara ve diğer Suriyeli yüksek düzey yetkililerle görüşmüşlerdir. Bu görüşmeler İsmet Sezgin'in ifadesiyle Suriye ile olan ilişkilerdeki en önemli protokolün imzalanmasını netice vermiştir. 4 saat süren görüşmeden sonra imzalan protokole göre:

- 1- Her iki ülke uluslar arası şekillerini de kapsayan her türlü anti-terörist faaliyetler konusunda işbirliği yapmayı ve bir ülkeden diğer ülkeye geçen teröristleri ve terör faaliyetlerini önlemeyi kabul etmiştir.
- 2- Her iki ülke karşılıklı olarak illegal ilan edilmiş örgütleri, partileri; sınırı geçen, propaganda veya eğitim yapan organizasyon mensuplarını iade izni verecektir.

²¹⁰ Randa M. Slim, *a.g.e.*, s. 140.

- 3- Her iki ülke illegal örgütler ile ilgili olarak bilgi paylaşımını kabul etmişlerdir.
- 4- Her iki ülke kaçakçılık ve sızmaları önlemek için önceden tedbir alacaktır.
- 5- Her iki ülke sınırlarında meydana gelebilecek silahlı eylemleri önlemek için önceden tedbir almayı taahhüt etmiştir.²¹¹

Bu işbirliğinin sürdürülmesi için her iki ülke yetkililerinin her üç ayda bir toplanması karara bağlanmıştır. Tabi protokolün en önemli bölümü (Türkiye'nin itirazı sonucu) Suriye'nin direkt olarak PKK'yı yasaklanmış ilan etmesi ve bu örgüt ile bağlantısı bulunan kimselerin Suriye yargı makamları tarafından yargılanacaklarını kabul etmesidir. Daha önce Başbakan Süleyman Demirel'in PKK faaliyetlerinin devam etmesi halinde Bekaa Vadisi'ni bombalayabilecekleri hususundaki açıklamasına karşılık bu defa Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz Suriye'nin bu taahhütlerini yerine getirmesi halinde buna gerek kalmayacağı; gibi bu konuda herhangi bir sorunun da yaşanmayacağını söylemiştir.²¹² Ancak bu güvenlik anlaşması siyasi tansiyonu biraz düşürmesine karşılık etkisi çok fazla sürmemiştir. Şam Hükümeti suya karşı teröre destek verme düşüncesini sürdürmüştür.²¹³ 1992 yılının sonlarına doğru su sorunu ve PKK tekrar iki ülke ilişkilerini ısındırmış ancak 19-20 Kasım 1993'te Suriye İçişleri Güvenlik Şefi General Adnan El Hasan kendisiyle yapılan bir söyleşide ülkesinde Türkiye'nin güvenliğine karşı kimsenin faaliyet göstermesine izin vermeyeceklerini kaydetmiştir.²¹⁴ Tabi bu açıklamadan önce Ocak ayında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in ikili temaslar için gittiği Şam'da su sorununun 1993'ün sonuna kadar bir çözüme kavuşturulması niyetinde olduklarını

²¹¹ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 123-124.

²¹² Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 124.

²¹³ Stephen Kinzer, "Water at Heart of Turkey's Policies on Kurds and Mideast Neighbours," www.library.cornell.edu, 19 Eylül 2003; Matthew Mc Donald, "The Environment and Security: The Euphrates River," www.washingtoninstitute.org, (20 Eylül 2003).

²¹⁴ Fahir Alaçam, "Turkish-Syrian Relations," *Turkish Review of Middle East Studies*, Vol. 8, 1994-95, s.15.

açıklamasının olumlu etkisi vardı. Bu ziyarette Demirel suların tahsisi (allocation) konusunda bir çözüm önermiştir. Demirel ayrıca bir basın toplantısında “Suriye’nin su konusunda endişe etmesine gerek yoktur. Fırat suları bir antlaşma olsa da olmasa da akmaya devam edecektir.” açıklaması Suriye’nin bu konudaki olumlu sinyallerini arttırmıştır. Bu açıklamaların akabinde Güvenlikten sorumlu Devlet Bakanı Nasır Kaddur bir televizyon röportajında yine yapılan güvenlik protokolüne işaret ederek Devlet Başkanı Hafız Esad’ın emirleri doğrultusunda PKK faaliyetlerinin Suriye’de yasaklandığını, PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye topraklarını kullanmasına veya Suriye sınırlarından geçmesine izin vermeyeceklerini beyan etmiştir. Bunun yanında Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve istikrarının kendileri için önemli olduğunu vurgulamıştır. Tabi bu açıklamalar Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.²¹⁵

Ağustos 1994’te Türkiye ve İran arasında Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan zirveye Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara’da katılmıştır. Bu zirvede Türkiye adına Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal Irak’ın toprak bütünlüğünün kendileri için çok önemli olduğunu ve 1995 yılında kuzey Irak’ta daha önceden yapılması planlanan seçimlerin Irak’ın toprak bütünlüğünü tehlikeye düşüreceğini ve bu seçimlere karşı olduklarını belirterek 23 Temmuz’da Paris’te yapılacak Kürt konferansına gerek İran’lı gerekse de Suriye’li yetkililerin katılmamasını istemiştir. Bu görüşmelerde Faruk El Şara Türkiye’nin asıl istediği şekilde PKK’nın terörist bir organizasyon olduğunu açıkça deklare etmemekle birlikte tüm Ortadoğu ülkelerinin toprak bütünlüklerinin kendileri için önemli olduğunu belirtmiş ve sınır güvenliği ile ilgili çeşitli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir.²¹⁶

²¹⁵ www.haberaliz.com, (20 Eylül 2003).

²¹⁶ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, *a.g.e.*, s. 125.

Şam'da yapılan Ağustos zirvesinde Kürt sorunu ile Fırat sularının paylaşımı konusunda direkt bir bağlantı olduğunu netleştirmiştir. Bu tarihteki görüşmelerde Türk tarafı Suriye'nin PKK desteğini sürdürmesi ve Abdullah Öcalan'ın topraklarında barındırmaya devam etmesi halinde su konusunda ciddi bir görüşmeye yanaşmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Lübnan'dan doğup Suriye topraklarını geçtikten sonra Hatay üzerinden Akdeniz'e dökülen Asi Nehri konusunda da bir gelişme olamayacağını belirtmiştir. Türk tarafı Suriye'nin çok ciddi şekilde Asi sularını azalttığını hatta bazı dönemlerde tamamen kuruttuğunu ifade ederek bu konuda bir anlaşma yapmak istediğini belirtmiştir. Türkiye ayrıca Suriye topraklarında yaşayan Türk vatandaşlarının, bazı kökenlerinin I. Dünya Savaşına kadar giden malvarlıklarına yapılan zararların tazmin edilmesini istemiştir. Suriye tarafı ise buna karşılık Hatay sorununu gündeme getirmiştir.²¹⁷

1994 yılının sonları ve 1995'in başlarında ekonomik ilişkilerin gelişmesi nedeniyle ilişkilerde biraz yumuşama olmuştur. Bu tarihlerde Türkiye'den 100'e yakın delege Suriye ile ticari ilişkileri görüşmek üzere Şam'a gitmiştir. Bu görüşmelerde ise Türkiye Ortadoğu'da barıştan yana olduğunu ve bölgenin yeniden yapılandırılmasında katkıda bulunmak istediğini bildirmiştir.²¹⁸ Ancak Türkiye'nin bu tarihlerde koalisyon hükümetleri tarafından idare edilmesi ve bu koalisyonlar içinde de çok farklı politik orijinleri olan siyasi partilerin olması izlenen dış politikalarda bir bütünlüğün ve sürekliliğin olmamasına neden oluyordu. Bu durum hükümet üyelerinin yaptıkları basın açıklamalarında kendisini gösteriyordu. Nitekim Şubat 1995'te Başbakan Tansu Çiller Suriye'nin PKK terör örgütü

²¹⁷ **Hürriyet**, 24 Ağustos 1994; Şam'daki bu görüşmelerde Suriye tarafı da dahil olmak üzere üç ülke bakanları Kuzey Irak'ta bir Kürt Devletine karşı olduklarını beyan etmişlerdir.

²¹⁸ **Hürriyet**, 4-6 Aralık 1994.

mensuplarını barındırmayı terk etmesi halinde Türkiye'nin Fırat Nehrinden saniyede 500 metre küp su bırakacağını garanti edeceğini beyan etmiştir.²¹⁹

Bu yılın ortalarında doğru PKK'nın askeri kanadı AGRK (Artesi Rizgariye Geli Kurdistan-People's Liberation Army of Kurdistan) Hatay ilinde bir yapılanmaya giriştiğini açıklayarak Hatay ili ve Toros Dağları'nda eylemlere girişeceklerini beyan etmiştir. Böylece PKK ilk defa bu bölgelerde de eylemler başlatmış oldu. Daha sonraki günlerde 1995'in ilk 6 ayında bu bölgede AGRK'nın 25 Türk askerini öldürdüğünü beyan etmiştir.²²⁰ Bunlara ek olarak Abdullah Öcalan'ının bu bölgede daha önceki kanlı eylemleri işaret ederek Mersin, Hatay ve Adana bölgelerinde etkili olacaklarını bildirdiği Türk medyasında yayıldı. Aslında PKK bu bölgedeki yapılanmasına 1990'larda başlamıştı. Ancak güvenlik önlemlerinin sıklığı eylemlerin başlangıcını geciktirmişti. PKK bu bölgede özellikler Hatay ilinin kozmopolit yapısını da kullanarak yapılanmak istiyordu. Sünni-Türkmen köylerinin hedef alınması Türk hükümetinin bu köylerde yaşayan insanları silahlandırmaya yönlendirmiş ancak bu defa da PKK'nın bu bölgede Türkiye'nin Alevi-Kürt-Arap karşıtlığı yaptığını propaganda malzemesi yapmasına neden olmuştur.²²¹

Bu yılda gerçekleşen önemli olaylardan birisi de Helmut Kohl'a yakınlığı ile bilinen Heinrich Lummer'in PKK lideri Abdullah Öcalan'ı Şam'da ziyaret etmesiydi. Ancak bu ziyaretin amacı PKK'nın Almanya'da yaptığı faaliyetlerden (özellikle uyuşturucu kaçakçılığından) duyduğu rahatsızlığı belirtmekti.²²²

²¹⁹ **Hürriyet**, 11 Şubat 1995; İleriki sayfalarda belirteceğimiz bir diğer çelişkili açıklama da 1996 yılında Enerji Bakanı olan Recai Kutan'dan gelmiştir.

²²⁰ Michael M. Gunter, **a.g.e.**, s. 37-38.

²²¹ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, **a.g.e.**, s. 127.

²²² PKK'nın başta Almanya olmak üzere Ermenistan, Rusya ve Yunanistan'daki faaliyetleri için Michael M. Gunter, **a.g.e.**, s. 103-106-108-113; **Hürriyet**, 22-26 Eylül 1995.

1995 yılının sonlarındaki siyasi durum Türkiye'nin Suriye'ye karşı ciddi askeri adımlar atmasına engeldi. Çünkü Suriye o dönemde Amerika Birleşik Devletlerinin terörist ülke listesinden çıkmak istiyordu ve bu konuda İsrail'le olan ilişkilerinde Amerika'nın da isteği üzerine kısmi bir iyileşme söz konusuydu. Türkiye bu durumda bir müdahalede bulunursa tüm bir Arap dünyasını karşısına almış olacak ve Amerika'nın nezdinde önemli sayılan Ortadoğu barış sürecini baltalayan bir duruma düşecekti.²²³

1996 yılına gelindiğinde daha önce de değindiğimiz gibi altı Arap ülkesi Şam'da sadece Fırat sularının paylaşımı için Türkiye'yi bir anlaşma yapmaya çağırdılar. Bu deklarasyonda GAP çerçevesinde yapımı başlatılan Birecik Barajı'yla Türkiye'nin gerçek niyetinin Fırat sularını azaltmak olduğunu ve Fırat'tan akan suların da Türkiye tarafından kirletildiğin beyan ederek Ankara'yı ciddi şekilde suçlamıştır.²²⁴

Ankara bu suçlamaları reddederek su sorununu çözmek için Suriye ve Irak'ı görüşmelere davet etmiş, Dışişleri Bakanı Deniz Baykal da Suriye'nin terör örgütüne başkentlik yapma politikasını terk etmediği sürece Fırat'tan akan suların arttırılmasının söz konusu olmayacağını belirtti.²²⁵

Türkiye ayrıca, Suriye'nin debisi 1.2 milyar metreküp olan Asi Nehri'nden sadece kendisine 120 milyon metreküp yani %10'luk kısmını bıraktığını, yapımı devam eden Zayzun ve Kastun barajları bittiğinde ise bu rakamın 20 milyon metreküp'e yani %2'lere kadar düşeceğini beyan etmiş, buna karşılık Fırat ve Dicle sularının sadece 25 milyar metreküpünü kullanıp 50 milyar metreküpünü aşağı kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak'a bıraktığını beyan etmiştir.²²⁶

²²³ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 130.

²²⁴ Greg Shapland, a.g.e., s. 132-133; **Hürriyet**, 30 Aralık 1995.

²²⁵ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 131.

²²⁶ Arnon Soffer, a.g.e., s. 211. Arnon Soffer bu miktarı %13 olarak vermiştir, **Hürriyet**, 8-9 Ocak 1996; Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 131.

1996'nın Ocak ayında Türkiye, Abdullah Öcalan'ın açık bir şekilde kendisine teslim edilmesini isteyerek Suriye'nin teröre verdiği desteğe tepkisini son derece net olarak ortaya koydu. Bazı çevrelerce Türkiye'nin bu tepkisi Hafız Esad yönetimi ile ilişkileri kesin olarak sona erdirmeye isteği olarak yorumlandı. Bunun yanında Suriye ve İsrail arasında devam barış görüşmeleri de Türkiye'nin böyle bir davranışa yönelmesinin nedeni olarak algılandı. Ankara bunun yanında eğer Suriye Abdullah Öcalan'ı kendisine iade etmezse Amerika'nın terörist ülke listesinden çıkamayacağını da öne sürüyordu. Ancak Suriye, Türkiye'nin bu istemine hiçbir cevap vermedi. Gazeteci Ertuğrul Özkök'e göre, eğer Suriye Abdullah Öcalan'ın topraklarında olmadığını açıklasaydı Türkiye bunun ispat edilmesini isteyecek ve Öcalan'ın orada barındığına dair delillerini ortaya koyacaktı; yok eğer bu istemi reddetseydi bu defa da Türkiye baskısını daha da arttıracak ve İsrail ile devam eden barış görüşmelerini sabote edecekti.²²⁷ Özkök'ün bu açıklamalarına katılan bir başka gazeteci de Mehmet Ali Birand'dır. Birand'a göre de Suriye hükümeti Şam'da 1995 yılı içerisinde birkaç PKK militanını yakalamış, böylece güvenlik protokolüne bağlılığını ispat etmeye çalışarak Fırat Nehrinden bırakılan suyun artacağını ummuştur. Birand ayrıca Suriye'nin Öcalan'ı iade etse dahi Fırat'tan bırakılan suyun miktarında bir değişiklik olmayacağını iddia etmiştir. Çünkü Türkiye'nin de sulama ve elektrik enerjisi için bu suya ihtiyacı vardı.²²⁸

²²⁷ **Hürriyet**, 15 Şubat 1996.

²²⁸ **Sabah**, 21 Şubat 1996; Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 132.

4.1.3. Türkiye-İsrail Yakınlaşması ve Suriye'nin Tepkisi

Türkiye'nin 24 Şubat 1996'da İsrail'le bir "Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması" imzalaması Suriye üzerinde derin bir etki yapmıştır.²²⁹ İsrail'le başlayan askeri ilişkiler aslında 1993 yılındaki antlaşmalarla başlamıştı. 1993'ün Nisan ayında yapılan bir antlaşma ile Türkiye ve İsrail 150 km'lik orta menzilli füze yapımına başlayacaklar, Türkiye İsrail'le terörizme karşı aktif şekilde işbirliği yapacak ve ayrıca İsrail Türkiye'nin F-4 ve F-5 savaş uçaklarının modernizasyonu gerçekleştirecekti.²³⁰ Suriye'de bu antlaşmanın yankısı sürerken bu defa Türkiye adına Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in imzaladığı bu ikinci antlaşma Suriye'yi iyice rahatsız etmiştir. Türkiye bu antlaşma ile Arap ülkeleri ve İsrail arasında bir denge kurmaya çalışmakla kalmamış aynı zamanda Aralık 95'te su politikasını şiddetli bir şekilde eleştiren Arap ülkelere tepki göstermiştir.²³¹ Bunun yanında Türkiye'nin, Suriye'nin Yunanistan'la yaptığı ve Yunanistan'ın Türkiye ile bir anlaşmazlığı halinde Suriye Hava Sahasını kullanma izni veren Suriye-Yunanistan Askeri anlaşmasına bir tepkisi olarak da yorumlandı. Anlaşmaya göre İsrail askeri uzmanları Türk askerini ve istihbarat yetkililerini PKK'ya karşı mücadele etmek üzere eğitecekti. Bu sıralarda AGRK lideri ve Abdullah Öcalan'ın sağ kolu olan Cemil Bayık PKK'nın en önemli amaçlarından birisinin de Türk-İsrail Askeri Anlaşması olduğunu açıkladı.²³²

Türkiye ve İsrail arasındaki bu ilişkiler her iki ülke siyasi yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri ile devam etti. 1995 ve 1996 yılları içerisinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Tansu Çiller'in ziyaretlerine İsrail Cumhurbaşkanı Weizman

²²⁹ Geniş bilgi için Gencer Özcan and Ofra Bengio, "The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment With Israel in the 1990s", *International Journal of Turkish Studies*, Spring 2001, Volume 7.

²³⁰ Mohamed Ali Kazem ve Khalil Osman, "Conflicting Claims to Euphrates Water Muddy Syrian-Turkish Relations," www.muslimmedia.com (16-31 Temmuz 1998).

²³¹ Ely Karmon, "The Showdown between the PKK and Turkey," www.ict.org, (22 Kasım 1998).

²³² Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 132-133.

karşılık vermiştir. Böylece Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde İsrail desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Güvenlik Protokolü ayrıca İsrail Hava Kuvvetlerine ait uçakların Türk hava sahasını kullanmalarına, Türkiye'nin Suriye, Irak ve İran sınırlarında istihbarat toplamasına da olanak veriyordu. Jeostratejik ve jeopolitik açıdan birçok amacı bulunan Türk-İsrail yakınlaşmasının en temel nedeni şüphesiz Suriye üzerindeki baskıyı arttırmak ve her ne pahasına olursa olsun Abdullah Öcalan'ı ele geçirmektir. Çünkü PKK'nın Türkiye'ye olan maliyeti gün geçtikçe artmaktaydı. Kaybedilen 35000'e yakın insan kaybı ve devletin terörle mücadele için yaptığı harcamalar Türkiye'nin Orta Asya, Balkanlar ve Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekteydi.²³³

1996'da İsrail'le yapılan bu anlaşmayı diğer anlaşmalar takip etmiş ve yine aynı yılın Aralık ayında İsrail'le bir anlaşma daha yapılarak ortak askeri tatbikatlar yapma kararı alındı. Bu anlaşma çerçevesinde 1997 yılının Şubat ayında yapılan Dynamic Mix tatbikatına Amerika Birleşik Devletleri de katılmıştır.

1997 yılı içerisinde Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı İsrail ziyaretinde İran üzerinden Türk hava sahası kullanılarak Suriye'ye insani yardım amaçlı kargo uçakları adı altında 40-50 km menzilli Rus Scud füzelerinin gönderildiğini iddia etti. Karadayı ayrıca bu füzelerin İsrail açısından da tehlike yarattığının altını çizmekteydi. Füzelerin PKK'nın eline geçmesi halinde ise bir çok felaketin meydana gelebileceğinin altı çiziliyordu. Türkiye ve İsrail arasındaki işbirliğinin de temel amacının uluslar arası terörizmle mücadele olduğu Genelkurmay Başkanının açıklamaları arasındaydı.²³⁴

²³³ Verilen kayıplarla ilgili rakamlar için www.teror.gen.tr/turkce/turkiye/bolucu/pkk/rakamlarla.html, (3 Kasım 2003); "A Case Study of the PKK in Turkey," www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/acf1/f641.htm, (3 Kasım 2003)

²³⁴ **Hürriyet**, 24 Şubat 1997.

Robert Olson'a göre İsrail tarafının Türkiye ile olan bu işbirliğinde uzun vadede su kaynaklarına ulaşmak gibi bir niyeti de vardı. Fırat ve Dicle'nin yanı sıra Akdeniz'e dökülen Seyhan ve Ceyhan nehirleri çevresinde yoğun olarak Kürt nüfusu yaşamakta ve bu yüzden Türkiye'nin Kürt milliyetçiliği odaklı PKK terör örgütüne karşı mücadelesi desteklenmeliydi. Olson'un başka bir görüşü de İsrail'in petrol ve su kaynaklarını kontrol etme çabası içerisinde olduğu şeklindedir.²³⁵

Türkiye'nin İsrail'le askeri ilişkilerinin yanında ticari ilişkileri de Mesut Yılmaz-Tansu Çiller Hükümeti süresince sürdü ve 29 Mayıs 1996'da İsrail'le bir ticari anlaşma imzalandı.²³⁶

Tüm bu gelişmeler sürerken Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 10 Mart 1996'da Hürriyet Gazetesinde çıkan açıklamasında Suriye'nin teröre destek veren bir ülke olduğunu ve hiçbir koşul altında suya karşılık terör görüşmesi yapmayacaklarını belirtmiştir.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel su konusundaki tutumunu siyasi hayatı boyunca hiç değiştirmemiştir. Yine 2002 yılı Eylül ayı içerisinde kendisiyle yaptığım söyleşide kendisinin Hafız Esad'la defalarca görüştüğünü ve terör konusundaki düşüncelerini ilettiğini beyan etmiştir. Hafız Esad'ın kendisinin Türkiye ile olan sürtünmesinin sebebi olarak da daha fazla su alıyorum şeklinde kendi kamuoyuna lanse etmeye çalıştığını beyan etmiştir. Suriye'nin su taleplerini tarihsel haklar adı altında yaptığını hatırlattığımda kendisinin bana cevabı aynen şu şekilde olmuştur:

Niyazi EKİCİ:

²³⁵ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 135-136.

²³⁶ Hürriyet, 17 Haziran 1996; Antlaşma maddeleri için Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 137-138.

-Efendim tarihsel haklar öne sürüyorlar. Daha önce biz bu suları kullandığımız için kazanılmış haklarımız var diyorlar. Su taleplerini bu şekilde yapıyorlar.

9. Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL:

-Yazın 276 metre küp saniyedir. Halen şimdi aldıkları 1000 metre küp saniyedir. Ve biz suyu kullansak bütün ovalarımızı 17 milyon dönüm araziye sulanacak hale getirsek gene biz yazın inenden daha fazla su bırakacağız oraya. Bu iddaların şu anda bir geçerliliği yoktur. Hafız Esad kendi halkına, Türkiye ile sürtünmesinin sebep olarak, görüyorsunuz ben suyu kurtarıveriyorum gibi bir düşünceye girmek istedi. Onun için oldu. Ben Hafız Esat'la gittim saatlerce konuştum.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in su konusundaki açıklamalarına cevap olarak Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara'da önceleri terörist bir organizasyon olarak açıkladığı PKK'yı bu defa da yasadışı (outlawed) bir örgüt olarak yorumladı.²³⁷

Bu gelişmelerin 2-3 Nisan 1996'da Şam'da Kürt Konferansı'nın gerçekleşmesi Türkiye tarafından tepki ile karşılandı. Başbakan Mesut Yılmaz Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının yıldönümü kutlamalarında PKK teröristlerini barındıran Suriye yönetimini suçladıktan sonra Türkiye'nin Fırat'tan akan sularda herhangi bir arttırma yapmayacağını belirtmiş ve Türk halkının sabırlı olduğunu ancak sabrı taşıdığı zaman da cevaplarının çok şiddetli olduğunu belirtmiştir.²³⁸ Mayıs ayı içerisinde Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın Suriye'nin Ankara Büyükelçisi Abdulaziz El Rifa ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklamalar ortamı biraz yumuşatmıştır. Erbakan Suriye'nin PKK'ya destek vermediğini, Türkiye'ye sızan teröristlerin de Suriye'den değil daha çok Kuzey Irak'tan

²³⁷ Hürriyet, 16 Mart 1996.

²³⁸ Hürriyet, 22 Nisan 1996.

geldiğini, Beka Vadisinin de Suriye’de değil Lübnan’da olduğunu açıklıyordu.²³⁹ Bu açıklamalardan sonra Haziran ayının 8 ve 9’unda Şam’da toplanan Arap Birliği’nde konuşan Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa Arapların artık Türkiye ve Suriye arasında imzalanan güvenlik anlaşmasından kaygılanmadıklarını beyan etmiştir. Bir sonraki ayda Kahire’de toplanan Arap Birliği’nde ise Arap ülkeleri arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Hafız Esad’ın Türkiye’yi İsrail’le olan ilişkilerden dolayı eleştirmesine karşı Ürdün Kralı Hüseyin Türkiye’nin İsrail’le böyle bir anlaşma yapmaya hakkı olduğunu şiddetle savunmuş ayrıca Suriye’nin de teröre destek verdiğini kanıtlamak üzere 56 tane terör olayı ile ilgili dokümanları Birliğe sunmuştur.²⁴⁰

Öte yandan Türkiye’deki hükümet değişikliği önceleri Suriye yönetimi tarafından sıcak karşılsa da daha sonraları Dışişleri Bakanı Tansu Çillerin Suriye hakkındaki suçlamaları devam etmiştir. Ancak daha sonraları Başbakan Necmettin Erbakan da Suriye hakkında daha önce yaptığı açıklamaların tersine Suriye’nin teröre destek verdiğini ve su konusunda da Suriye ile görüşmelerinin iyi bir düzeyde olmadığını yaptığı bir basın açıklamasıyla kamuoyuna duyuruyordu. Yine Erbakan, Devlet Bakanlarından Abdullah Gül’ü de su ve terör konularında görüşmeler yapmak üzere Şam’a göndereceğini açıklıyordu.²⁴¹

23 Ağustos’ta da Türkiye’nin daha önceki su politikalarına tamamen ters bir şekilde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Recai Kutan Türkiye’nin Fırat, Dicle ve Asi Nehri sularının sadece “**tahsisini**” değil aynı zamanda “**matematiksel olarak paylaşımını**” da kabul etmeye hazır olduklarını açıkladı. Kutan, ayrıca bu teklifin daha önce de Suriye’li

²³⁹ **Hürriyet**, 8 Mayıs 1996.

²⁴⁰ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 139-140 ;**Hürriyet**, 24 Haziran 1996.

²⁴¹ **Hürriyet**, 22 Ağustos 1996.

yetkililere yapıldığını ancak Suriye'nin sadece Fırat sularının paylaşılabilceğini, Dicle ve Asi Nehirlerinin başka şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Kutan ayrıca Fırat sularının Türkiye tarafından sulama ve hidroelektrik amaçlı olarak kullanıldığını, arzu edildiği takdirde Dicle sularından Fırat'a su transferi yapılabileceğini belirtmekteydi.²⁴² Tabi bu durum Irak'ı da yakından ilgilendiren bir durumdu. Fakat 27 Ağustos'ta toplanan Milli Güvenlik Kurulu, Kutan'ın suların paylaşımı konusundaki fikirlerinin benimsenmediğini açıkça ortaya koydu. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinden yapılan açıklamada Suriye ile bugün su sorunu bu şekilde halledilirse yarın Hatay'ın aynı şekilde Türkiye'nin karşısına çıkarılacağı belirtildi.²⁴³

4.2. Ekim 1998 Krizi ve Adana Anlaşması

Türkiye ve Suriye arasında 1960'lı yıllardan sonra zaman zaman gergin ilişkiler olmuş olsa da hiçbir zaman 1998 Ekim'indeki kadar ciddi boyutlara ulaşmamıştır. Suriye'nin terör örgütü PKK'ya aktif şekilde destek vermesi 1984'lere kadar gitmektedir. Daha önce de değinildiği gibi 12 Eylül 1980 Askeri darbesinden önce Abdullah Öcalan Türkiye'yi terk etmişti. 1984 yılında silahlı eylemlere başlayan PKK militanları özellikle Suriye ve Irak sınırlarını geçerek eylemler yapmakta daha sonra tekrar bu ülkelere kaçmaktaydı. Türkiye on binlerce insanının ölümü ile sonuçlanan terör örgütünün faaliyetleri konusunda Şam hükümeti ile defalarca görüşmüş ancak hiçbir zaman tatmin edici sonuç alamamıştır.²⁴⁴ Ankara hükümeti PKK terör örgütünün faaliyetlerinin bu

²⁴² 22 Ağustos 1996 tarihli Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanlığı dış haberler bölümü, www.turkey.org/news/t220896.htm, (3 Kasım 2003); Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 141-142.

²⁴³ Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, a.g.e., s. 140.

²⁴⁴ www.unitedjerusalem.com, (24 Eylül 2003); "The Turkish Experience," www.cdn-friends-icej.ca, (22 Eylül 2003);

şekilde devam etmesi halinde gerekirse askeri çözüm yollarına başvuracağını açıkladı. Konu en üst düzeyde 27 Eylül 1998'deki Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) ele alınarak Suriye'nin son kez uyarılmasına karar verildi.²⁴⁵ Altıbuçuk saat süren toplantıdan sonra Suriye'nin yanı sıra ülkesindeki Kürt grupların terör faaliyetlerine göz yuman İtalya da diplomatik yollardan uyarılmaya karar verildi. Toplantıdan sonra yapılan açıklamada Suriye'nin bir yandan terör örgütüne yardım ettiğini yalanladığını bir yandan da gizli düşmanlığını sürdürerek Türkiye'nin aleyhinde faaliyetler sürdürdüğü vurgulandı. Türkiye'nin mukabele hakkının saklı tutulduğunu bildiren MGK açıklamasından sonra 2 Ekim günü Meclis açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bu açıklamayı teyit edici bir konuşma yaptı.²⁴⁶

Bir gün sonra basına konuşan Başbakan Mesut Yılmaz Suriye'nin bu tutumunu sürdürdüğü müddetçe MGK gündeminden düşmeyeceğini belirterek:

"Suriye bu tutumunu sürdürdüğü Türkiye'de Milli Güvenlik Kurulunun gündeminden düşmez. Şu anda İskenderun'da bir NATO tatbikatı yapılıyor. Deniz ve Kara Kuvvetleri iştirak ediyor. Türk Silahlı Kuvvetleri ise Suriye sınırında ayrı bir tatbikat hazırlığında. Henüz zamanı belli değil ama Türk Silahlı Kuvvetleri ilk kez Suriye sınırında bir tatbikat yapacak." Türkiye'nin bu konudaki kararlılığını dile getiriyordu.²⁴⁷

3 Ekim günü basında çıkan haberler Türkiye'nin Suriye sınırına dağ komando timleri sevk ettiğini, Diyarbakır 2. Hava Üssü'nde kısmi alarma geçildiğini, sınırdaki gözetleme kulelerine ağır makineli silahlar yerleştirilerek Skorsky helikopterlerinin devriye gezdiğini ve diğer bir takım askeri hazırlıkların yapıldığını belirtiyordu. Buna mukabil

²⁴⁵ **Milliyet**, 1 Ekim 1998.

²⁴⁶ **Milliyet**, 2 Ekim 1998.

²⁴⁷ **Milliyet**, 3 Ekim 1998.

Suriye'nin de Türkiye sınırında çeşitli askeri hazırlıklar yaptığı da gelen haberler arasındaydı.²⁴⁸ 5 Ekim günü arabuluculuğa soyunan Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'la görüştüktan sonra Türkiye'ye gelerek sorunun diyalog yolu ile çözümlenmesi gerektiğini vurguladı. Bu arada bir açıklama yapan Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara Hüsnü Mübarek'in temaslarından sonra durumu ele aldıklarını ve Türkiye'nin sorunu tehditlerle değil diplomasi yoluyla halletmesi gerektiğini vurguluyordu. Abdullah Öcalan'ın hala Suriye'de olduğunu en net şekilde ifade eden Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel: *"Bu işlerin başı olan kişi Şam'dan dünyaya neşriyat yapıyor. Oradan konuşuyor, yerini söyleyerek yapıyor, inkar ediyorlar. Türkiye bu kadar zaman çok ıstırap çekti. Artık çekmek istemiyor"* açıklamasını yapıyordu.²⁴⁹

Türkiye'nin bu askeri yığınağına karşı Suriye de İsrail sınırındaki Scud-C füzelerini Türkiye sınırına yığmaya başlamıştı. Suriye resmi haber ajansı SANA Ankara'daki üst düzey yetkililerinin açıklamalarının dikkatle incelendiğini, Suriye'nin diyalogdan yana olduğunu ve kendisini savunabilecek güçte olduğunu vurguluyordu.²⁵⁰ Tüm bu gelişmeler yaşanırken basında 'Dynamic Mix' tatbikatı çerçevesinde Türkiye'nin, Suriye sınırına 10.000 kişilik kuvvet sevk ettiğini ve Diyarbakır'dan kalkan Türk jetlerinin Suriye sınırına yakın bölgelerde alçak uçuş yaptıkları şeklinde haberler yayılıyordu. Buna karşılık Suriye basınında ise Abdullah Öcalan'ın artık Suriye'de olmadığı yazılıyordu.²⁵¹

Arabulucu konumda bulunan Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek Ankara'da Süleyman Demirel ile görüşürken bir savaş durumunda Arap aleminin kendilerine

²⁴⁸ **Milliyet**, 4 Ekim 1998.

²⁴⁹ **Milliyet**, 4 Ekim 1998. Hemen hemen Tüm Türk basınında bu açıklamalara yer verildi.

²⁵⁰ Özden Alantar, a.g.e., s. 155; **Milliyet**, 6 Ekim 1998.

²⁵¹ Alan Makovsky, "Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?," www.washingtoninstitute.org, (25 Eylül 2003); **Milliyet**, 10-15 Ekim 1998. Bir ara Ermenistan'da olduğu söylentileri yayıldı. Daha sonra da Moskova'da olabileceği belirtildi. **Milliyet**, 19-20-21 Ekim 1998.

döneceğini ve sorunun diyalog yolu ile çözülmesi gerektiğini vurgulaması üzerini Demirel Türkiye'nin 14 yıldır diyalog aradığını belirterek Suriye'nin İsrail ile olan askeri ilişkilerimizden dolayı takındığı tavrın yanlış olduğunu, Mısır'ın dahi en az Türkiye kadar İsrail ile ilişkileri bulunduğunu belirtmiştir.²⁵²

8 Eylül günü Başbakan Mesut Yılmaz Türkiye Büyük Millet Meclisinin konu ile ilgili ortak bir bildiri hazırladığını ilan ederek:

"Suriye'nin uluslararası terörizm meselesini artık askıda tutması mümkün değil. Buna imkan ve izin verilmeyecek. Suriye terörizme verdiği destekle Türkiye'ye karşı dolaylı savaş sürdürmektedir. Bunun başka türlü tanımlama olanağı kalmamıştır. BM yasası gereğince Türkiye'ye meşru müdafaa hakkı doğdu" açıklamasını yapmış ve Suriye'nin Türkiye'ye karşı ilan edilmemiş bir savaş –undeclared war- başlattığını açıklamıştır. Bu arada Dışişleri Bakanı İsmail Cem de Arap Birliği üyelerine bir mektup göndererek Türkiye'nin bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Öte yandan İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi de Şam'a giderek her iki ülkeyi diplomasi yoluyla sorunu çözmeye çağırdı.²⁵³ 10 Eylül günü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bir kez daha terör örgütü mensuplarının Türkiye'ye teslim edilmesini isteyerek Suriye'ye arka çıkması muhtemel Arap ülkelerine de sert mesajlar göndermiştir. Nitekim Süleyman Demirel ile bu konuda yaptığım söyleşi esnasında kendisinin:

"Terör hiçbir pazarlığı kaldırmayacak kadar önemli bir hadisedir. Ben terörle ilgili olarak onlara şunu söyledim. Dedim ki bu terördür. Bu insanlık ayıbıdır. Bunlar sizin

²⁵² Milliyet Gazetesinin 10 Ekim günü çıkan sayısında Süleyman Demirel'e "Arap ülkeleri başta olmak üzere Suriye'ye destek veren ülkelerin tutumunu nasıl değerlendiriyor sunuz?" sorusuna Demirel şu cevabı vermiştir: "Benim bu konudaki mesajım gayet açık. Bu, iki ülke arasındaki bir sorundur. Bunu fırsat bilerek Türkiye'ye karşı hasmane bir tutuma giren ülke olursa, bunun sonuçlarına katlanır."

²⁵³ "Al-Assad Receives a Message from Khatami on Turkish Tensions," www.arabicnews.com, (9 Ekim 1998).

burada barındırdığınız adamlar sınırimızı geçiyor, oradaki masum insanları öldürüyorlar. Askerleri şehit ediyorlar. Öldürdükleri insanlar Müslüman'dır. İster Arap kökenli olsun ister Kürt kökenli olsun ister Türk kökenli olsun. Siz Müslüman mısınız? Evet. Eee. Müslümanların öldürülmesine nasıl yardımcı oluyoruz. İslam dininde Hazreti Kuran-ı Kerimde bir kişiyi sebepsiz ve haksız yere öldüren bütün insanlığı öldürmüştür. Sebep ve hak meselesi ise kısastır. Kısasta da aslında, yani kısasta da tazminat hukuku vardır. Kisas, yani kısas tamamen birisini öldürdüyse sen de git onu öldür değildir. Eğer karşı taraf tazminatı kabul ediyorsa kısas hakkı da ortadan kalkıyor.” Sözleri, 20 Ekim 1998 tarihinde basında çıkan açıklamalara bakılacak olunursa aynen tekrarlandığı görülecektir.

Bu arada hem Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu hem de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Suriye'ye sözlü uyarıları sürdürerek, Türkiye'nin askeri ve siyasi kanat yetkililerinin bu konudaki görüş birliğini yansıtmaya çalışmışlardır.²⁵⁴ Askeri bir hareketten çekinen Suriye, 22 Arap Birliği üyesinin imzası ile Birleşmiş Milletler'e, Ankara hükümetini sorunları diyalog yoluyla çözmeye çağıran bir manifesto gönderdi. Bu manifestonun haricinde Arap dünyasından Irak Parlamentosu, Türkiye'yi sorumsuzluk ve gelişigüzel açıklamalar yapmakla suçladı. Ancak burada çok dikkat çekici bir durum daha vardı ki o da kriz süresince Arap dünyasından Ürdün'ün tutumudur. Suriye'nin kriz süresince destek talebini açıkça reddettiklerin söyleyen Prens Hasan: “PKK sorunu ortadadır. Uluslar arası camianın PKK unsurlarının Suriye'de bulunmadığını açıkça görürse sorun çözümlenebilir. İtalyan Parlamentosu'nun PKK'yı kabul etmesini de büyük endişeyle izledik” açıklamasını yapmıştır.²⁵⁵

²⁵⁴ “Demirel in al-Iskandaroun: The Last Warning to Syria,” www.arabicnews.com, 20 Ekim 1998.

²⁵⁵ www.fas.org, (8 Ekim 1998).

Her ne kadar Kuveyt Emiri, Demirel ve Esad arasında arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışsa da krizde asıl tansiyon düşürücü açıklamalar Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ve İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'den geldi. Türkiye'nin daha önce görülmemiş bir şekilde konuya kararlı yaklaşımı bazı çevrelerce Ankara'nın bu politikasını önceden planladığını ve Suriye'nin Türkiye'nin isteklerine cevap vermediği müddetçe krizin aşılamayacağı şeklinde yorumlandı.²⁵⁶

20 Ekim günü Başbakan Mesut Yılmaz, PKK terör örgütü liderinin artık Suriye'de olmadığını açıklamıştır. Suriye hükümetinin, Türk yetkililerle görüşmeyi kabul etmesinden sonra her iki taraf yetkilileri 19-20 Ekim tarihleri arasında Adana'da görüşerek Adana Anlaşmasını imzaladılar.²⁵⁷ Bu antlaşmanın daha önce yapılan 1987, 1992 ve 1993 anlaşmalarından farklı yönleri vardı. Daha önce yapılan antlaşmalarda Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarında yakalanması halinde Türkiye'ye teslim edilmesi şeklinde ibareler vardı. Tüm dünyanın dikkatini bir anda üzerine çeken bu krizden sonra iki ülke otoriteleri arasında en yüksek düzeyde güvenli bir telefon hattının tesisi ile birlikte Öcalan'ın artık Suriye'de olmadığını deklare edilmesi, Suriye'nin artık verdiği sözleri yerine getirdiğine olan inancı arttırdı.²⁵⁸ Bu antlaşmaya göre Suriye hükümeti tüm PKK faaliyetlerini yasakladığını, örgüte hiçbir şekilde silah ve lojistik destek yapmayacağını, topraklarındaki PKK kamplarını kapatacağını, PKK militanlarını tutuklayacağını ve bu örgüt faaliyetlerini önlemek için Türkiye ve Lübnan ile birlikte hareket edeceğini belirtti. Suriye ayrıca hiçbir şekilde PKK militanlarının kendi topraklarında Türkiye aleyhinde propaganda yapmasına izin vermeyeceğini, örgütün faaliyetlerini önlemek için her türlü önleyici tedbiri alacağını,

²⁵⁶ Özden Alantar, a.g.e., s. 157-162.

²⁵⁷ "Turkey and the Security Agreement signed with Syria," www.arabicnews.com, (22 Ekim 1998).

²⁵⁸ Özellikle Ortadoğu'daki yankıları için www.fas.org.

PKK liderinin topraklarına girmemesi için yine her türlü tedbiri alacağını ve sınır otoritelerini bu konuda uyaracağını açıkladı.²⁵⁹

Kriz boyunca Suriye ile birlikte Arap dünyasının tutumu oldukça dikkat çekiciydi. Suriye, sürekli olarak krizin faturasını İsrail'e çıkardı. 1996 yılında Türkiye ve İsrail arasında imzalanan savunma anlaşmasına atıfta bulunarak İsrail'in Ortadoğu barış sürecini sekteye uğratmakla, Türkiye'yi de İsrail'le işbirliği yapmakla suçladı. Bu suçlamalara tüm Arap Birliği ülkelerinden benzer açıklamalar gelmekteydi. Öte yandan İsrail, Arap Birliği ülkelerini karşısına almak istemiyor ve bu krizde hiçbir taraftan yana olmadığını, yapılan savunma anlaşmasının ne Suriye'ye ne de herhangi bir Arap Birliği üyesine karşı olmadığını açıklıyordu.²⁶⁰ Sonuçta Hafız Esad ne tek başına ne de İsrail'le birlikte Türkiye'nin gücünü test etmeye yanaşmayarak ilk defa su konusunda herhangi bir siyasi çözüme ulaşılamasa da Türkiye ile güvenlik konusunda görüşmeler yapmayı kabul etmiştir.

Tüm bu gelişmeler Türkiye-Suriye ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Türkiye su konusunda herhangi bir taahhüt yapmadan güvenlik hususunda bir anlaşmaya varabilmiştir. Bunu Türk Siyasi Tarihi adına bir başarı olarak kabul etmek mümkündür. Ancak bu tepkinin neden bu kadar geciktirildiği ise hala net bir şekilde açıklanmış değildir.

²⁵⁹ Alan Makovsky, "Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?," www.washingtoninstitute.org, (12 Eylül 2003); Daha detaylı bilgi ve İsmail Cem'in konu ile ilgili açıklamaları için <http://www.turkey.org/news97/t211098.htm>, (21 Ekim 1998)

²⁶⁰ Konu ile ilgili bir açıklama yapan Başbakan Benjamin Netanyahu krizle ilgili olarak taraf olmadıklarını belirttikten sonra konunun Suriye ve İsrail arasında devam eden sınır görüşmeleri konusunda herhangi bir avantaj yada dezavantaj oluşturmayacağını beyan etmiştir. www.cnn.com, (22 Eylül 2003).

4.3. Beşar Esad Yönetim ve Gelişen İkili İlişkiler

Ekim ayındaki bu krizden sonra Hafız Esad'ın ölümüne kadar Türkiye- Suriye ilişkilerinde önemli bir gelişme olmadı. Ancak Hafız Esad'ın ölümü üzerine Suriye Arap Cumhuriyeti, Türkiye'den en üst düzeyde, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından bir taziye ziyaretine tanık oldu. Cumhurbaşkanı Sezer, Hafız Esad'ın ölümü üzerine Suriye'ye ilk taziye mesajı veren liderler arasındaydı. Bu durum Suriye'li yetkililer tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.²⁶¹

Hafız Esad'ın yerine geçen oğul Beşar Esad babasının tam tersine Türkiye ile son derece iyi ilişkiler kurma çabasıdadır. Demokratik ve cesur atılımları sayesinde takdir toplayan Beşar Esad gerek su konusunda gerekse diğer ticari ilişkiler konusunda Türkiye ile işbirliğinden yanadır.²⁶² İlk Ticari-İşbirliği Protokolü ve meteoroloji alanındaki anlaşmalarla başlayan ikili ilişkiler, daha sonra gemi inşası ve deniz ticareti anlaşmaları ile devam etmiştir. Halihazırda Türkiye'nin Suriye ile 1 milyar dolarlık sınır ticareti bulunmaktadır. Bu rakam 1999 yılında 540 milyon dolardı. Beşar Esad yönetimi ile birlikte ekonomik ilişkilerde çok hızlı bir gelişme görülmüştür.²⁶³

24 Şubat 2000 tarihinde Suriye Sulama Bakanı Abdul Rahman Madani bir Mısır gazetesine verdiği demeçte ileriki günlerde Türkiye-Suriye ve Irak arasında Fırat sularının

²⁶¹ "A new Phase in Syria-Turkey Relations," www.arabicnews.com, (6 Haziran 2000); "Turkish-Syrian Relations are Improving," www.arabicnews.com, (29 Haziran 2000).

²⁶² www.arabicnews.com (15 Temmuz 2000).

²⁶³ "Turkish-Syrian Relations are in Their Best," www.arabicnews.com, (15 Haziran 2000); "On the Syrian-Turkish Talks," www.arabicnews.com, (9 Mayıs 2000).

“adil bir şekilde paylaşımı”nı sağlayacak görüşmelerin yapılacağını ve bu “uluslar arası nehrin” sularının “paylaşılacağını (division)” açıkladı.²⁶⁴

Diğer yandan Başbakan Bülent Ecevit, Milliyet Gazetesinde çıkan bir haberde Mart ayında Şam’da su ve terörizmi önleme konusunda görüşmeler yapılacağını doğruladı.²⁶⁵ Gazete ayrıca Türkiye’nin 1998 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkarılmasıyla sonuçlanan diplomatik krizden sonra ilk defa su konusunda görüşmeler yapmaya yanaştığını yazdı. Bunun yanında terörizmle mücadele konusunda yapılan Adana anlaşmasının da tekrar görüşüleceğini belirtti. Şubat ayında Turkish Daily News gazetesinde çıkan bir habere göre 1998’deki krizden sonra ilişkilerde iyiye doğru bir dönüş olduğunu ve iki ülke yetkililerinin Ankara’da “güvenlik, sınırlar, ekonomik işbirliği, sınır ticareti, turizm” konularını görüşeceklerini ancak Suriye için önemli olan konu başlıklarının sınırlar ve özellikle de Fırat suları konusunda uluslar arası hukuka uygun nihai bir antlaşma olduğu belirtildi.²⁶⁶ Yapılan görüşmelerde daha çok ticari ilişkiler ele alınmış ancak özellikle sınırlar konusunda hiçbir açıklama yapılmamıştır. Bunlara ek olarak yine basında çıkan haberlere göre Türkiye’nin Suriye’den Adana Anlaşmasının işlerliğinden pek memnun olmadığı belirtildi. Görüşmelerle ilgili basına açıklama yapan Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara da öncelikle iyi niyet çerçevesinde ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla olduklarını, diğer sorunların da otomatik olarak çözüleceğine inandıklarını belirtti. Nisan ayında Su İşlerinden sorumlu Devlet Bakanı Mustafa Yılmaz da gelecekte Suriye ile su konusunda herhangi bir sorun yaşanmayacağını

²⁶⁴ “Syria Welcomes Turkish Initiative to Start Discussion on Water,” www.arabicnews.com, (26 Şubat 2000); “Syrian-Turkish Water Talks,” www.arabicnews.com, (23 Ağustos 2001).

²⁶⁵ “Report: Water and Terrorism Issues to be Discussed between Syria and Turkey,” www.arabicnews.com, (25 Şubat 2000).

²⁶⁶ “Water diplomacy accelerates,” **Turkish Daily News**, 13 Şubat 2000; “On Relations between Syria and Turkey,” www.arabicnews.com, (10-13 Mart 2000).

ifade ederken, Dışişleri Bakanı İsmail Cem de Suriye ile olan ilişkilerde öncelikle ekonomik ilişkileri geliştirmeyi düşündüklerini ancak özellikle su konusunda da daha önce Şam hükümetinin reddettiği üç aşamalı plan çerçevesinde çözümler üretmeye çalışacaklarını belirtti.²⁶⁷ Nitekim Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Recep Önal ile görüşen Suriye'nin Petrolde ve Maliyeden sorumlu devlet bakanı Türkiye-Suriye ve Irak arasında bir teknik komitenin su ihtiyaçları, suyu kullanma yolları ve toprak kalitesi konularında işbirliğine gideceğini belirtti.

Yine 2001 yılı içerisinde gerek ikili ekonomik ilişkileri görüşmek, gerekse güvenlik ve su konularını görüşmek üzere üst düzey görüşmeler olmuştur.²⁶⁸ Temmuz ayında Suriye'li yetkililerin GAP projesinden sorumlu teknik bir heyeti Suriye'ye davet ederek sulama ve arazi çalışmaları yapmak istediği, toprak kalitesinin de incelenerek ne kadar suya ihtiyaç olduğunun tespitine çalışılacağı açıklandı. Bu arada Türkiye'nin İsrail ile olan işbirliğinin de ikili görüşmelerde gündeme gelmediği de yine basına yansıyan açıklamalar arasındaydı.²⁶⁹

²⁶⁷ "Turkey: We Seek Good Relations with Syria, and There Will be No Problems Concerning Water," www.arabicnews.com, (14 Nisan 2000).

²⁶⁸ "Two Co-operation Agreements between Syria, Turkey in the Area of Security, illegal Migration," www.arabicnews.com, (11 Eylül 2001).

²⁶⁹ "On the Water Issue between Syria and Turkey," www.arabicnews.com, (19 Temmuz 2001).

SONUÇ

Su sorunu Türkiye ve Suriye arasında uzun bir süredir anlaşmazlık konusu durumundadır. Türkiye'nin Suriye'ye nazaran su kaynakları bakımından yukarı kıyıdaş ülke konumunda olması her ne kadar Türkiye'ye açısından bir avantaj olarak görünse de Suriye'nin PKK terör örgütüne desteği Türkiye'nin bu konumunun diplomasi dışı bir takım girişimlerle dengelenmeye çalışılmıştır. Türkiye, Suriye'nin PKK terör örgütüne desteği karşısında çok sert bir tutum izleyerek geleneksel yatıştırma politikası (appeasement policy) yerine aktif bir politika (assertive policy) izlemiştir. Ancak bu politika değişikliğinin haklı nedenleri vardır. PKK terör örgütüyle mücadele esnasında 30.000'e yakın insanın can kaybı Türkiye'nin Ekim 1998'de başlattığı kriz yönetimi (administrative policy) politikasını uygulamasına neden olmuştur. Terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarında uzun bir süre barınması Türk yetkililerini her defasında Hafız Esad yönetimini uyarmak durumunda bırakmış ancak tatmin edici bir sonuç alınamamıştır. Yaşanan 1998 Ekim krizi sonucunda Türkiye'nin bölgedeki ağırlığı daha da artmıştır.

Kamuoyundaki çok yaygın kanıların aksine Türkiye su zengini bir ülke değildir. Su kaynakları bakımından (kişi başına düşen su miktarı göz önüne alındığında) Suriye'den daha zengin bir ülke olmasına rağmen Irak'ın çok gerisindedir. Fakat Türkiye'nin su kaynakları nüfus artışına paralel olarak ileriki yıllarda ancak kendi kendine yeter duruma geleceğini göstermektedir. Şu anda Türkiye elindeki kaynakları verimli bir şekilde kullanmaya çalışarak aslında aşağı kıyıdaş ülkelere daha yararlı olmaktadır. Gerek Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki

barajlar olsun gerekse de GAP çerçevesinde etkin şekilde sulama sistemleri olsun Suriye ve Irak açısından son derece faydalıdır. Türkiye'nin GAP çerçevesinde inşa ettiği barajlar düzensiz Fırat ve Dicle nehirlerini dizginlemekte, Suriye ve Irak'taki muhtemel taşkınları önlemektedir.

Türkiye şimdiye kadar konuyu teknik ve hukuki açıdan çözmeye çalışmıştır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, uluslar arası ilişkilerde esas olan ilkeler vardır; karşılıklı çıkar, güç ve denge. Konu ele alınırken bunların her iki ülke açısından iyi irdelenmiş olması gerekir. Dolayısıyla konu aslında teknik bir sorun olmanın ötesindedir. Bu yüzden su sorununu tek başına bir konu şeklinde ele almak mümkün değildir. Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerinde su sorunu en çok terörle bağlantılı olarak ele alınabilecek bir konu olmakla birlikte Hatay sorunu da ilişkilerin seyrini değiştirme yetisine ve önemine sahip bir konudur.

Şu anda gelineen noktada özellikle PKK terör örgütünün eylemlerine son vermesinden ve Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra Türkiye ve Suriye arasında ilişkiler normale dönmüştür. Suriye daha önce her defasında Türkiye'nin suyu kendisine bir silah olarak kullandığını öne sürmesi artık tartışılan bir konu değildir. Turgut Özal dönemi Barış Suyu Projesi aslında Türkiye'nin bu konudaki iyi niyetinin ve suyu bir siyasi araç olarak kullanmadığının açık bir göstergesiydi. Ancak Turgut Özal'ın bu projesi Türkiye'de bile eleştirilmiştir. Örneğin eleştirmenlerden biri olan Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Türkiye'nin bu proje için gerekli teknik altyapıya sahip olmadığını ve bu iki nehir sularının havzanın ilerki yıllardaki su ihtiyacını ancak karşılayabileceğini savunmuştur.

Hafız Esad'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Beşar Esad Türkiye ile iyi ilişkilerden yanadır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın

ölümünden sonra cenaze merasimine katılması ve başsağlığı mesajını ilk veren devlet adamlarından birisi olması gerek Suriye kamuoyu gerekse de Suriye devlet yetkilileri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. İkinci Körfez Savaşı'ı sırasında ve sonrasında bu durum kendisini ciddi şekilde hissettirmiştir. İleriki yıllarda su sorunu bir sorun olmaktan çok daha çok bir işbirliği aracı olacak gibi görünmektedir. Çünkü Suriye'nin eski Rus teknolojisi artık işlememekte ve Türkiye'nin modern sulama teknolojisinden faydalanması daha akıllıca görünmektedir. Bunun yanında geliştirilecek olan sınır ticareti ve sıcak ikili ilişkilerin Suriye ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yapacağı açıktır. Nitekim Beşar Esad yönetimiyle bu konuda çeşitli antlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Her ne kadar ülkelerin temelde öne sürdükleri tezlerinden geri adım atmaları zor görünse de nüfus artışı ve sulanabilir tarım alanlarının artırılması çabası iki ülkeyi işbirliğine zorlayacaktır.

Ayrıca, bölgede Amerika'nın, haydut devletler (rogue states) olarak sınıflandırılan ülkelere giderek artan göz korkutucu söylemleri ve Irak'ın işgali Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra komşu ülkelerle iyi geçinme konusunda daha girişimci politikalar benimsemesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, Suriye'nin işbirliği içinde olmak istediği ülkelerin en başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

Akmandor, Neşet, Pazarcı, Hüseyin ve Köni, Hasan, **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Ankara, TESAV Yayınları, 1994

Akipek, Ö. İlhan, **Devletler Hukuku Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler:Devletler Hukuku Metinleri**, Ankara, Başnur Matbaası, 1966

Alacakaptan, Aydın G., "Sınır aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın, Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır," **Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993

Alaçam, Fahir, "Turkish-Syrian Relations," **Turkish Review of Middle East Studies**, Vol. 8, 1994-95

Alantar, Özden, "Turkish-Syrian Relations at the Crossroads", **Turkish Review of the Middle East Studies**, Vol. 11, İstanbul, 2000/01

Amery, Hussein A., Ve Walf, Aaron T., **Water in the Middle East-A Geograph of Peace**, Texas, The University of Texas Press, 2000

Asian-African Legal Consultative Committee, 33th Session, Tokyo (17-21 Ocak 1994)

Aydos, Volkan ve Duran, Meltem, **Suriye Ülke Etüdü**, İstanbul, İTO, 2000

Bağış, Ali İhsan, **Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East**, Ayna Yayınları, 1994

-----, Ali İhsan, **Türk-Arap İlişkilerinin Geleceği:Milletler Arası Platformda Çözüm Önerileri**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1994

Barkey, Henry J., "Water Politics as High Politics:The Case of Turkey and Syria," Washington D.C., US Institute of Peace Press, 1996

-----, ve Fuller, E. Graham, **Turkey's Kurdish Question**, New York, Rowman&Littlefield Publishers, 1998

Başlar, Kemal, **The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law**, London, Martinus Nijhoff Publishers, 1998

Bilen, Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, III. Baskı, Ankara, TESAV Yayınları, 1996

-----, Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, II. Baskı, Ankara, TESAV Yayınları, 1995

-----, Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, I. Baskı, Ankara, TESAV Yayınları, 1994

Bilgin, M. Savaş, **Barzani'nin Son Yılları: Kürdistan'da Çok Partili Sistem 1975-1979**, İstanbul, Berfin Yayınları, 1993

Bir, Mustafa, **Akarsulardan Faydalanma ve Türkiye'nin Uluslar arası Hukuku ilgilendiren Akarsuları** (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 1986

Biswas, K. Asit, **International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile**, London, Oxford University Press, 1994

Bulloch, John ve Darwish, Adel, **Su Savaşları, Çev: Mehmet Harmancı**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994

Caffery, Stephan Mc., "The ILC Adops Draft Articles On International, Watercoruses," **American Jounal of International Law**, Vol, 89, 1995

Clarke, Robin, **Water: The International Cirsis**, London, Erthscan Publications, 1991

Collelo, Thomas, **Syria "A Country Study"**, London, Library of Congress, 1987

-----, Thomas, **Syria a Country Study**, Washington DC., United States Government of the Army Federal Research Division, 1988

DSİ Genle Müdürlüğü, B151DSİ0100100/123. Genel /290 (yayınlanmamıştır), Ocak 1998

EGM Polis Akademisi Başkanlığı, **Hukuk Başlangıcı: Ders Kitabı**, Ankara, EGM Basımevi, 2001

Giray, Safa, "Su Sorununda Türkiye'nin Siyasal Boyutları (Political Dimensions for Turkey in the Water Problem), **Ayna**, İstanbul, 1994

Gunter, M. Michael, **The Kurds and the Future of Turkey**, New York, St. Martin's Press, 1997

Guy, O. Faure ve Rubin, Z. Jeffrey, **Culture and Negotiation**, London, Sage Publications, 1993

Lorenz M., Frederick ve Erickson J. Edward, **The Euphrates Tirangle: Security Implications of the Southeastern Anatolian Project**, Washington DC., National Defence University Press, 1999

Kut, Gün, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri," **Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993

Mazlum, İbrahim, "Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar" **En Uzun On Yıl (Der., Gencer Özcan ve Şule Kut)**, Buke Yayınları, İstanbul 2000

Murakami, Masahiro, **Managing Water for Peace in the Middle East**, New York, United Nations University Press, 1995

Mutlu, Servet, The Southern Anatolian Project (GAP) of Turkey: "Its Context, Objections and Prospects", **Orient**, Vol. 37, 1996

Olçay, Bülent, "The Euphrates-Tigris Watercourse Controversy and The 1997 Convention on The Law of Non Navigational Uses of International Watercourses," **Foreign Policy**, Vol:XXI, No:3-4:48-77, Ankara, 1997

Olson, Robert, "Turkey- Syria Relations Since the Gulf War: Kurds and Water," **Middle East Policy**, Vol. No:5, (Mayıs 1997)

-----, Robert, "Turkish and Syrian Relations Since the Gulf War: The Kurdish Question and the Water Problem," **The Kurdish Conflict in Turkey (Der. Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey)**, New York, St. Martin's Press, 2000

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bu Yana, Olgular Belgeler Yorumlar 1980-2001 (Der., Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu)**, Ankara, C II., İletişim Yayınları, 2000

Odyakmaz, Zehra, "Güncel Bir Konu: Su Sorunu", **Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2, Sayı 16, Ankara, 1997

Özcan, Gencer ve Bengio, Ofra, 'The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment With Israel in the 1990s', **International Journal of Turkish Studies**, Volume 7, Spring 2001

Özey, Ramazan, **Dünya Denkleminde Ortadoğu "Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar"**, İstanbul, 1997

Öziş, Ünal, **Sınıraşan Sular ve Türkiye**, Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 1996

Öztürk, O. Metin Öztürk, **Türkiye ve Ortadoğu**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1997

- Pamukçu, Konuralp, **Su Politikası**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2000
- Pamukçu, Konuralp, Fırat Dicle Nehir Havzasındaki su Sorunu ve Çözüm Arayışları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994
- Parlar, Suat, **Ortadoğu:Vaat Edilmiş Topraklar**, İstanbul, Bibiliotek Yayınları, 1997
- Pazarcı, Hüseyin, **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Ankara, TESAV Yayınları, 1994
- Perthes, Volker, **The Political Economy of Syria under Asad**, New York, St. Martin's Press, 1997
- Rasmussen, J. Lewis ve Oakley, B. Robert, **Conflict Resolution in the Middle East**, New York, United States Institute of Peace Press, 1992
- Robins, Philip, **Politics of Water:Turkey and the Middle East**, New York, Council of Foreign Relations Press, 1991
- Sar, Cem, **Uluslar Arası Akarsulardan Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarlar Faydalanma Hakkı**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970
- Shapland, Greg, **Rivers of Discord:İnternational Water Disputes in the Middle East**, New York, St. Martin's Press, 1997
- Soffer, Aron, **Rivers of Fire:The Conflict over Water in the Middle East** (İngilizce'ye Çev. Murray Rosovsky ve Nina Copaken), New York, Rowman&Littlefield Publishers, 1999
- Soysal, İsmail, "Turkish- Syrian Realtions 1946-1999," **Turkish Review of Middle East Studies**, Annual, İstanbul, 1999
- , İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyaset Antlaşmaları (1920-1945)**, Ankara, C.I., 1983
- Starr, Joyce R., "Water Wars", **Foreign Policy**, No: 82, Spring, 1991
- ,ve Stoll C. Daniel, **The Politics of Scarcity:Water in the Middle East**, London, Westview Press, 1988.
- Şafak, Ali, **Hukuk Başlangıcı Ders Kitabı:Sorular Olaylar Örnek Çözümler**, Ankara, II. Baskı, Feryal Matbaası, 1992

Tekeli, Şahin, "Turkey Seeks Reconciliation For The Water Issue -İntoduced by The Southeastern Anatolia Project (GAP)," **Water İnternational**, Volume 15, No:4, USA, December, 1990

Tezel, Yönet Can, The Water issue in Turkey's Relations with Syria (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997

The Yearbook of the İnteranational Law Commission, Volume II., Part II, 1987

Toklu, Vefa, **Su Sorunu Uluslar arası Hukuk ve Türkiye**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999

-----, Vefa, "Türk Dış Politikasında Su Sorunu," **Yirmi Birinci Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası (Der. İdris Bal)**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001

Tür, Özlem, "Türkiye-Suriye İlişkileri Su Sorunu" **Türkiye ve Ortadoğu Tarih Kimlik Güvenlik (Der., Meliha Benli Altunuşık)**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999

T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınırşan Sular Dariesi, **Ortadoğu'da Su Sorunu**, Ankara, 1994

United Nations General Assembly, 1997aDoc., A/51/L.72, (21 Mayıs 1997)

Uluatam, Burhan, **Damlaya Damlaya:Ortadoğu'nun Su Sorunu**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998

Ünver, Olcay, **Speeches and Presentations on Southerstern Anatolia Project (GAP)**, Ankara, GAP Regional Deveopment Administraton, 1998

-----, Olcay, Gupta, K. Rajiv ve Kibaroglu, Ayşegül, **Water Development and Poverty Reduction**, London, Kluwer Academic Publishers, 2003

Versan, Rauf, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk - Arap İlişkileri" **Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye (Der., Sabahttin Şen)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993

Waterbury, John, "Dynamics of Basin-wide Cooperation in the Utilization of the Euphrates." **The Economic Development of Syria:Problems, Progress and Prospects Konferansı**, Şam, 6-7 Ocak 1990

Yıldız, Yavuz Gökalp, **Global Stratejide Ortadoğu:Krizler Sorunlar ve Politikalar**, İstanbul, Der Yayınları, 2000

İNTERNET SİTELERİ

<http://ag.arizona.edu>
<http://www.lib.utexas.edu>
<http://www.arabicnews.com>
<http://www.theestimate.com>
<http://www.mfa.gov.tr>
<http://web.macam.ac>
<http://www.muslimmedia.com>
<http://www.acces.ch>
<http://www.turkey.org>
<http://www.hri.org>
<http://www.washingtoninstitute.org>
<http://www.biu.org.il>
<http://www.cnn.com>
<http://www.mideastinfo.com>
<http://www.washingtoninstitute.org>
<http://www.fas.org>
<http://www.ict.org>
<http://www.unitedjerusela.com>
<http://www.haberaliz.com>
<http://www.mideast.com>
<http://www.gap.gov.tr>
<http://www.library.cornell.edu>
<http://www.stradigma.com>
<http://www.lib.utexas.edu>
<http://www.terror.gen.tr>
<http://www.adiyamali.org>
<http://www.istanbul.edu.tr>
<http://www.unu.edu>
<http://www.yale.edu/>

GAZETELER

Akşam Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
Hürriyet Gazetesi
Milliyet Gazetesi
Radikal Gazetesi
Resmi Gazete
Sabah Gazetesi
Turkish Daily
The Turkish Probe
Yeni Yüzyıl Gazetesi
El Hayat

